

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2019. 03. szám

KORTÁRS 2019. 03.
LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD és LUZSICZA FANNI munkáival

ORAVECZ IMRE: Feljegyzések naplemente közben

LÁSZLÓ NOÉMI, TŐZSÉR ÁRPÁD versei

SZAKÁCS RÉKA, MOLNÁR VILMOS, VÁRI ATTILA prózái

BORSODI L. LÁSZLÓ tanulmánya Baka István költészetéről

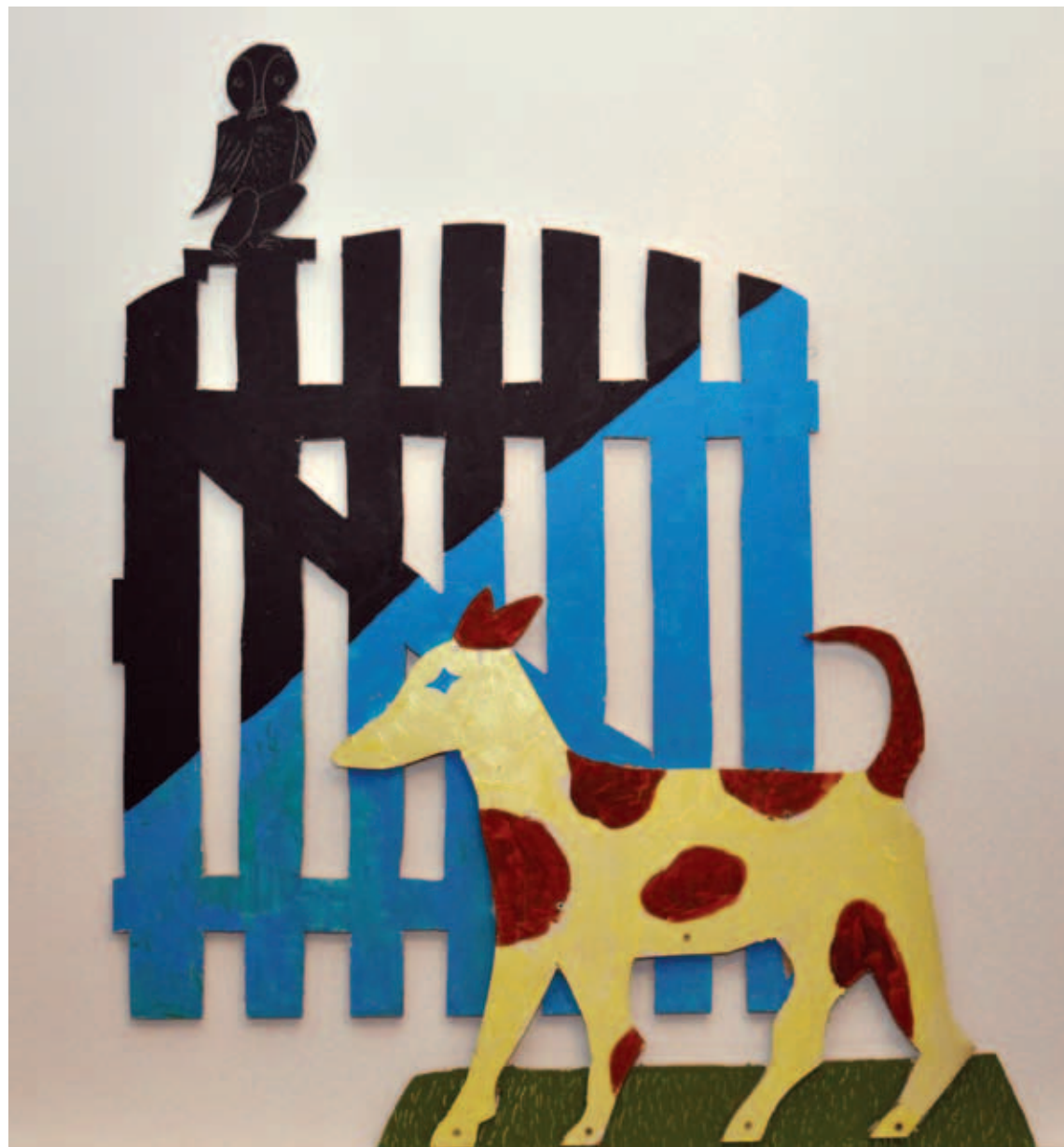
MÁRKUS BÉLA, GRÓH GÁSPÁR, ALFÖLDY JENŐ, KONCZ TAMÁS kritikái



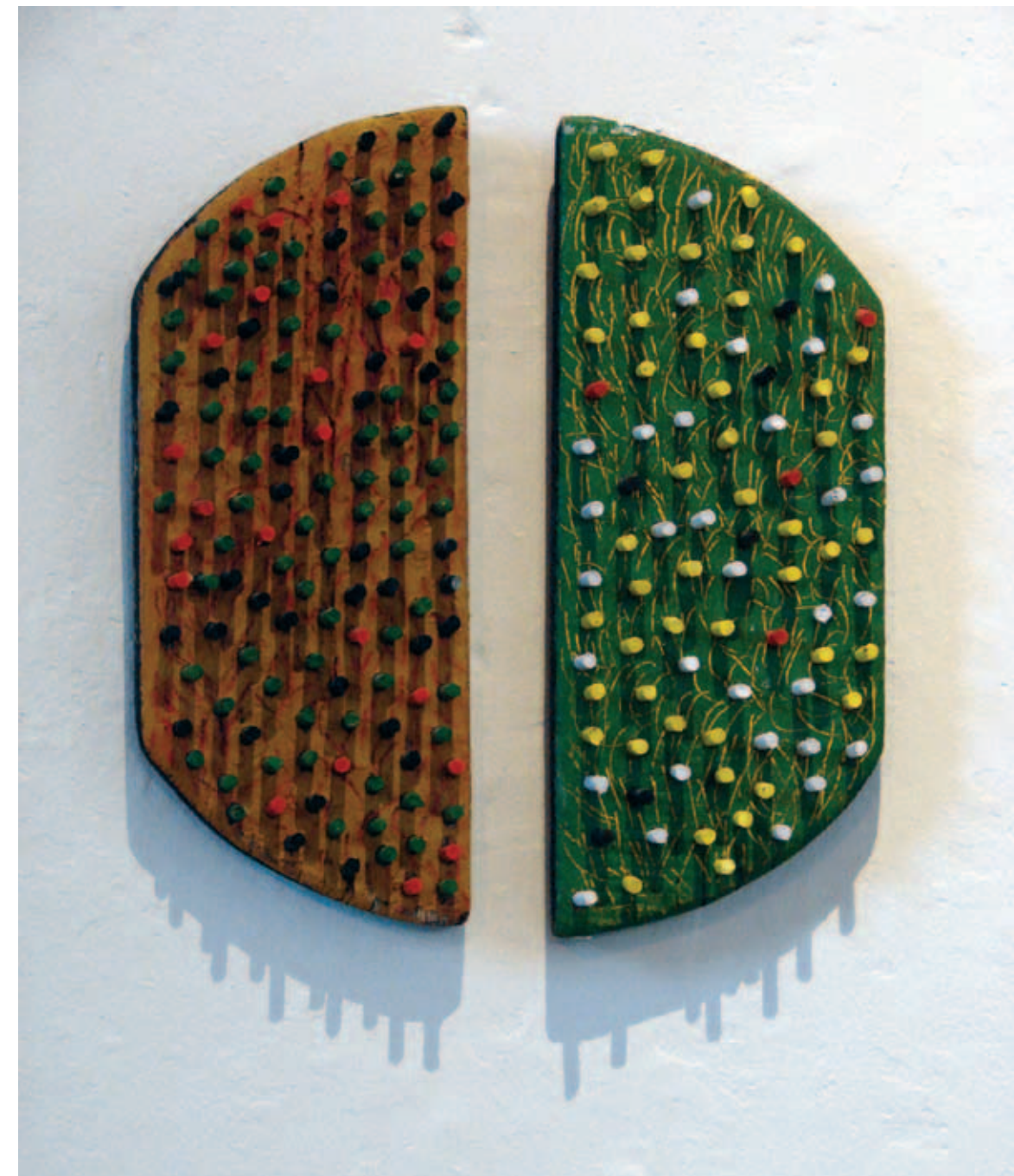
Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortarsfolyoirat.hu



25nő
Nemzeti Kulturális Alap



LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Tárgyaim - Kapu, 2017



LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Két fél, 2015

TARTALOM

- 3** ORAVECZ IMRE: Feljegyzések naplemente közben (*vers*)
- 6** SZAKÁCS RÉKA: Van Gogh, a kutya (*próza*)
- 10** LÁSZLÓ NOÉMI: Understatement (*vers*)
- 11** TŐZSÉR ÁRPÁD: A lábnyom; A megértés alakzatai; Beteljesedés (*versek*)
- 13** VÁRI ATTILA: Torkos macska (*próza*)
- 21** BÖNDÖR PÁL: Egyesült Nemzetek; Semmittevés órája (*versek*)
- 23** PÓSFAI GYÖRGY: Kivágások (*próza*)
- 29** FALUSI MÁRTON: Zuglischer Manó és a szabadság; Santander (*versek*)
- 33** MOLNÁR VILMOS: A hídmanó; Leopold és Flórián (*próza*)
- 35** SZIGETHY GÁBOR: Lapszemle XVII.
- 36** L. SIMON LÁSZLÓ: Ady 100
- 39** TÓTH LÁSZLÓ: Képolvasó – Luzsicza Árpád képei előtt (*képzőművészet*)
- 44** BORSODI L. LÁSZLÓ: Baka István ízlésbiográfiájának alakulása
- 52** VINCZE FERENC: Gyarmatok és gyarmatosítók, avagy az identitás (irodalmi?)
színéváltozásai (*tépzárak*)
- 56** SIMON GALLÓ: Ligeti György – Francis Bayer: Beszélgetések (*fordította: Matuz Bence*)
- 64** MÓZES HUBA: Az emberi élet és kultúra értéke – Kuncz Aladár és az Erdélyi Helikon
intézményhármasa
- 73** MÁRKUS BÉLA: A derűfüggő író (Lázár Ervin: A valóság íze; A mese szeretet)
- 77** GRÓH GÁSPÁR: Újra nyitott tárna (Sárközy Péter: „Miért ne legyek tisztességes!”)
- 81** STURM LÁSZLÓ: Faárnyak holdfényben (Pásztor Béla Összes verse)
- 89** KIS PETRONELLA: A dekadencia útvesztőjébe (Csáth Géza: Sötét örvénybe süllyedek.
Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1914–1919)
- 93** KOVÁCS ISTVÁN: Valóságos történelmi esszék (Borsi-Kálmán Béla: Pszeudo-fociesszék)
- 97** THIMÁR ATTILA: Egy délutáni szerda – Tandori Dezső (1938–2019)
- 98** ZIMONYI ZOLTÁN: „...le is mondtam, meg is nyugodtam” (Görgei Artúr válogatott írásai)
- 102** LŐRINCZ ZSUZSA: Luzsicza Fanni kiállításáról (*képzőművészet*)
- 104** BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ: Vasadi Péter / Tenger mögötte
- 105** ALFÖLDY JENŐ: Farkas Judit / A titokzatos áramlás örököse –
Beszélgetés Csernák Árpáddal
- 107** KONCZ TAMÁS: Térey János / Káli holtak
- 109** BENCE ERIKA: Király Kinga Júlia / Az újrakezdés receptjei. Erdélyi zsidó történetek
életről, éhségről és reménységről
- 110** FEKETE MARIANNA: Ughy Szabina / A gránátalma íze
- 113** KOLOZSI ORSOLYA: Acsai Roland / Csonthavazás
- 114** ARTZT TÍMEA: és boldogan éltek? – mesehősnők utóélete
- 116** KEMSEI ISTVÁN: Borsodi L. László / Maszk és szerepjáték – Baka István költészetei
- 118** WÉBER ANIKÓ: Báttaszéki Lajos / Fővárosi zsánerképek

E számunkat LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD és LUZSICZA FANNI munkáival illusztráltuk.

A borítón: LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Tájjaim-sorozat 05., 2018; Lány, 2016

Kortárs – lapszámbemutató



Kedves Olvasóink!

2019. március 11-én 17 órától *Kortárs* lapszámbemutatót tartunk a Karinthy Szalonban (Budapest, XI. kerület, Karinthy Frigyes út 22.).

Vendégeink: Vincze Ferenc és Vass Norbert – a Szépirodalmi Figyelő szerkesztői.

Minden érdeklődőt szeretettel várunk!

KORTÁRS

Támogatók: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinitipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult



www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzódo előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat archívuma az interneten új címre költözött.

Ezentúl a **www.kortarsfolyoirat.hu** címen tudják elérni régebbi lapszámaink anyagát és vizuális galériánkat.

Itt adunk hírt a folyóirathoz kapcsolódó eseményekről is.

Várjuk látogatóinkat!

www.kortarsfolyoirat.hu



ORAVECZ IMRE

Feljegyzések naplemente közben



ORAVECZ IMRE (1943) Szajla

(Egészségügyi séta) A Tarna jobb partja a színhelye, a hídtól északra. Szívesebben mennék Pipis-hegyre vagy Dregolyba, de azok messze vannak, és ha eső esett, sáros is az út. A Tarna-parton soha nincs sár, fű, gyep fedí a talajt, és ritkán tiporja traktor- vagy teherautókerék. De nemcsak a közelség és a könnyenjárhatóság szól mellette, hanem az is, hogy a part mentén elterülő nagy parlagra nem hordanak szemetet, és a gáz is rendszeresen kaszálják rajta. Azonkívül nem kérem rajta számon az egykori dús füvű rétét, mert nem vésődött az emlékezetembe. Nem volt erre földünk, és ritkán jártam itt gyerekkoromban. Az, persze, zavar, hogy a folyó, amelyben a hídtól délre valaha annyit fürödtem, csatangoltam, halásztam, megfelelő vízutánpótlás hiányában rút kis patakká silányult, és szennyektől sötét vize tanácstalanul kanyarog ide-oda a fenéken. Még szerencse, hogy csak itt-ott látni, mert többnyire jótékonyan eltakarja a mederben eluralkodott nád, sás. A hídtól olyan kilométernyire van az út mellett egy egy lábon álló vasvázas magasles, fél kilométerrel odébb pedig egy gázló a patakon. Tavasszal, nyáron, ősszel a gázló a végpont. Mindig meghallgatom a vizet, amely a köveken olyan csobogó hangot ad, mintha rendes víz lenne. Télen, amikor befagy, már a magaslestől visszafordulok. Ezt az építményt sokáig gyűlöltem, mert vesztőhelyül szolgált. Tőle húsz-harminc méterre volt a parlagon egy pont, ahová eledelt szórtak ki a vadaknak, és mialatt az oda csábított szarvas, őz, vaddisznó gyanútlanul ropogtatta a szénát, csöves kukoricát, marharépát, fentről játszi könnyedséggel ólmot küldtek beléje. Most sem szeretem, de mióta gazdát cserélt a terület, szemlátomást felhagytak ezzel a gyalázatos gyakorlattal, mert soha nem látok már ott eledelmaradványokat. Remélem, hogy a magasles is eltűnik hamarosan, nem a vadászok, hanem a fémtolvajok jóvoltából, legalábbis biztató, hogy már tettek egy kísérletet. A betonig körülgödrölték a lábat, de feladták, mert valószínűen nem számítottak ilyen komoly aljzatra.

(Az utolsó) Az általánosban nyolcan voltunk fiúk az osztályban: Jóska, Miki, Flóri, Józsi, Feri, Tibi, Jani és én. Jóska autószerelő lett, Miki Kovács, és fiatalon meghaltak alkoholizmusban, mert mértéktelenül ittak. Flóri segéd munkásként kezdte a tévesz gépműhelyében, aztán elállt iparőrnek, és a rák vitte el nyugdíjas éveinek elején. Józsi is kovácsként működött, és szintén daganatos betegség végzett vele öregkorában. Feri vasesztérgályozást tanult, és nyugdíjasan infarktus végzett vele, pedig öregségére az egészséges életmód prófétájává lépett elő. Tibi kőművességre adta magát, és agyvérzés vetett véget az életének két éve. Jani, aki ugyancsak autószerelői képesítést szerzett, de a rendszerváltozás után leszázalékoltatta magát, szívelégtelenségben hunyt el idén, holott mindenki *cirrhosis hepatitisre* számított, mert megrögzött alkoholistá volt. Már csak én élek, én vagyok az utolsó, én *oltom el a villanyt*.

(Raynaud-szindróma) Kesztyűkkel védekezem ellene. Van cérnakesztyűm, szövetkesztyűm, ujjatlan, kapucnis túrakesztyűm, gyapjúkesztyűm, bélelt bőrkésztyűm, irhabundakesztyűm, fűtött hegymászó kesztyűm, valóságos kesztyűarzenállal rendelkezem. De olykor mind cserbenhagy, még a fűtött hegymászó kesztyű is. Nem kell fagypon alatti hőmérséklet, egy óra a szabadban, elég pár perc is, sőt, volt már, hogy plusz 7 fokon leállt a kezemben a keringés. A legrosszabb a helyzet természetesen, ha semmit nem teszek ellene, és mintegy magam idézem elő. Ez elvben mindig megtörténhet, amikor a kutyák főtt zöltséggel kevert konzervet kapnak bő lében. Ilyenkor a túrakesztyű van a kezemen, de mielőtt kimennék az eledellel a szabadba, levonom a kezemről. Ugyanis csak úgy tudom megragadni a két, fületlen, kiszolgált lábast, hogy közben a hüvelykujjaim beleérnek a tartalomba. Ha elég gyors vagyok, nem fehérednek el az ujjaim. Ez azonban ritka eset. Ha jeges a járda, lelassulok, vagy nem tudom kinyitni a lábammal a karámajtót, és időt veszítek azzal, hogy leteszem az egyik lábast, a kezemmel pedig felcsapom a kallantyút. Úgyhogy miután a földre helyeztem az edényeket, és becsuktam az ajtót, vállból máris körözni kezdek az egyik, majd a másik karommal. Váltogatva a

házban, szobahőmérsékleten is folytatom egészen addig, amíg a centrifugális erő vissza nem hajtja a vért az erekbe. Dörzsöléssel vagy meleg vízzel eleve nem próbálkozom, mert egyik sem segít.

(*Rossz és jó*) Nem tudok oroszul. Annak idején a gimnáziumban és az egyetemen az első két évben kötelező volt az orosz – az osztatlan szajlai általánosban nem volt orosztanítás –, de annyira gyűlöltem a szovjet kommunizmust, az orosz megszállókat, hogy azt a keveset is igyekeztem elfelejteni, ami rám ragadt. Kár, állapítom meg évtizedekkel később, mikor kedvenc orosz klasszikusaimat olvasom, mert csak fordításban jutok hozzájuk. Így Csehovhoz is, akit időről időre szintén előveszek. Azt hittem, olvastam már minden elbeszélését, és most, hogy a közkönyvtárból kikölcsönöztem egy válogatást, kiderült, hogy tévedtem. Az 1959-es kiadású, vaskos kötet első negyede újakat is tartalmaz, de erényeik a régié, és ennek megfelelően élvezem őket. A 200. oldal után azonban pár rövid írásra bukkanok, amelyekről ez nem mondható el. Vázlatosak, kidolgozatlanok, inkább csak ötletek. Úgy látszik, neki is kellett rosszat írnia, hogy jól írhasson.

(*Bukások*) Az a gyanúm, hogy ML Asperger-szindrómás. Az Asperger-szindróma az autizmus enyhe változata. Nemcsak a tünetek riasztanak, hanem az is zavar, hogy rendre megbukom előtte. Vág az esze, elképesztő az emlékezete, igen jártas több tudományban, főként a természettudományokban, és folyton vizsgáztat. Legutóbb a Higgs-bozon részecskéről kérdezett, és szokás szerint nem tudtam a választ, sőt, bevallottam, hogy nem értem az egészet. De apa, mondta méltatlankodva, hisz már elmagyaráztam. Nem minden autista zseni, de ha ő mégis az lenne, akkor ezért is féltem, mert a zseniket általában nem szereti a világ, és ott keseríti meg az életüket, ahol tudja.

(*Velőscsont*) Huszárik Zoltán *Szinbád* című Krúdy-filmjében a hős egy vendéglőben többek közt velőscsontot rendel. Újra olvasom az író *Isten veletek, ti, boldog vendelinek* című novelláját, amelyben a Privát úrnak tetsző vendég ugyanezt cselekszi, és amely a jelenet alapjául szolgálhatott. Újból összefut a nyál a számban, mikor az kiüti üregéből a becses tartalmat, és pirított kenyérszeletekére helyezve, megfelelően megsóva és megpaprikázva egymás után eltünteti a szájában. És ez nem is lehet másként, ha az ember szereti a marhacsontvelőt. Azaz, hogy mégis lehet, vagy legalábbis kellett volna, hogy lehessen. Emlékszem, a '70-es években, mikor bemutatták a filmet, a hivatalos kritika azt állította, hogy ez a jelenet társadalombírálat, és valójában nem gusztust csinál, hanem megutáltatja a velőscsontot, mi több, magát az evést is. Istenem, micsoda képtelenségek közt éltünk!

(*Éji logisztika*) Ha otthonomtól távol, szállodában vagy sátorban töltök legalább egy hetet, utána több éjjel megtörténik velem, hogy kinyitom a szemem, és az idegen szobában vagy sátorban találom magam. Megrettenve látom, hogy az ágy viszont az otthoni, és a többi bútor, tárgy is. Az sem segít, hogy felkapcsolom a lámpát, vagy felkelek és még az ablakon is kitekintek. Volt már úgy is, hogy közben vizelhetnékem támadt, és abban a hiszemben, hogy már a sátoron kívül vagyok, könnyítettem magamon, amiről reggel a szőnyegen egy nagy folt is tanúskodott. Furcsa módon ilyenkor nem foglalkoztat, hogy került oda a berendezés, miért hoztam magammal, csupán azon töröm a fejem, hogyan fogom hazavinni. Valahogy aztán mindig megoldást találok, de ha tengeren túlon voltam előzően, rendre megbukom. Legutóbb is így jártam, mikor egy hónapot töltöttem az Egyesült Államokban. Pedig a szobából is kimentem, a ML szobájába is bekukkantottam, nem rúgta-e le magáról a paplant, aztán le a földszintre, onnan pedig ki az udvarra. Minden amellet szolt, hogy itthon vagyok, és mégis. Talán szomnambulancia, alvajárás ez, annak egy változata, és valójában alszom közben. Vagy ébren is alszom már, és nappal is alva járok. Lehet, hogy maga az élet is álom. Minél öregebb leszek, annál inkább hajlok rá, hogy ezt higgyem, álom, amelyből a halál ébreszt fel.

(*Bicigli, bőrönd*) Azt álmodtam, hogy biciglin tolom a bőröndömet a másfél kilométerre lévő ófalui buszmegállóhoz. A nyári szünet elmúltával megyek vissza Debrecenbe, ahol egyetemre járok, mikor eszembe jut, hogy nincs, aki visszahozza a biciglit, miután felszálltam a buszra. Mobilon fel akarom hívni anyámat, hogy küldje érte apámat, de aztán leteszek róla, mert ráeszmélek, hogy nincs is mobilja. Az viszont cseppet sem zavar, hogy az újfalu megálló csak kétszáz méterre lett volna a házunktól, és nem vagyok már egyetemista, fiatal, hanem öregember, mint a valóságban, a szüleim pedig több mint két évtizede halottak.

(Bármí) Kaliforniai fűj című regényem felkeltette kaliforniai magyarok érdeklődését, és találkozóra hívtak Los Angelesbe és San Diegóba. Nem tudtam ellenállni a kísértésnek, hogy utoljára, még egyszer – az évek során már több ilyen „még egyszer” volt – megtapasztaljam a sivatagot, és a meghívást azzal a kéréssel fogadtam el, hogy úgy vegyenek a visszaútra repülőjegyet, hogy a találkozók után pár napot tölthessek Anza Borrego State Parkban. Kérésemet teljesítették. Gy. barátomnak viszont kételye támadt, hogy helyes-e, ha az én koromban egyedül megyek ilyen veszélyes helyre, mint a sivatag, ahol bármí történhet velem. Mindig rosszállja, ha az élet véges voltára emlékeztetem. Nem mondta ki, de a bármin ezúttal a halált értette. A bármí bárhol, Szajlán is megtörténhet velem, feleltem.

(Bizonytalanság) Ma fényes nappal befutott az udvarra egy kis lény. Olyan 25-30 centi hosszú lehetett, és világosbarna színű volt. Felugrott a piknikezőre, megszagolta a tűzrakót, és sietve, ahogy jött, visszairamodott a kerítésövényhez, és eltűnt alatta. Ha nem láttam volna, hogy bundás, akár gyíknak is vélhettem volna, úgy tartotta a fejét, és a mozgása is olyan fürgé volt. Először nyestre vettem, de annak nagyobb a teste, és sötétebb a bundája. Telefonon felhívtam ML-t. Ő nyusztra tippelt, de aztán menyétre módosított, feltéve, ha fehér volt a hasa. A fehér hasat nem tudtam megerősíteni, talán fehér volt, csak nem látszott, mert túlságosan a földhöz lapult, talán nem. Maradt a bizonytalanság.





SZAKÁCS RÉKA (1972) Szeged

SZAKÁCS RÉKA

Van Gogh, a kutya

Nehezteltek rám az orvoskollégák, mert a reggeli megbeszélésen, miután megint bevartam a lábam a műanyag íróasztalmonstrum fémlábába, fojtott, de azért elég jól hallható hangon sziszegtem, hogy nem szeretem a kutyákat. Laurence leplezetlen rosszállással nézett rám, két kutyája volt, és három gyermeke a presbiter férjétől, különben is, ilyesmit itt nem szokás kimondani, errefelé háromszáz éve öntözik és nyírják a gyepet. A kutyákat Diane hozta szóba, nyilván azért, hogy mosolyogni lásson bennünket, a beosztottak derűjét tekintette vezetése fokmérőjének, s mivel eléggé kedveltük őt, mosolyogtunk, de inkább ne tettük volna. Olyanok voltak Diane kutyás történetei, mint Walt Disney-filmeket vetíteni a lövészárkokban roham előtt, például a *Donald kacsá korán fekszik* című epizódot. Laurence egy ritka őszinte pillanatában odáig ment, hogy ahhoz hasonlítsa, midőn földimogyorót kínálnak a fogatlanoknak... Laurence tele volt ilyen korhatár nélküli hasonlatokkal. De a szándék jó, ez számít végül, legyen hálás az ember, van rosszabb főnök is – tette hozzá ellensúlynak, mert ő deklaráltan és programszerűen csak a jót látta mindenben és mindenkiben. Ami fárasztó volt és idegesítő, és persze Laurence is folyton belebukott a saját hülye programjába. Különben is olyan volt az egész nő, mint egy hatalmas barackillatú légfrissítő, ami finomkodva körbefújja a kakiszagot, s a barackpermet, akár egy lottyadt gyümölcsshulla, ott lengett állandóan a burjánzó szar felett. Mondanom sem kell, hogy a *szar* szó itt tiltólistán volt.

Emberevő napokat éltünk, mint vég nélküli folyondár, minden irányból jöttek a betegek, és minden reggel reménykedtünk, hogy nem lesz új felvétel – de mindig volt. A kiégés peremén tapodtunk egymásra, fulladoztunk az elmebeteg emberáradatban, és késhegyre menő küzdelem folyt az új betegek elosztásakor. Fehér köpenyes lövészárkok lett az intézet, másfélszeresre nőtt a szektor, de az orvosok számát nem növelték. Senkinek sem hiányoztak Diane kutyatörténetei – a kutyasziruptól ránk ragadt valami lejárt szavatosságú mosoly, s hordoztuk fél napig is, mint valami dilettáns szobrász húsmaszkját. Ráadásul minden reggel belerúgtam az egymásra tolt íróasztalok csővázába, mert ellenséges gólyalábakként barikádozták el az utat, amely az asztalok alá vezetett. Itt máshová nem lehetett menekülni. Szervilisek – mondtam kényszerű udvariassággal, talán azért, hogy ne tartsanak reménytelenül kelet-európainak, de kár volt, mert a sziszegésem ott maradt a levegőben, s mint egy láthatatlan csúzli, ferdére húzta a szájukat. Laurence-nak kilátszottak a fogai: hevenyészve aggatták az ínyére, mint a házgári konyhabútorajtókat; hol egymásnak szorultak, hol rés tátongott köztük. Kifogástalanul csúnya fogsora volt. Persze amikor kimondtam a verdiktet a kutyák fölött, már világos volt, hogy tévedtem. Na, nem az orvosgárda miatt – untam a képmutatást.

De ott volt ellenpéldának van Gogh.

Január tizenharmadikán érkeztem Poitiers-ba, három hónappal a kinevezésem után. Lucskos és szerencsétlen volt minden, s mint egy szárítókötélre vetett ócska barna inget, verte az eső a várost. Aztán megszánta a havazás, piszkosfehér kutyabundaként borult a latyakra, de néhol félrecsúszott, s a ha-

vas sár, ez a visszaöklendezett tejeskávé, szétterült a szennyes takaró szélén. Reménytelenül ostoba volt a létezés, lenyelhetetlen, mint egy drágakő.

Az első napokban csatlakoztam Laurence-hoz, mikor a társintézetekbe ment beteget vizsgálni, az orvosi szoftver kezelését is eközben lestem el, igaz, nemigen kellett azt lesni, mert Laurence szüntelenül magyarázott és mutogatott, akár kérdeztem, akár nem. Elképzelhetetlenül sok volt a beteg a mi körzetünkben, a saját osztályainkon nem fértek el, folyton más szektorokban kellett helyet keresni, és mindennap tetemes időbe került, míg a parklabirintusban szétdobált épületekben megtaláltuk őket. Nem volt semmi rendszer ebben az épülethalmazban, olyan volt, mintha valami ingerült játékmester felrúgta volna a zöld huzatos játékasztalt, s a széthasadt textília földre szórt darabjai közé taláломra berépültek volna a kórházi pavilonok fehér kockái. Mindenfelé útjelző táblák meredeztek, hogy kajánul körbe-körbe járassák a területre tévedt idegeneket.

Ellenséges rezervátum volt a kórház, tavasztól őszig túlápolt pázsitok lemezei borították, de a zöld páncélzaton most erőtlenül heverték a hó-rongyok, az utak és járdák alvadt sárban kúsztak a fehér pavilonok és a testidegen kőépületek között. A hajdani uradalomból, ami a Laborit kórház előtt itt állt, megmaradt ugyanis az egykori intézői ház, egy vastag falú, hasas épülettömb, meg a gnómszerű, képtelenül kicsi ablakos, csúcsstornyos kőkápolna, amit körbefutottak az aszfaltutak. Baljós és viszolyogtató volt a kápolna, mint érháló közepén egy bőrszarv vagy egy szemölcsös bőrdaganat. Mindenfelé betegek kószáltak, pavilonlakók, néhol felgyülemlettek, másutt ritkásabban lézengtek kezükben cigarettával, s oda-odaköszöntek a sietősen haladó fehérköpenyeseknek.

Laurence legalább fél fejjel magasabb volt nálam, valamivel 180 centi fölött, és félmérföldes csizmájában mint Mária főhadnagy, sebesen nyargalt a kórház számtalan intézete és osztálya közt megvívni mindennapos csatáját az elmebajjal. Dísztelen és impozáns jelenség volt, akár egy dór oszlop a Parthenónban. Igyekeztem kellett, hogy lépést tartsak vele, miközben egyik elmeosztályról a másikra száguldoztunk, keresztül-kasul a kórház lucskos parkján. Laurence rohanás közben is szüntelenül beszélt, a koponyám körül szálltak és összeakadtak a szavak, s mint szájszagú koszorú billegett, majd megült a fejemen. Szédültem, néha émelyegtem is. Azt hiszem, Laurence egyszerűen félt, ha nem beszélhetett, a szavak védőpajzsként vették körül, de a szavak és fogak hézagain ki-kiszivárgott a szorongása. Lefegyverzően jó szándékú lény volt, de túlszabályozott lelkiismeretét nem tudta meggyőzni saját jó szándékairól, így állandó vívódásban élt afölötti kétségében, hogy helyesen cselekszik-e. És beszélt, beszélt, beszélt szüntelen, hogy megnyugodjon, s a legképtelenebb időpontokban felhívta az embert, hogy parttalan monológokban locsolja szét az aggodalmait, majd ha csitult a rohama, átmenet nélkül letette a telefont. Elrémítette a gondolat, hogy szavát veszítheti, s nem tudott nagyobb kínt elképzelni annál, ha valaki süketnéma. Ezért megtanulta a jelbeszédet, és néhány évvel később otthagya a Laborit kórházat, hogy a süketnémák intézetében legyen pszichiáter. Azt hiszem, így akart vezekelni a bőbeszédűségért.

A kinevezésem után két hónapig abban a szolgálati lakásban laktam, amit az egykori intézői házban alakítottak ki. Tekintélyes, kiszélesedő, emeletes kőépület volt, furcsán beékelődve a kórház betonkerítése mellé, ami a főút mellett magasodott. A kórház egykori birtoképületei közül csak ez maradt meg eredeti formájában, meg a baljós tekintetű, csúcssüveges kápolna. Laurence szerint a hajdani kápolna archívumként szolgált, és nem volt semmi furcsa az épületben, hacsak a régisége nem, de abban nincs mit furcsállni, Franciaország tele van régi épületekkel. Laurence bele is fogott egy kultúrtör-

téneti előadásba, amelyeket rendszeresen tartott nekem kertészeti, ribizli-befőzési és a gyermeknevelési beszámolókkal variálva, miközben a Pinel intézetből a Minkowski-pavilonba rohantunk beteget vizsgálni. Ekkor egy szakállas, hajlott hátú, kalapos alak, aki a kápolna sarkában eddig észrevétlenül meghúzódott, hirtelen ránk ugatott. Rendes, öblös kutyaugatás volt, semmiféle emberi mellékszöng nem színezte, de akkorát ugrottam, hogy Laurence hangosan elnevette magát. Azért diszkrét maradt ez a kacagás, sőt inkább aránytalanul kicsi nevetés fakadt a nagy obszidián fogak közül, s el is röppent hamar, mint egy malomkövön billegő tarka lepke. Ez Maurice, a van Gogh-pavilonból. Nem kell félni tőle! – mondta, és szünetet tartott, és óvatoskodva, ahogy hétpecsétetes titkokat szokott megosztani, szigorú titoktartást kérve, aztán mindenkinek elmondta ugyanazt a banalitást: – Már nem veszélyes.

A szolgálati lakás a kápolna-archívumtól jó száz méternyire, az intézői ház alsó szintjén volt, kilátással a szelektív hulladékgyűjtő konténerekre. A nappali ablakából egyenesen a sárga kukára láttam, domború fedele reggelente úgy csillogott a napfényben, mint egy zömök testű rózsabogár óriáspáncélja, s a kuka keskeny nyílásán, akár a hártás szárny, állandóan kikandikált egy fekete szemeteszsák széle. A reggeli kávéhoz sokáig hozzátartozott a páncéltetejű konténer és a fityegő szemeteszsák látványa, a kukáskocsik látván néha kávézni vágyom ma is. Olykor egy láthatatlan kutya kódorgott a konténerek környékén, ugatott néhányat, de látni nem láttam, csak egy szürke kalapos, torzonborz alak ténfereggett a ház környéken. Arra gondoltam, hogy az ő kutája lehet, bár a betegek nem is tarthattak állatot. Most hát kiderült, hogy Maurice volt a szakállas alak és a rejtőzködő kutya is egy személyben, aki a konténerek tájékán ólálkodott.

Maurice napközben egy fekete szemeteszsákba gyűjtötte a parkban talált bogarakat, hogy aztán a szolgálati lakás mögötti sárga konténerbe zárja őket. Télen-nyáron egy viseletes, hosszú lódenkabát volt rajta – puskával a vállán olyasformán mutatott volna, mint egy osztrák nyúl vadász egy láthatatlan kutyaival.

Hanem a feje.

Elképzelhetetlenül hasonlított van Gogh szürke kalapos önarcképére, csak rőt helyett piszkosbarna volt a szakálla. Mintha egy tiroli vadász alakjára rámontírozták volna van Gogh szépieffektes portréját. Van Gogh, mert a név menthetetlenül ráragadt Maurice-ra, s az eredeti neve, mint egy hordhatatlan bizsu, ott hevert a vaskos aktáival teli polcokon a kápolna-archívumban, hogy befedje a szándékos kollektív felejtés gyorsan szálló pora; szóval van Gogh kedvelte az intézői ház környékét. Gyakorta láttam, amint egy megöbölyt barna sziluett a konténerekhez, vagy a ház körüli öreg gesztenyefák törzséhez tapad, akár egy rettentő méretű fagomba, s a szürke kalap lassan csavarodva előbújik a fa mögül. S az arcot borító szőrzet közül két oposszum-szem mered rám.

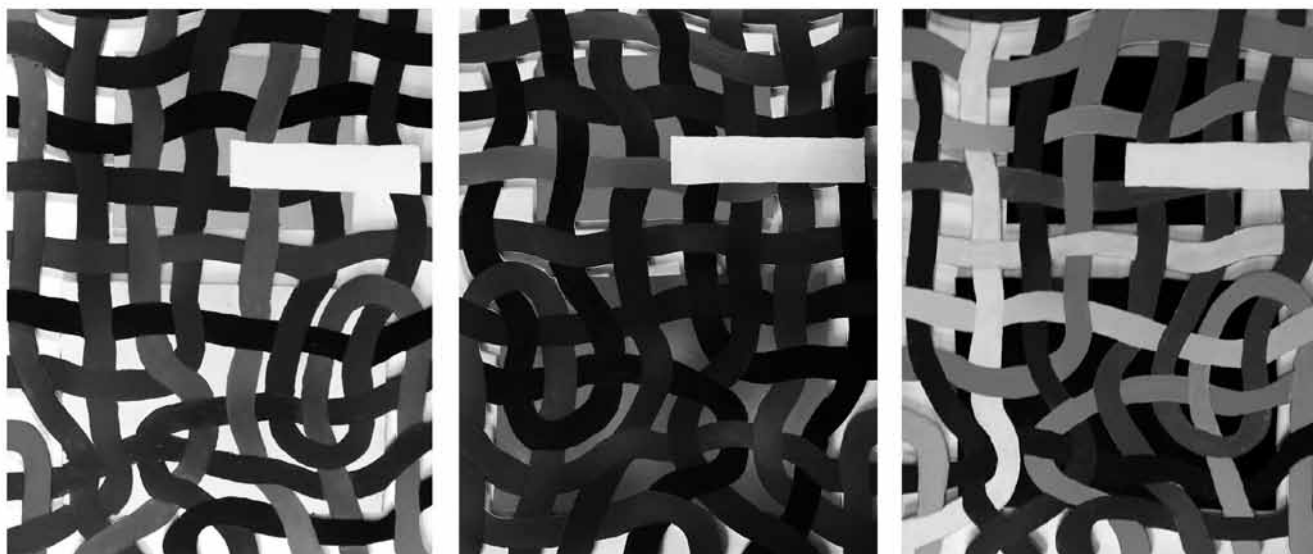
A kórház főút felőli bejáratát kukoricacső formájú tuják szegélyezték. Van Gogh órák hosszat álldogált mögöttük, hogy aztán ráugasson az arra sétálókra. Sokszor rándultam össze, amikor hirtelen kiszakadó, öblös ugatásával megijesztett. Aztán valahogy megszoktam az ijedtséget – hozzánőtt a kórházi léthez, mint félp parazita fagyöngy a nyárfához, és hiányérzetem támadt, ha elmaradt. Említettem Laurence-nak, hogy valami torokszorító játékkéfé van közöttünk: van Gogh megugat hol a kuka, hol a gesztenyék, hol a tuják mögül, én meg visszaköszönök neki. Olyanformán, mint egy szelindeknek, akit hiúságában megszelídíteni vél az ember. Ezt azért mégsem kellene – mondta Laurence, szokásosan lehalkítva a hangját. És belefogott az elbeszélésbe.

Maurice kamaszkorában megölte az anyját és annak élettársát, a gyilkosság brutális volt. Maurice-t az anyja egyedül nevelte egy tanyán, leszámítva egy rövidebb időszakot, amit nevelőszülőknél töltött, de hamar visszakerült

az anyához. Vér szerinti apját nem ismerte. Akadtak ugyan átmeneti, alkoholban cserzett nevelőapái, akik abban különböztek egymástól, hogy vagy csak a fiút verték, vagy a fiúval együtt az anyát is, de a legtöbb apajelölt előbb-utóbb nyomtalanul eltűnt a tanyáról. Aztán némileg megváltozott az élet rendje, mert az utolsó élettárs szót értett az anyával, együtt ittak, és közösen verték a fiút. A gyermek nem tanult meg beszélni, csak furcsa orrhagon dunnyogott, verés közben szagatott, mély hangokat hallatott, de nem sírt. Később a tanyára vetődött egy loboncos, horpadt oldalú kutya, akit Maurice egy ideig titokban etetett a magától megvont és a konyhából lopott maradékokkal. Amikor a kutya létre fény derült, a fiút kegytelenül elverték, de végül megszokottá vált, mint szinte minden jó és rossz ezen a világon, hogy Maurice-nak van egy kutyája. Együtt ettek és aludtak, és magától értetődően osztottak a verésben is, ami ugyanúgy hozzátartozott az élethez, mint a piszok vagy a napnyugta. A kutya kezdetben nyüszített, ha ütötték, de a gazdája megtanította a csendre. Amikor egy rúddal verték el, Maurice-nak eltörött egy hátcsigolyája, a kutyának a bal hátsó lába. Maurice háta görbe maradt, a kutya sánta.

Egy nap a részeg nevelőapa a kutyát egy dróttal felkötötte a tanya melletti fára. Rejtély, miként tudta észrevétlenül kicsalni Maurice mellől, mert egyébként egy tapodtat sem mozdult a gazdája nélkül. Az anya részegen aludt a kanapén, dolga végeztével az élettárs is odaheveredett melléje. Mikor Maurice megtalálta az akasztott kutyát, még nem volt egészen kihűlve. Kivette a dróthurokból, és a megölt állatot az ágyába vitte. Ezután a baltával, amivel fát hasogattak, fejét vette az alvóknak, majd darabokra aprította őket. A tetemek csontjait a halott állat köré hordta az ágyába, maga is odafeküdt. Így találtak rájuk hetek múltán, a rothadás bűzében zizegtek a lárvák és a legyek. Azt hitték, mindannyian halottak, de Maurice egyszer csak ugatni kezdett a rothadó emberi maradványok és a kutyatetem mögül. Még a tapasztalt rendőrségi szakértőket is megviselte az ügy.

Maurice van Gogh harminchét éve elmeosztályon élt. Nem szólalt meg, nem bántott senkit, de semmiféle tevékenységre nem lehetett rávenni, mert ínyét felhúzza viczorogni kezdett. Bogarakat és férgeket gyűjtött naphosszat egy fekete zsákba, aztán rájuk csukta a konténer fedelét. A napokban felhívtam telefonon Laurence-t. Most is sokat beszélt. Állítólag sok orvos megfordult már utánunk a Laborit-ban, de a szóbeszéd szerint egy láthatatlan kutya miatt egyiknek sincs maradása.





LÁSZLÓ NOÉMI

Understatement

Szilasi Lászlónak

Zúg a fejem. Visszhangos szoba.
Összecszúszott tegnappal a ma.
Időtömbök közé szorult szívem
dadogó idegen.

Teszek-veszek. Acélozom magam.
Vágyam megzabolázom. Már, ha van.
Hát persze, van. Mint rossz lemez, akad.
Költő, zabolázd bolond vágyadat!

„Költő.” Lelkemre balzsam, muzsika.
Bár volna múzsacsókos homloka
szegény visszhangos, zúgó fejem éke.
Bár volnék úgy valaki büszkesége,

hogy jóérzése engem töltsön el.
Rajongó elme versben énekel,
és szótagokat kottáz magyarul.

Szív elszorul, gyógyszer gurul,
balról csillag, jobbról turul,
ennél akármilyen hangzana.

Múltam dicső, masszív a ma,
várakozáson aluli jövő,
mintha elakadt volna az idő szava.



TŐZSÉR ÁRPÁD

A lábnyom



TŐZSÉR ÁRPÁD (1935) Pozsony

1878. március 15-én a feminista Charlotte Garrige férjül veszi a hodonini Maszarik József (sic!) uradalmi kocsis New Yorkba származott fiát, Thomast (akiről a bécsi Burg udvarhölgyei tudni vélik, hogy Ferenc József fiatalkori félrelépésének folyománya).

•

Tél van, a jégcsapok óriás fenkövein a halál kaszát fen.
A szűzhóval borított sík közepén egyetlen lábnyom,
sötét metafizika árad belőle s nem az
emberi itt-lét.

•

A táj az állítmány szikráját a névszó kovandjába rejti,
az igent az igekötő magános menhire hordja.
A képzetek gravitációját pszichikai
tömegük magyarázza.

•

1918-ban, Amerikából, egy diktátor érkezett haza, s nem *tatíček*,*
mondja Masaryk 1927-ben Karel Čapeknek. Az író
tíz évvel korábban írja *A lábnyom* című
rejtélyes novelláját.

* *Tatíček* (cseh): a kifejezésnek, jellemzően, nincs magyar megfelelője. A szótárak szerint *apukát*, *apácskát* jelent, de a cseh nyelvben ez a szó sokkal gyakoribb, meghittebb, bensőségesebb. Tomáš Garrige Masaryknak *epitheton constansa* volt, valahogy úgy, mint Kossuthnak a „Kossuth apánk”.

A megértés alakzatai

A megfáradt ember a színek, a rímek, a vocativusok,
a kényszerdöntések kritikus tömegéből nézi ámulva
társát: a nem-tulajdonképpeni-lét csiganyálától
érintetlen ő, akár a Szent Szűz a földi spermától.

Imában, azaz a testrészek összhangjában ébred, ágyéka
teljesen másként írja le az etikai boldogság szintjeit,
mint Descartes. Mintha egy ismeretlen festő képén
vonulna Betlehembe, a megértés alakzatai felé.

A szamarat vezető férfit szerepei üldözik, a gyermeket
származása – a nőt a létezés méltánya köthetné hozzájuk,
de színültig van telítve környezetével s magzatával, nem érdekli
a tetrarchák fenséges rettegése, csak a saját félelme.

A megfáradt ember persze nem József, s társa nem Mária,
csak a drámájuk analóg: a test örök-egy rezonanciája. Mintha
elhasznált megértési alakzatok, etikai szintek s méltányok
boldogtalansága vonulna ismeretlen számárháton.

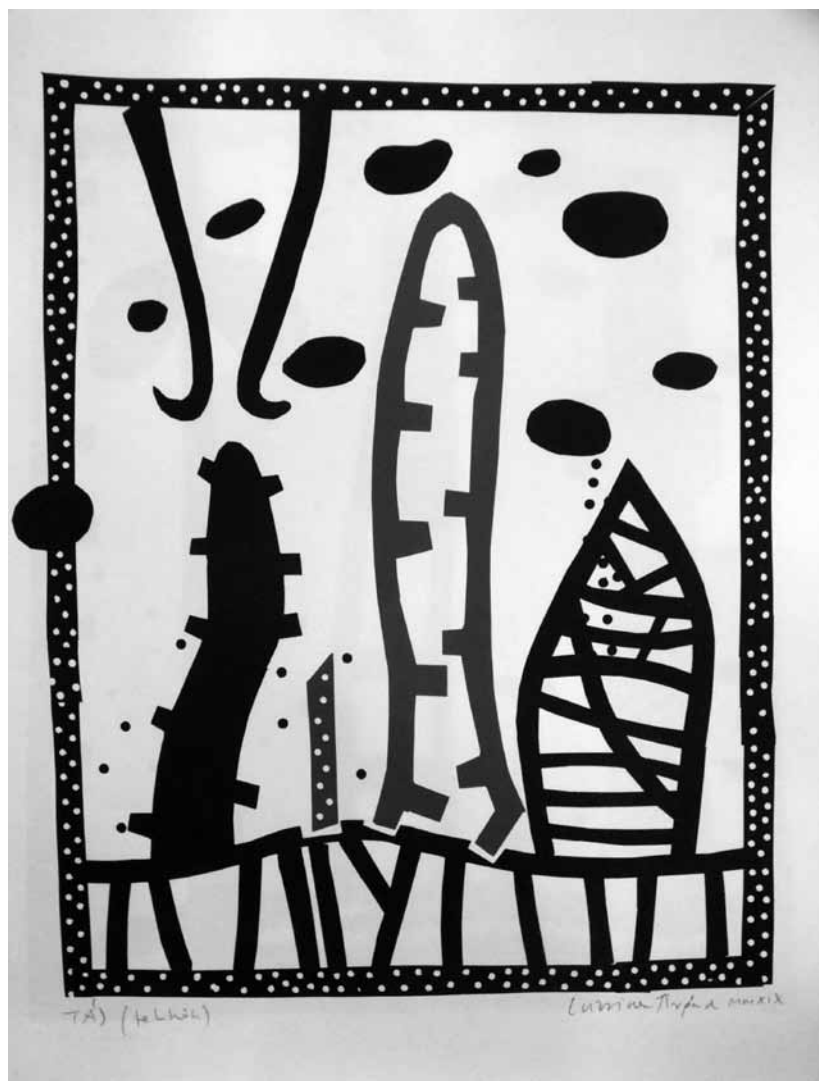
Beteljesedés

Egyedül vagy hát megint a holddal s a fákkal,
ahogy az előember egyedül volt az éden
menstruáló gránátalmaíai között,

feje fölött az ég kiterjedésén világító napállattal.
Versed fölér a Koponyahegy tetejére a
jelentés keresztjéhez: beteljesedik.

Társaid immár az írástudatlan, néma kövek.
Elhaltak mellőled a mesélő mémek, tárgyak,
el a homo publicus – maradt a tátongó sírod,

s benne a hiány, a meghatározatlan lehetőség.
Ne félj! A halál után, az elgörbült térben-időben
az első évek a legnehezebbek.



VÁRI ATTILA

Torkos macska



VÁRI ATTILA (1946) Budapest

Olyan gyakran jutott eszébe édesanyja meséje a macskáról, hogy úgy érezte, ő az a koromfekete kandúr, akiről a mese szólt.

Hol volt, hol nem volt egy özvegy öregasszony, s annak volt egy olyan kajtárkodó, mindig éhes macskája, amelyik mindenre képes volt, hogy nem is annyira az éhségét, mint inkább a látvány keltette étvágyát elverje. Lopott kolbászvéget az asztalról, amiért jól elverték, megégette a lábát, amikor a fortyogó lábosból ki akarta halászni a legszebb májdarabot, de akkor járta meg igazán, amikor a kinyitott tetejű tejfölös kannából akarta kinyalni a maradékot. Addig-addig próbálkozott, hogy a nagy igyekezetében, ami azért is volt, nehogy rajtakapja a gazdasszonya, aki éppen az udvaron pletykálgodott a szomszédasszonyával, megcsúszott a lába a tükörfényes zománcú edényen, s fejfel esett a majdnem tejeles kannába. De az nem is a tejeles kanna volt, csak majdnem tejeles kanna! Éppen olyan, mint a másik, mert ebben a mézet tartották, s nemcsak az alján volt egy kevéske, mint ahogy lenni szokott a másikonál, mert még szinte félig volt az illatozó, aranysárga édességgel. Hát lánának csudát, megtelt az orra szája, s a méz úgy beragasztotta a szemét, hogy semmit sem látott. Olyan iszonyatos nyávogásba kezdett, mint akit nyúznak. A nagy sivalkodására beszaladt a konyhába az öregasszony, s amikor meglátta, hogy a vedlő bundájú fekete kandúr tönkretette a mézét, a farkánál fogva rángatta ki a kannából, aztán dühében beledobta a kerek kútba, s csak amikor a csobbanást hallotta a mélységes mélyből, akkor jött rá, hogy milyen butaságot is csinált.

– Drága jó Istenkém, most már nincs tiszta mézem, amit a teámba tehetnék, nincsen tiszta vizem a kutamban, amivel a szomszédomat olthatnám, nincsen hízelkedő macskám, akit simogathatnék, hogy doromboljon az ölemben – jajgatta.

– Látod, kisbabám, milyen galibát okozhat a torkosság, de még annál is nagyobbat a hirtelen harag – fejezte be mindannyiszor a mesét Lénárd édesanyja.

Rég volt. A börtönben mégis mindig ez a mese jutott eszébe, amiben ő volt a torkos macska, a külvilág pedig a hirtelen haragú bosszúálló.

A hat hónap alatt, amelyet Lám Lénárd előzetes fogságban töltött, szinte minden percben a macskamese jutott eszébe, s most, felmentése és szabadulása után, a zuhany alatt is kútba vetett kandúrnak érezte magát.

Tömeg és újságírók várták volna a törvényszék előtt, de az ügyvédje úgy intézte, hogy a hátsó kocsikijárón keresztül távozhassanak, nem akarta, hogy a láthatóan kimerült védencét sokkolhassa a tolakodóan kíváncsi tömeg.

Az ügyvéd, a Lám-birtok bejáratát jelölő két fehérre festett kötőmb között állva, arra kérte az igazság győzelmét ünneplő tömeget, hogy menjenek haza, ne zavarják Lénárdot és Lénát, mert ez nem az a pillanat, amikor üdvírgást, éljenzést szeretnének hallani.

Nézte, hogy ugyanazok az arcok, akik néhány hónapja még lincselni akartak, most az akkor szörnyeteg gyilkosnak tartott, de az ellene felhozott vádak alól felmentett embert éltetnék. Kezet akarnak rázni vele, s akaratlanul is egyetemi éveinek jelmondatára gondolt, a latin szólásra, mutandis mutatis,

változtatva a változtatandót, de akkor ők nem az ilyen száznyolcvan fokos érzelmi fordulatra gondoltak, hanem arra, hogy meg kell szüntetni a kádári rendszert, mert megszüntetendő.

Lassan szétszéledt a társaság, s farkasszemet nézve a birtokot védő vérebekkel, csak az a néhány leghangosabb maradt, akik a rendőrségi erőszakos tüntetésen a halálbüntetés visszaállítását követelték, s azt, hogy azonnal adják ki nekik a feltételezések szerinti gyilkost, Lám Lénárdot, hogy igazságot szolgáltatthassanak a meggyilkolt lányokért.

Csak akkor mentek el, amikor a ház előtt elindult az alkalmazottakkal a páncélozott pénzszállító kocsi, s az ügyvédnek eszébe jutott, hogy azt mondja:

– Nem fog megállni, Lénárd úr hosszú időre elutazik, ne állják el az útját.

Az ügy akkor kezdődött, amikor ismeretlen szőke lány holttestére bukkantak a folyónál. Meztelen volt, s nem a víz sodorta partra. A boncolásnál megállapították, hogy megverték, s mielőtt megfojtották, nemi erőszak áldozata lett. Ruháit jóval a város alatt, a vízre hajló fűzfaágakon fennakadva találták meg, de azokban nem voltak iratai. A drága holmik nem tűntek viseltetnek, inkább vadonatújnak látszottak a többnapos ázás ellenére is, s a gyanú, egy feljelentés alapján, Lám Lénárdra terelődött, mert évek óta hasonló kinézetű lányok dolgoztak a milliós vagyon örökösénél, a különc hírében álló, titokzatos életet élő agglegény házában.

Eléggé sűrűn váltogatták egymást a házvezetőnői munkakörben alkalmazott szépségek, s nem látták végleg távozni őket soha, csak arra figyelt fel a város, hogy egyik napról a másikra valami idegen, de szintén szőke lány végzi a Lám-birtok számára a bevásárlásokat. A rendőrség feltételezése szerint a többiek is, Lám Lénárd kitarottjai, öten vagy hatan, valószínűleg kénygyilkosság áldozatai lettek, s napokig keresték a birtokon az eltüntetett holttesteket, maradványokat, a bűntény tárgyi bizonyítékait, de nem találtak semmit.

Lénárdot mégis letartóztatták, begyűjtöttek a házból mindent, amit a bizonyításhoz szükségesnek tartottak. Számítógépeket, a kamerák merevlemezeit, a fürdőszobákban talált női piperéket, s tolmács segítségével kihallgatták a húsz év körüli új mindenest, Oxanát, az ukrán lányt is, aki azt vallotta, hogy Lénárd soha nem mozdult ki a házból, személyesen nem is találkozott, egy barátnője ajánlotta be erre a munkára, aki előtte itt szolgált, s aki most Máltán dolgozik egy öregotthonban. Csak interneten érintkeztek korábban Lénárddal, s amióta itt van, a házban is csak telefonon tartották a kapcsolatot. Ételliften küldte fel neki a reggelit, ebédet, vacsorát, s hogy olyan úriember volt a távolságtartás ellenére is, hogy csak csupa jó dolgot tud mondani róla. Egy évre előre kifizette, hogy segíthessen a bérével Kijevben maradt szülein, de azért mégis ellátta zsebpénzzel, s Lénárd számlájára vásárolhatta a fehérneműt, a kenceficéket, s olyan telefon-előfizetést kapott az új okos készülékhez, hogy korlátlanul hívhatta Ukrajnában élő családját.

Lénárdot őrizetbe vették, és intézkedtek előzetes letartóztatásba helyezéséről is, mert valaki összekötötte a friss gyilkosságot másik három, a környéken történt, lezáratlan ügygel, s feltételezték, hogy köze lehet mindenikhez a közutálatnak örvendő embernek. A gyanút, hogy Lénárd egy perverz, mindenre képes gyilkos, megerősítette az a tény, hogy rejtett kamerára bukkantak a lány lakrészéhez tartozó fürdőszobában, s a számítógépen megtalálták a titokban készült meztelen felvételeket is.

Este át kellett szállítsák a rendőrségről a börtönbe, mert valóságos tüntetés, lincshangulat alakult ki a kapitányság előtt. Kövel, palackokkal dobálták a rendőrséget, s félő volt, hogy a felheccelt tömeg betör az épületbe, s darabokra tépi a feltételezett gyilkost.

A jobb érzésű emberek, akik maguk is részt vettek a választások utáni, napokig tartó politikai tüntetéseken, most megdöbbenve nézték az elszabadult indulatokat, az alpári szövegeket kórusban harsogó csürhét.

– És ha mégis ártatlan? – kérdezte a zöldségesnél az egyik vevő.

Csak annyit tudtak, hogy azok a lányok egytől egyig ukránok voltak, a Lám család ügyvédje intézte a munkavállalásukat, s egyik sem maradt egy évnél tovább, aztán úgy eltűntek, hogy senki sem tudta, hová mentek. Valahol Európában találtak másik munkát? Élnek? Halnak?

Feltűnő jelenség volt mindenik, s csak annyi szivárgott ki róluk a hivatal egyik alkalmazottja révén, hogy szerződésük értelmében házvezetőnőként dolgoztak, s nagyon jó fizetést kaptak a Lám örököstől, Lénárdtól, mert a legdrágább divatbutikokban vásároltak, s arra is adtak, hogy csak márkás holmikat vegyenek magukra.

Éhes férfiszemek kísérték őket olyankor, ha beszerző útjukat járták. A kerékpárt mindig a zöldséges előtti fához láncolták, és gyalog járták be a főutca üzleteit. Olyan napokon, amikor csak a konyha számára vásároltak, nem kellett sokat gyalogoljanak, egymás mellett volt a kenyeres, a húsos, az élelmiszerbolt, s mindkét csomagtartó kosarát jól megtöltve, úgy karikáztak fölfelé a meredek dombon, mintha nem is kellett volna erőlködniük.

A drogériában is a legdrágább illatszereket, arckrémeket, körömlakkokat, samponokat keresték, s mert néhanapján gumi óvszert is vásárolt az egyik, arra gyanakodott a város, hogy házvezetőnői teendőiken kívül más szolgáltatást is nyújtanak a Lám-vagyon örökösének, mert rajtuk, a lányokon kívül nem láttak soha más idegen nőt a birtok felé menni.

– Olyan gyönyörű lányokat soha életemben nem láttam, mint azok – mondta a zöldségüzlet tulajdonosa. – Mindig kerékpáron jöttek, hosszú szőke hajuk lobogott a szélben, a szemük pedig haragos tengerzöld volt, és mindenkinek olyan hosszú combja volt, hogy az ember nyaka belefáradt, amíg a bokájuktól a csípőjükig végiglegettette rajtuk a szemét. Mintha egyiptetű ikrek lettek volna. Hogy mit csináltak, mit kerestek a dombon, azt nem tudom pontosan. De az ember, ha esze van, nem manökeneket alkalmaz házicselédnek.

Dombnak nevezték, egyszerűen csak elhelyezkedése miatt, a Lám család várkastély méretű házáat, de senki sem tudta, hogy az örökösön, Lénárdon és az állandóan cserélődő lányokon kívül él-e még valaki benne. Azt mindenki láthatta, hogy a „Lám antiquitás” feliratú páncélozott furgon, amellyel drága műtárgyakat szállítottak valaha, amolyan munkásbuszként minden reggel ugyanabban az időben érkezik a dombra, s délután négy órakor távoznak vele a műhelyekben dolgozó mesterek, de hogy hányan ülhetnek a kocsiban, azt senki sem tudta megmondani. Öreg pénzszállító páncélkocsi volt, ez vitte az értékes műtárgyakat a közelebbi nagyvárosok aukcióira, hozta a pénzkötegeket a zálogházakból, de a repülőtéri vámhoz is ezzel jártak. A bent ülőknek láthatatlanságot biztosító foncsorozott szélvédőjével és ablakaival utólag is csak növelte a város szűnni nem akaró kíváncsiságát.

A házat néhány véreb őrizte. Talán lehetett valami a földben, riasztó szagú vegyszer, áram vezetve egy láthatatlan drótba, mert ott, ahol a kerítés helye lett volna, vicsorogva megtorpantak, félelmetes tépőfogaikat mutogatva csak a szellemkerítés mellett, egészen a telek végéig kísérték az arra cselengőket, nem lépték át soha a birtok határát.

Évenként egyszer, általában január végén a biztonsági szolgálat embereit is látták fölmenni, ilyenkor ellenőrizték a riasztó- és videorendszert, s bár többnyire a városban laktak, tőlük sem lehetett megtudni, hogy lakik-e még valaki, valakik Lénárdon kívül a házban.

Lénárd senkinek sem hiányzott a közeli városkában. Nem voltak barátai, kapcsolatai sem a kortársaival, s azóta, hogy több mint húsz éve magántanuló

lett, csak olyankor járt a városban, többnyire akkor is csak hajnalban, ha szülei munkája miatt átkocsiztak rajta a repülőtérre menet. A városból tanárokat sem fogadtak mellé. Matematikából zseni lehetett volna, szerette az irodalmat és a történelmet, jó rajzos volt, s anyjától németül, apjától angolul tanult.

Olvasott és zenét hallgatott, néha unaloműzésből szörfölt a világhálón is, s általában havonta elkészített egy-egy üvegtárgy-tervet, s ha kedve volt pecseltetni, újabb és újabb darabjainak fejezte be a festését annak a sèvres-i porcelán étkészletnek, amelyen még anyja kezdett el dolgozni. Délutánonként, amikor már elmentek az öreg mesterek, mert csak olyankor lépett a műhelyekbe, s általában azokon a napokon, ha kedve volt hozzá, akár éjfélig is a műhelyben maradt, és olyan tökéletes munkát végzett, mintha anyja és apja vezette volna a kezét. Szemüvegével, amelyben szódásüveg vastagságú lencse volt, szinte semmit sem látott, mégis képes volt tökéletes üvegterveket másolni az apja rajztömbjeiben szunnyadó hagyatékból, megfesteni a legapróbb részletekig is a kifogástalan hasonmás porcelán hamisítványokat. Ahhoz képest, hogy úgy nézett ki, mint egy túlsúlyos rozmár, ujjai zongorista finomságúak voltak.

A porcelánégető és az üveghuta csak késő ősszel, télen és a kora tavaszi napokon üzemelt, de az a két-három öreg mester, akiket még szülei alkalmaztak a kemencékhez, soha nem találkozott vele. Interfonnak nevezte azt a rendszert, amin keresztül értekezett velük, s amit szülei akkor telepítettek a műhelyekbe, ezzel akarták elérhetővé tenni a hálózatot a ház minden zugából, amikor végleg otthon maradt, s a mániás depresszió tüneteit mutatva, a bipoláris zavart diagnosztizáló orvos véleménye miatt attól tartottak, hogy kárt okoz önmagában, öngyilkos lesz.

Apja úgy tervezte meg az épületet, hogy az emeleti szobákat a műhelyek hulladékhője fűtse, mert a meleg hónapokban nem olvasztottak, nem égettek, csak az üvegkristályok csiszolásával, a porcelánok festésével foglalkoztak.

Lénárd kimaradt a középiskolából, ahol csúfolták, verték, lehetetlenné tették a napjait, mert kövér volt, esetlen és olyan rövidlátó, hogy azon már a szemüveg sem segített. Nekiment mindennek, s ügyetlen mozdulatai miatt leverte társai holmijait a padokról. Magántanuló lett, de szülei nem bánták, hogy otthon van velük, mert addig, amíg kimaradt a gimnáziumból, szinte nem is volt más témájuk naponta, mint a fiuk. Feltételeztek, elképzelték, megbeszéltek vele kapcsolatban olyan dolgokat, amikre éppen gondoltak, és állandóan az órát nézték.

– Még három óra – mondta az anyja, aki percre pontosan kiszámította, hogy a nyári szünetben mikor hallhatja meg a későig alvó, reggeli után a műhelybe tétnéző Lénárd csoszogását a lépcsőkön.

Lénárd apja nem akart feltűnő házat, de a hivatásuk miatt mégis uralta az épület a magaslattal. Méretét és ízléses homlokzatát tekintve az erdőszéli ház akár kastély, szálloda is lehetett volna, de a két, magasan a tetőgerinc fölé nyújtózó téglakémény arról árulkodott, hogy valamiféle műhelyek üzemelnek benne. Gondozott park vette körül, kiépített útjai úgy ágaztak szerte-szét a dombról a völgy és az erdő felé, hogy azt a látszatot keltették, mintha ennek a bekerítetlen területnek a része lenne a város felé lejtő, végtelennek tűnő kaszáló és az épület mögött falként magasodó őstölgyes is.

Lénárd egyedül élt ebben a házban, amelyet hihetetlenül gazdag szülei az örökkévalóságnak, tartós és mutatós anyagokból építettek. Az a két földszinti műhely, amelyet eredetileg munkások tucatjainak szántak, nem is hasonlított egymáshoz, az egyik anyja porcelánműhelye, a másik apja liliputi üvegyára volt.

Iparművészek voltak, de nem vásárokra készülő bővlikon szerezték a vagyont. Régiségekkel kereskedtek, zálogházakat működtettek a városban. Ere-

detileg tárgyrestaurátor mesterként dolgoztak iparművészeti múzeumoknak, bár a műtárgyhamisító jobban meghatározhatta volna őket, mert mindketten nagy értékű és féltett darabok pótlásával, hiányos készleteknek az eredetivel tökéletesen összetéveszthető másolatainak gyártásával foglalkoztak más egyéb között.

Állandó megrendelőjük eleinte egy németországi régiségkereskedő volt, akinek londoni, párizsi, amerikai üzleteiben keltek el a háború viszontagságait csak részben átvészelő, de már tökéletesen kiegészített porcelán étkészleteik, barokk és szecessziós üvegcsillárjaik, serlegeik, vázáik. De apja keze alól kerültek ki azok a hamisítványok is, amelyek a híres francia üvegművésznek, Gallénak, az amerikai Tiffanynak egészen kezdő korszakában születhettek volna az árverési katalógusok feltételezése szerint. Születhettek volna, de nem akkor születtek.

Gyermektelenek, s már elég idősök voltak, amikor túl a negyvenen anyja gyakori rosszullétei miatt kórházba került, s ólomházmérgezés helyett, ami-re foglalkozása miatt gyanakodtak, terhességét állapították meg az orvosok.

Lénárd még húszéves sem volt, amikor néhány nap leforgása alatt meghaltak mindketten. Hatalmas vagyont örökölt, s a város csak arra emlékezett vele kapcsolatban, a bulvárlapokban hetekig folytatásos szappanoperaként életben tartott gyilkosságok kapcsán, hogy a temetési szertartás végén nem akart elmenni szülei sírjától.

Lénárd a kettős temetés napján úgy zokogott, mint kisgyermekkorában, amikor éjszaka rémülten riadt fel az ablakra vetülő, kísérteties árnyékok miatt. Hallani akarta újra azt, amit szégyellt, azt, ahogy még kamaszkorában is becézte az édesanyja.

– Kisbabám, édes kisbabám – és csókolgatta még idegenek előtt is a nála már másfél fejjel magasabb Lénárdot.

De a temetésen nem volt, aki vigasztalja. Nem tudta felidézni anyja hangját, sem az arcát. Ősereg, megcsonkított platánt látott a temetői sétány szélén, egy évszázados lombtalan platánt, amelynek ágai, mint a tört mintázatú porcelánedények fonatai, úgy csavarodtak, kígyóztak, tekeredtek egymásra és egymás fölé. Hallotta is azt a jellegzetes hangot, ahogy az égetőből kiszedett porcelán megszólalt a kis fakalapács alatt, amikor esetleges repedéseket keresve, az anyja ütögette a tárgyait.

Ott, ahol a lombkorona kezdődött volna, a visszavágások éktelen dudorai torzították a platán törzsét, s Lénárd fölfedezte a kínlódó ágak között saját arcát. Hatalmas dagadék volt, torz vonásokkal, mert kövérsége miatt szinte eltűnt a szeme, a hájhurkák közül alig látszott a füle, de biztosan tudta, hogy ő az, hogy saját élethű szoborportréját zárják közre a halott fából polipkaroként kinövő, a szélben megfeszülő venyigevékony zöld hajtások.

A temetés után Lénárd kidobta a fürdőszobai mérleget. Úgyis csak százötven kilóig volt használható. Amikor utoljára állt rá, a szerkezet csörömpölve adta meg magát. Már nem érdekelte többé, hogy közelít a kétszázhoz, esetleg már több is lehet, s úgy élte az életét, mint függetlenné válása óta mindig. Az idő sem izgatta, úgy érezte, hogy emlékei beledermedtek valami kocsonyás iszapba, amiben nincsenek eligazodási pontok. Ebben a magányban felül tudott emelkedni azokon a sértéseken, a gúny és megvetés évein, amit a középiskola utolsó előtti évében élt át. Azon a nyáron még csak túlsúlyos volt, aztán hirtelen hízni kezdett, s karácsony táján már a száznegyvenes és az utolsó vonás között billegett a mérleg mutatója.

Rászálltak a többiek. És nem is a fiúk, a lányok voltak a kegyetlenebbek.

– Hallom, hogy nálatok tükör járólapp van a fürdőszobában a földön – mondta kedveskedve az egyik lány, aki már szinte minden fiúval lefeküdt, s akit ha nem is szépnek, de csinosnak, mutatósnak tartottak a többiek.

– Miért lenne tükör a földön? – kérdezte gyanútlanul Lénárd.

– Hogy gyönyörködhes a hangyáni pöcsödben, amit a hájadtól másként már nem láthatsz soha – mondta jó hangosan, hogy mindenki hallhassa, s amitől kitört a hullámzó, szünni nem akaró röhögés, mert azok, akik nem figyelték az elejétől a párbeszédet, társaiktól tudták meg, hogy a lány mivel is kezdte a heccelést, s így csoportokban, hol itt, hol ott tört ki a hangos vihogás.

Akkor maradt ki az iskolából.

Szeretett volna lányokhoz közelíteni, de nem mert, s mert egyik sem olyan volt, mint az aukciós házak katalógusaiban divatékszereket, márkás szalonok ruháit bemutató, északi szépségek, a szőke manökenek, akiket csodált, elhitette magával, hogy nem is izgatják a nők.

Ha megbámult is egy-egy lányt, olyan óvatos volt, mint a vadászatra készülő, földhöz lapuló macska. Arca a tudatos elfojtás miatt érzelemmentessé vált, nem látszott rajta sem öröm, sem pedig az, hogy feszült gyanakvással figyeli őket, a hozzá soha nem közeledőket, a számára érinthetetleneket.

Magánya első évében, a világhálón talált rá az ukrán lányokat ajánló oldalra. Házi ápolást, idősök gondozását vállalták. Egészségügyi szakiskolát végzett a többség, de orvosira is járt az, akit kiválasztott. És azt, hogy meg is érkezett alány, az ügyvédjének köszönhetette, aki szerződési ajánlatot küldött Ukrajnába, várta is az állomáson Lénát, elmagyarázta neki Lénárd különös életmódját, s megnyugtatta, hogy nem szexrabszolgának szánják, szabadabb életet élhet majd a házban, mint amelyet valaha is el tudott volna képzelni magának.

A lánnyal hetekig kerülte a találkozást. Zárta a műhelybe vezető lépcsőház emeleti ajtaját, mint ahogy annak a lakrésznek a folyosóját is, ahol szobái, fürdőszobája volt.

Lénát anyja szobájában helyezte el, gardróbja, külön fürdőszobája volt, s az erkélyéről az erdőre lehetett látni, ahol hajnalonként őzek, szarvasok ke-resték a sózott kenyérszeleteket, amivel gyermekkorától a házhoz szoktatta őket az anyja. Most Lénára várt ez a feladat is. Láthatta az erdőből kimerész-kedő állatokat, akiket már a kutyák ugatásai sem zavartak, mintha tudták volna, azok soha nem lépik át a láthatatlan határt, s csak akkor csaholnak, ha idegen jár a környéken.

Hetente egyszer takarították a házat egy vállalkozás emberei. Porszívóztak, felmosták a műhelyeket, lépcsőházat, teraszokat, letörölték a bútorokat, leszedték a festményekeket és letörölték a hátoldalukról a műhelyekből alattomosan felszivárgó port, az ajtók felső eleiről is, az ablakokat por- és páramentesítő vegyszerrel kezelték. Lénárd ilyenkor a pincébe menekült a takarítógépek sivító hangja elől.

Egy ilyen alkalommal, amikor a hangoskodó csapat levonulása után Léna ellenőrizte, hogy minden rendben van-e, összetalálkoztak az örökön zárva tartott folyosói ajtó előtt.

Léna az ügyvédtől tudta, hogy Lénárd nagyon kövér, mégis meglepte az óriás csecsemő, akinek szétnyílt fürdőköpenye miatt láthatta a túlkelt kenyértésztaként szétfolyó testét. Lénárd döbbenten állt. Tudta, hogy szép a lány, hiszen az interneten látta a fényképeit, de a valóság túltett minden elképzelésén. Valamit motyogott, s még tiltakozni sem tudott, amikor Léna kivette az ajtóból a kulcsot.

– Most már láttalak – mondta. – Nincs értelme, hogy bujkálj. Mozognod kell, különben belehalsz ebbe az életbe – tette hozzá szigorúan, mert kitört belőle a kijevei pszichiátrián gyakornokoskodó orvostanhallgató betegét féltő ösztöne.

Alig egy hónappal érkezése után le tudta beszélni a pizzán és kólán élő Lénárdot erről az önmérgezésről. Könnyű ételeket főzött, s a második hónap-

ban sikerült kimozdítania, minden hajnalban körbesétálták a házat, s rábeszélte a szobakerékpárra, az evezőpadra is.

Lénárd pontosan olyan engedelmes volt vele, mint anyjával, s lassan kialakult az a kötelék, amely több volt, mint egyszerű barátság, mert a meghittség mellett olyan érzelmek keveredtek éjszakába nyúló beszélgetéseik alatt a nyugalmat árasztó hangulatba, amely miatt Lénárd úgy érezte, hogy szerelmes a lányba. Elég művelt volt ahhoz, hogy a Lénából feléje áramló kedvességet ne a szerelem viszonzásaként értelmezze, de egyre felszabadultabb lett. Hónapokkal a lány érkezése után, egy éjszakai beszélgetésük alatt, hosszas nyekergés, köntörfalazás és vargabetűket író mondatok végén bevallotta, hogy még szűz, nem volt soha nővel. Nehezen tudta kifejezni magát, mert abban a társalgási, kereskedelmi angol nyelvben, amelyet használt, nem léteztek azok a szavak, amelyekkel értelmesen mondhatta volna el életének ezt a tabuként kezelt titkát. Félt, Léna félreértheti, hogy azt gondolja, most szexet, szerelmet koldul, s a vallomása végén olyan zokogás rázta meg, amitől Léna előbb megrémült, aztán megértően, a túlzó szemérmét legyőző ember iránti együttérzésből mellé ült, és nyugtatásképpen simogatni kezdte a könnyektől lucskos arcot.

Közel kerültek egymáshoz, mégis hónapok teltek el, s akkor sem Lénárd volt a kezdeményező abban, hogy megérezhesse egy meztelen nő testének közelségét. Lénát talán a hónapok önmeztartóztatása miatti vágy vitte az ágyba, talán nem, de nem volt elég tapasztalt ahhoz, hogy a közelségtől megrettenő férfiban oldja a feszültséget, s így az a néhányszori kísérlet, hogy lefeküdjének egymással, mindegyre zátonyra futott.

Lénárdban dolgozott a megsértett férfiúi hiúság, amely miatt olyan lett, mint egy elszabadult hajóágyú. Néhányszor megalázóan viselkedett a lánnyal. Megbántotta, majd bocsánatot kért, hogy ismét gonoszkodó mondatokkal bántassa. Lénában is egyre nőtt a feloldhatatlan tehetetlenség érzése, mert tapasztalatlan volt ő is, és nőiessége minden, de mégis csekély fortélyával nem tudta elérni, hogy ne aktus előtti magömléssel érjenek véget gyengécske kísérleteik, s így egyre feszültebbek lettek. A meghittségből átváltva, az egymást gyanakodva figyelők, az egymást már-már kerülők távolodásává alakult megértés helyett a viszonyuk.

Egyszerre jutottak arra a gondolatra, hogy nem lesz jó vége a kapcsolatuknak, s döntöttek arról, hogy Léna elmegy Németországba, ahol egy kórházban már várta is az állás. Utolsó tette az volt a Lám-birtokon, hogy megvárta még gyermekkori barátnőjét, akinek felajánlotta a helyét, s néhány napig maradvá bevezette Lénárd szokásaiba, nehezen kialakított életrendjébe, de nem beszélt a távozás igazi okáról. Azt mondta, hogy német nyelvtudását akarja gyarapítani, s a diákállás mellett be akarja fejezni az orvosit.

Olga, a második lány majdnem egy évig maradt, távozása előtt egyik barátnőjét ajánlotta Lénárdnak, s ilyen lánc végén került a házba Lénárd letartóztatása előtt néhány héttel az utolsó, Oxána, aki a kezdetektől már a hatodik volt a sorban.

A per beindulása előtt az ügyvéd Máltától Frankfurtig, Londontól Luxemburgig, Párizsig felkutatta a lányokat. Nem volt nehéz dolga, mert mindenik ismerte a megelőzőt, s utazási költségüket is biztosítva hamar elérte náluk, de nem az ingyen út miatt, hogy eljöjjenek és tanúskodjanak, amikor megtudták, mi történt, mert megjelenésükkel bizonyíthatták, és bizonyították is, nem lettek kénygyilkosság áldozatai, élnek, s Lénárd tisztességesen viselkedett velük.

Igazolást hoztak munkahelyükről, kórházakból, szeretetotthonokból, családoktól, ahol ápolóként, nővérként, gyermekfelvigyázóként dolgoztak, hogy bejelentett lakcímük van, törvényes munkavállalók, munkájukkal elégedettek

a foglalkoztatóik, mert az ügyész azt találta mondani az iratismertetéskor, hogy nem a lefizetett kurvák tanúvallomásai döntenek el Lénárd ártatlanságát.

Léna, bár szeretett volna, de a védelem tanújaként nem találkozhatott Lénárral. Csak a folyosón látta, amikor ügyvédi beszélőre vitték. Végzett orvos volt, túl egy házasságon, s hat évvel idősebben biztosan tudta, hogy akkor, azokban a feszültségektől terhes napokban nem lett volna szabad magára hagynia Lénárdot. Sejtette, hogy életében senkitől sem fog olyan feltétel nélküli szeretetet, biztonságot kapni, mint amit mellette érezhetett volna. Meg szeretne volna simogatni a fejét, becézve mondani neki, hogy drága kisbabám.

Felmentéssel végződött a per. A lányokkal ment haza, akik felhőtlenül boldogok voltak, csak Lénán látszott, hogy nagyon töpreng valamin.

Otthon, mert börtönszagúnak, mocskosnak érezte magát, zuhanyozással kezdte, s amikor meglátta penészszerű arcát, a borzalmas börtönkoszt miatti hirtelen fogyástól a testén mindenhol lötyögő és összeráncosodott bőrt, nem szomorú lett, hanem dühös. Nem értette, hogy tanúskodhat valaki olyasmiről, amiről tudván tudja, hogy nem igaz. Egy ember, akit először nem ismert fel, hajdani gimnáziumi osztálytársa, azt állította a tanúk padján, hogy a feltételezett gyilkosság időpontjában látta a folyóparton őt. Ott, ahol soha életében nem járt. A lányt nem látta tisztán, mondta, csak annyira emlékszik, hogy az is szőke volt, de az elhízott, potrohos embert látta, azt nem tévesztené össze senkivel, nincs is más hozzá hasonló a városban.

Ha eddig emberkerülő volt, a börtön embergyűlölővé tette, s nem akart kiszállni a zuhany alól, mert tudta, hogy Léna várja, beszélni akar vele, s attól félt, hogy olyasmit hall, ami végérvényesen megváltoztathatja az életét. És nem akart változást. Büntudatot érzett, hogy valaha idehozta a házába azokat a lányokat, akik nem vették észre, akiknek nem mutatta, de olyan mélységes éhséggel, mohósággal leste őket, hogy az már szinte fájt, miközben tudta, hogy soha nem lesznek a szeretői. Léna után, ahogy egymásnak adták a kilincset és a tapasztalataikat, biztos volt abban, Olga tudott próbálkozásairól, kudarcairól, s ha ő tudta, tudhatták a többiek, az utána következők is. És nem akart több próbálkozást az életben.

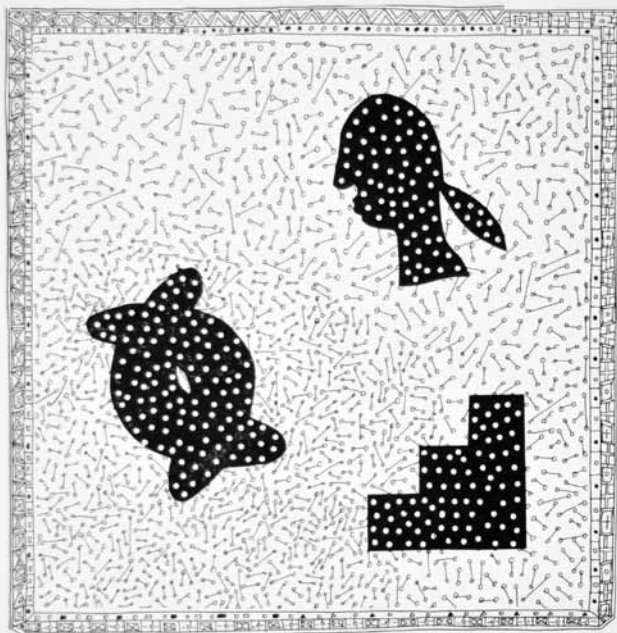
Egyre biztosabban tudta, hogy ő az a torkos kandúr anyja meséjéből, s látta is magát, ahogy torha teste beleszorul abba a bődönbe, amelyben csupa meztelen szőke lányok úszkálnak az aranyfényű mézben.

A teljes nyomáserőre állított zuhany vízsugara úgy csapkodták, mintha pálcákkal, vesszőkkel verték volna a fenekét. Mégsem akart kiszállni. Tudta, hogy Léna mondani akar valamit, talán valami fontos dolgot, és ő is mondani akar Lénának valami fontosat, de gyávább volt, mint a börtön előtt, s úgy érezte, az, amit hallana, átírná napjait, mássá téve az életét. És semmit sem akart, csak visszakapni a csendet, a magányt és befejezetlen üvegeit, porcelánjait, s hogy hajnalonként anyja szobájának teraszáról nézhesse a szarvasokat, őzeket.

Lénárd arra számított, hogy Léna elunja a várakozást, és talán hamarosan elmegy.

Léna arra számított, hogy Lénárd befejezi a zuhanyozást, és hamarosan kijön.

És csak vártak és csak vártak.



BÖNDÖR PÁL

Egyesült Nemzetek

Megtévesztő
a Világszervezet elnevezése,
hiszen nem a nemzetek,
hanem az országok
szervezetéről beszélünk,
márpedig, elég sokszor,
egyes nemzetek és országok érdekei
igencsak ellentétesek.
Sok határozat éppen arról szól,
hogy egy nemzet egyesítését
megakadályozzák.
Arról sincs szó,
hogy a nemzetek, vagyis az országok
egyesülni akarnának,
éppen ellenkezőleg,
az érdekeikért, a függetlenségükért
küzdenek a szervezet
keretein belül,
betartva a közösen kidolgozott
szabályozást.

Eszem ágában sincs megkérdőjelezni
az ENSZ létjogosultságát,
névének megváltoztatására
sem mernék javaslatot tenni,
csak illusztrálni akartam,
hogy névén nevezni a dolgokat
korántsem egyszerű.
Arra sem találok
megfelelő szavakat,
hogy miért hoztam szóba
ezt az egészet. Meg-
született tehát egy majdnem
teljesen felesleges jegyzet,
az is valami. A világ
gazdagabb, bonyolultabb, mint a szókészletünk,
de attól még csácsoghatunk
kedvűnkre. Olykor-olykor.

Semmittevés órája

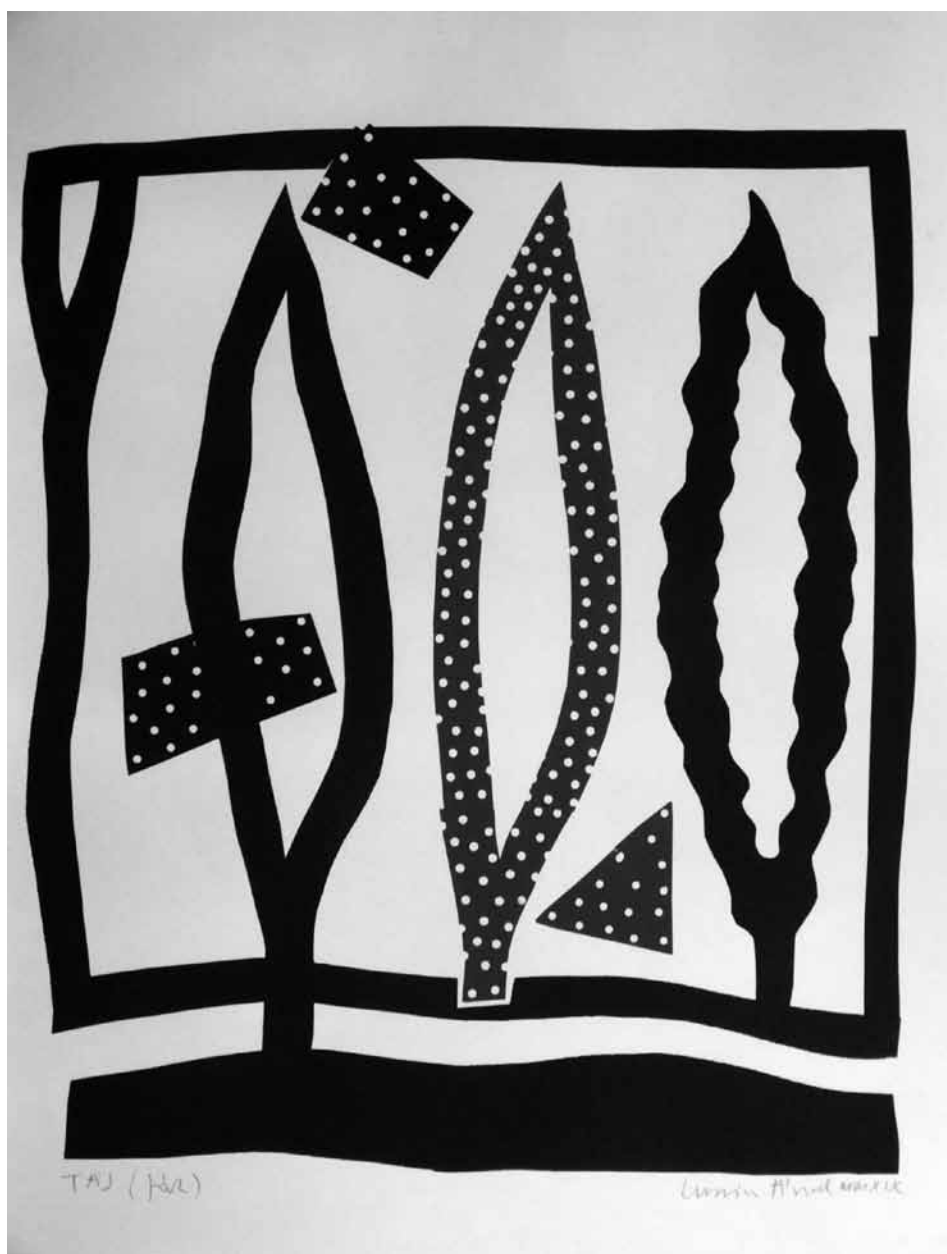
Nehéz belekezdeni a semmittevésbe,
rengeteg előtte a tennivaló. Miután
válaszoltunk az e-postára,
kitöltöttük a befizetésre váró számlákat,
kipakoltunk a mosogatógépből,
lesöpörtük a teraszcseréje a nyárfa piszkát,



BÖNDÖR PÁL (1947) Temerin (Szerbia)

a fűnyírást holnapra halasztottuk,
 állott vízzel meglocsoltuk az uborkát,
 az elülső udvarban összeszedtük a kutyagumit,
 sebtében felporszívóztuk a nappalit,
 összeszedtük a megszáradt ruhát,
 bepillantottunk a legújabb hírekbe,
 nem biztos, hogy azonnal
 semmittevésre tudunk váltani,
 legfeljebb pihenni, megpihenni sikerül,
 ami nem ugyanaz.
 Bambán bámulni a kibaszott világra,
 mintha semmi közünk se lenne hozzá,
 kegyelmi állapot.
 Ez ma sehogyan sem sikerült,
 erőltetni pedig, tudjuk, semmi értelme,
 helyette megszületett ez a jegyzet,
 mely a semmit mondásnál picivel több ugyan,
 de a semmittevés gyógyító hatásától
 messze elmarad.

LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Táj (fák), 2019



PÓSFAI GYÖRGY

Kivágások



PÓSFAI GYÖRGY (1956) Szeged

JÁTÉK

A korong olyan másfél méter átmérőjű lehetett, és nem közvetlenül a talajon feküdt, hanem valami enyhén kiemelkedő talapzaton. A három dobó százhusz fokos szögben, tőlem mintegy tizenöt-tizenöt méterre helyezkedett. Nem volt kijelölt helyük, lazábban mozoghattak, de nem jöttek közelebb. A gyerekfejnyi, piros pöttyös labdákkal nem volt gondom, ugyan eléggé kiszámíthatatlanul röpül egy ilyen könnyű labda, amire hozzám ér, lelassul, könnyen oldalra hajolhatok. Meg aztán ha egyik-másik eltalál, csak lepattan rólam.

Most viszont kicsit megcsípte a vállamat hátulról egy labda: ez másfajta volt, kisebb, és kemény gumiból való. Fel is váltották ezek az újabb labdák fokozatosan a könnyűeket. Nem figyeltem eddig, valahogy azt vártam, kifogynak a labdákból. Most látom, hogy egyrészt a szanaszét gurulókat labdaszedő gyerekek összeszedik, másrészt kosarakban mindig újakat hoznak, és leteszik a dobók keze ügyébe.

Szaporán szállnak felém a gumilabdák, jobban kell figyelnem. Egyszerre két dobót tudok szemmel tartani, szerencsére ezek nem hangolják össze a dobásaikat, könnyen kitérek. De hátra is kell állandóan pislogatnom, onnan is jön az áldás. Ezek a kisebb, tömörebb labdák gyorsabban szállnak, de a röppályájuk is kiszámíthatóbb. Egy-egy közelben elszálló labda kézre jön, kinyúlva el is kapok egyet, ez azonban nem bizonyul jó ötletnek. A körön kívül álló bámészkodók hangot adnak nemtetszésüknek, úgy látszik, gúnynak, kihívó viselkedésnek tartják. Leejtem az elkapott labdát magam mellé, és többet nem nyúlállok utánuk, csak az elhajlogtatásra ügyelek. Figyelek, hátrapislanatok, ha kell, forgok, oldalt lépek a korongon, hajladozom.

Meddig tart ez? Nem kerüli el most a figyelmemet, hogy újabb kosarakat hoznak, még kisebb labdákkal. Hoppá, ezek puffannak, ahogy célt tévesztetven megpattannak a földön. Olyanok lehetnek, mint egy baseball-labda, ha egy ilyen fejbe talál, kinyúlok. Koncentrálok, kitérek, lihegek.

A dobók nem fáradnak? Nem fájdul meg a könyökük? Csak úgy surrognak körülöttem a golyók. Ez eltalált, de csak súrolt, megpattant a karomon. Lesz egy nagy kék folt így is.

Egyik irányban kevesen állnak a körön, ha hirtelen arrafelé kirohannék... de lehet, hogy rosszul járok, mert akkor a dobók talán elhagynák a helyüket, és utánam rohannának, esetleg még a labdaszedők és a nézők is.

Ahogy tovább várok, egyre többen lesznek a nézők, amennyire tudok figyelni, már az a kis nyílás sincs ott a köríven.

Próbaképpen úgy teszek egy pillanatnyi szünetben, mintha letenném a lábam a korongról, el akarnék indulni kifelé. A tömeg felhőrdül, visszahúzódodom középre, és vállvonogatva jelzem, hogy tulajdonképpen le sem tettem a lábam a földre.

Mintha megmozdulna most alattam a korong. Igen, lassan forogni kezd. Nem túlságosan zavaró, csak még jobban résen kell lennem, szerencsére kivételesen jók a reflexeim, eddig egy dobás sem talált telibe, és zihálok ugyan, de bírom a tempót.

Remélem, nem fog gyorsulni a korong forgása, mert akkor elszédülhetek. Úgy látom, újabb kosarakat hoznak, és ezekben valami más van. Kisebb, fekete, szögletes, suhogó tárgyak kezdenek elsüvíteni mellettem.

Igyekszem mindig úgy lépkedni a forgó korongon, hogy a langaléta, nagyokat dobantva dobót és a laza vállút tartsam elsősorban szemmel, és az a kisebb, jóformán törpe alak legyen a hátam mögött, az nem dob olyan erőseket.

Most látszott a százhusz fokos elrendezés teljes értelme: nemcsak kevésbé tudom egyszerre szemmel tartani mindhármukat, de egymást sem találják el célt tévesztett dobásaikkal.

MICSODA NAP!

Ez a fadoboz pont jó lesz madárodúnak. Felemeltem a fűből, hogy alaposabban megvizsgáljam. Egyszerű szerkezet, de pontos munka: tartós, rétegelt lemezekből összecsavarozva, a szélek rendesen illesztve, az élek lecsiszolva. Újszerű állapotban van, de látszik, hogy használták valamire (hogy mire, azt még ekkor nem tudtam). Lehetne kicsit magasabb, de valószínűleg ez a kocka forma is megfelel. Az ovális nyílás az oldalán elég nagy, de seregélynek éppen alkalmas lehet. Talán még a szalakóta is beleköltözhet. Jó fogás.

Körülnéztem, találok-e még valamit, ide-oda bóklásztam a fűben.

És íme, ott feküdt a gazoktól félig elrejtve egy klarinét. Rendesen összecsavarva, makulátlan állapotban, csillogón. Felemeltem, s ahogy súlyosan a kezemben feküdt, szinte a tapintásán keresztül érezni lehetett az értékét. Régem találtam már ilyen szép tárgyat.

De az ember telhetetlen, és én nem igazán szeretem a klarinétot (csak dzsesszes felállásban hallgatom szívesen), olyan erkölcstelen, sikamlós hangja van, sokkal jobban kedvelem a komoly, megbízható oboát. Hátha hever itt valahol egy oboa is.

Jobbra-balra kis kitérőkkel tovább vizsgálgattam. A perjék, csenkeszek és más pázsitfüvek hajladozó kalászhajlatai és bugái között vonós hangszerek tűntek fel, hegedűk, brácsák, csellók, szétdobálva, többnyire töröttek. A húrokat eleinte leszedtem róluk, és összecsavarva a hátizsákomba tettem, de aztán idővel kezdtem ezt hanyagolni. Sok mindenre jó egy ilyen húr, ugyanakkor rugalmassága miatt nem könnyű hajtogatni, valami egyszerű, praktikus drótnak jobban örültem volna. Amúgy szívfájdalom volt látni a sok szép hangszert betörve, nyakaszegetten. A faanyag, bármennyire is szép, csak tüzelőnek lenne jó, azzal pedig bőven el vagyok látva.

Továbbblépve itt is, ott is a réti viragok közül tükröződő napfény ötlött a szemembe, egyre sűrűbben. Alig akartam hinni a szerencsémnek, a vonósok mellett feltűnedeztek angolkürtök, harsonák és néhány fuvola is. A fém jól jön, a fuvalákat a hátizsákba dugtam, a rézfúvósokat húrokkal igyekeztem nyálabbba kötni, de kezdett túl megterhelő lenni a csomagom. Majd csinállok több fordulót, ha lesz még rá esélyem. A távolból robbanások hallatszottak, és mintha közelednének.

Kezdett kirajzolódni valami minta: úgy húsz méter széles sávban voltak elszórva a hangszerek, a völgytalp hosszában, a fűben alig kitaposott ösvény mentén. Némelyik hangszereken rászáradt, sötét foltok mutatkoztak, de nem mondanám rájuk biztonsággal, hogy vérfoltok. Továbbbléptem, kíváncsian, meddig tart ez az aranybánya.

Pár lépés után, íme, rá is bukkantam egy oboára, sértetlen állapotban, benne volt a nád is. Nagyon megörültem neki, a klarinétot mindjárt le is cseréltem. Fantasztikus ez a nap.

Újabb vonós hangszerekre is rábukkantam, ráadásul voltak közöttük sér-tetlenek is. Nem volt szívem ezeket megcsonkítani, inkább kerestem hegedű-vonót, és a legszebbnek látszó példányokat kipróbáltam egy Biber-szonáta erejéig. Hihetetlen, de egy csodás mesterhegedűre is bukkantam, talán a hangversenymesteré lehetett. Ezt nem lehet itt hagyni.

Mintha karácsony lenne, és kíváncsabbnál kíváncsabb ajándékokat kapnék! Meddig tarthat a szerencsém? Körülnéztem, a völgyben semmi mozgás. A robbanások és kattogó sorozatlövések továbbra is hallatszottak, de egyelőre csak a távolból. Az ég tiszta, a napsütés ragyogó.

Végül a teljes terület bejárásából úgy láttam, egy komplett szimfonikus zenekar járt erre. Az igazán nehéz hangszerek – tuba, hárfa, üstdobok – hiányoztak, azokat már valahol korábban eldobhatták. Hangszertokok sem voltak sehol, mindenki kezében vihette a játékra kész, talán fel is hangolt hangszerét.

Egyszer régen olvastam egy regényes történelmi könyvet, ebben középkori városi toronyzenészek utaztak keresztül a téli erdőn, és farkasok tartóztatták fel a szánjukat. Szorultságukban-kínjukban előkapták hangszereiket, és zenével próbálták távol tartani a vadállatokat. Fújták-fújták, lassan kifut-ladva, a farkasok meg egyre közelebb köröztek. Szerencsés lett a vég: meg-érkezett egy vitéz katona, aki nagyot nevetett a látványon, és fokosával szét-csapott a farkasok között.

Egyébként találtam egy betört nagybögőt is, erről aztán beugrott, mire való a fadoboz: lábtámasz a nagybögősnek. Az ovális nyílás pedig azért van rajta, hogy hordozáshoz bele lehessen markolni.

TANULMÁNY

A második szakasz egy alternatív megoldást vázol fel. Lényege, hogy szétoz-taná, ezzel elviselhetővé és menedzselhetővé tenné a felelősséget.

A politikai vezetőktől ugyanis nem lehet elvárni, hogy ekkora felelősséget vállaljanak, és valóban hatékony döntéseket hozzanak. Csupán saját hatás-körben ügyeskednének, a tiltakozásokat, zavargásokat, népszerűségvesztést nem vállalnák, nem is erre kaptak mandátumot.

Ha viszont mindenki közvetlen, érdekelt és aktív szereplő, mind az eszkö-zök és megoldások, mind ezek megítélése más megvilágításba kerül.

Egy gyors számolás. Jelenleg van mintegy hétmilliárd ember, ennek fele (egyszerűsítve) férfi. Ha ennek 20 és 60 év közötti korosztályát nézzük, az a népesség durván negyede. A cél a Föld pusztító kizsákmányolásának meg-akadályozása, és ehhez a népesség felére csökkentése. Ha tehát a 20-60 éves férfiak fejenként két embert agyonütnének, a teljes népesség felére csökken-tése megvalósulna.

Ez persze egy elnagyolt, egyszerűsített séma. Érdeemes néhány lényege-sebb részletet is kibontani.

Először is, miért korlátoznánk a végrehajtókat a 20-60 éves férfiakra? A kor-határnak van racionális, fiziológiai-alkalmassági alapja. De például a nőket nem kellene kizárni. Nyilván kevesen lennének közülük, akik erre jelentkez-nének, de a lehetőséget meg kell adni nekik is.

A férfiakat sem lehet egy kalap alá venni, hiszen sokan lehetnek, akik akár ösztönös irtózásból, akár neveltetésük vagy vallásuk miatt tartózkodná-nak a feladattól. Mások – ha nem is sokan – éppen ellenkezőleg, kapnának az alkalmon, vadászösztönük kielégítésének megvalósítását látnák benne. Erre a problémára a fejkvóták adásvétele lenne a megoldás. Aki nem akar részt venni, eladhatja a két rá osztott cselekményt, vagy ha nincs rá kereslet, akár

még fizethet is érte, hogy más vegye át tőle. Ennek a megoldásnak olyan járulékos előnye is van, ami első pillantásra nem is tűnik szembe: a tőke áramlása a gazdag régiókból a szegényekbe. Könnyű belátni, hogy az tud fizetni, aki gazdag, a szegénynek pedig nagyobb a késztetése a feladat átvételére. Ha pedig valaki plusz vadászati lehetőséget akar, és ehhez kellően tehetős, akkor a pénz természetes útja megint csak valami szegényebb eladóhoz vezet. Végül mindenki jól jár: mind a tartózkodók, mind az önkéntes vállalkozók igénye kielégül, és még az anyagi-életszínvonalbeli különbségek is jobban kiegyenlítődnek.

A népesség felére fogyása önmagában még nem biztosítja az erőforrások ésszerű, optimális kihasználását. Ehhez az egészséges, diverz társadalmi szerkezet megőrzésére is szükség van. A népességcsökkentést tehát torzításmintesen, mindenféle válogatás mellőzésével kell végrehajtani. Korra, nemre, rasszra való tekintet nélkül.

Felmerülhet, hogy ha egyszer meg is valósul a népesség egészséges szintre történő redukálása, a felszabaduló erőforrásoknak köszönhetően a probléma újratermelődhet. Erre lenne megoldás az egyszeri kampány helyett valami ismétlődő „vadászszезон” bevezetése. Ez például egybeeshetne nálunk a tradicionális szarvasbőgési időszakkal. Máshol persze más, helyi specialitáshoz alkalmazkodhatna.

Van még persze sok apróság. Például az, hogy a 20–60-as férfiak 20–60-as férfiakat is eliminálhatnak, és minden ilyen esemény csökkenti a fogyasztást. De ez csak számítási nüansz. Lényegesebb például a minőségbiztosítás, az ellenőrzés megvalósítása. Egy javaslat szerint a fejkvóta teljesítését valamilyen hamisíthatatlan, biometrikus objektum, például egy levágott szerv bemutatásával lehetne igazolni. Ez persze nem lehet valami nem egyértelmű és nem szembetűnő függelék (ujj, fül), és ne is legyen komplikált vagy kevésbé higiénikus a megszerzése (belső szerv). Egy szó, mint száz: jó megoldás lehet például az orr porcos része.

Brutálisnak tűnhet a javaslat. Valóban, az aktív hozzájárulás nem fér bele eddigi neveltetésünkbe, világképünkbe. Racionális felvilágosító kampányra van tehát szükség, olyan vezérmotívumok mentén, hogy „egyszer mindenki meghal”, „felelősséggel tartozunk unokáinknak”, „te is tehetsz bolygónkért”. Idővel az erkölcsi megítélés is változni fog. Elvégre nem milliókat, még csak nem is emberek tucatjait kell a halálba küldenünk, hanem mindössze a fejünkénti két személyt. Néhány perc leforgása alatt túl lehet lenni rajta. Egy vásárnapi séta a korzón (nem árt néha hátranéznünk), két jól irányzott csapás egy kemény tárggyal, két ismeretlennel kevesebb. Attól sem kell tartanunk, hogy mások megszólalnak, hiszen csak társadalmi kötelességünket teljesítjük. Magunkért és a jövő generációiért.

ISMERETLEN BARÁTOM

Nagyon fogy a kávé, nyilván van egy ismeretlen barátom, akivel megosztom. A közös teázóban tartom, a szekrényben, és naponta többször lemegyek, rendszeres időpontokban, hogy készítsék magamnak egy élénkítő feketét. Az üvegre nagy betűkkel ráírtam, hogy „ENYÉM”, nehogy tévedés legyen. Mostanában viszont feltűnően gyorsan fogy, nyilván egy ismeretlen barát is használja. A barátok között természetes az ilyesmi.

Letelt a munkaidőm, indulnék hazafelé, de nincs a helyén a biciklim. Nyilván az ismeretlen barátomnak kellett, és elvitte.

Kicsit izgulok az új helyzet, a barátom miatt. Hazafelé bevásárolok ezt-azt, hátha meglátogat. Lutri, mert nem tudom az ízlését (kivéve a kávé).

Igyekszem mindenfélét összevásárolni, hogy mindenképp a kedvében járhaszak.

Vártam az este, de nem bukkant fel, most már lassan lefekszem. Nem zárom kulcsra az ajtót, hogy be tudjon jönni, ha mégis... Nem tudok kulcsot adni neki, mert rejtőzködik, nem tudom, most hol jár. Milyen rossz lenne, ha nem ébredek fel a kopogtatásra, és be kellene törnie az ablakot.

Kicsit még olvasgatok, utána nézek pár dolognak, hátha megkérdezi.

A következő napokban folyton kerülgettük egymást. Elhagyott a barát-nőm, nyilván a barátom tetszett meg neki. Nem esik jól, hiszen végre akadt egy partnerem, akiben megbíztam, de legalább tudom, hogy jó kezekben van, meg aztán pont a barátjára haragudjon az ember?

Vajon hogyan néz ki? Korban hozzám hasonló? Fess, daliás? De ha biceg és szőrös, azt sem bánom. Az igaz barátság nem ilyeneken múlik. Ha különböznek a nézetei, azt is el kell viselnem, elvégre a barátom.

Kicsit lefagyok a gondolatától, de lehet, hogy nem olyan pedáns, rendszerető, mint én? Hogyan fogom elviselni, ha mindig nyitva hagyja a konyhaszekrény ajtaját, és csak kampányszerűen mosogat? Ha nem húzza le kisdolog után a vécét, huh? De hess, rossz gondolatok (lehet, hogy csak környezettudatosságból teszi).

Vajon megyünk-e együtt moziba? Az ízlés is kényes dolog. Vagy még inkább – az ilyesmi pláne próbára teheti a barátságot –, elutazunk-e együtt valami távoli vidékre, nyaralásra, hosszabb időre összezárva?

Bizonytalan vagyok, mennyire tárulkozzak ki neki. Hiszen egyáltalán nem tudom, megértő, bólogató, érzékeny fajta-e, vagy simán lehurrog, ha a baja-imról, gyöngeségeimről vallok.

Érdekes kérdés, hogy vajon melyikünk műveltebb. Én fogok többnyire magyarázni neki, vagy ő nekem? Fogunk-e vitatkozni, akár emelt hangon is? Ki lesz a domináns? Én egy kicsit sértődős fajta vagyok, vajon ő is az?

Mostanában hol itt, hol ott visket a bőröm, nagyon kellemetlen. Talán tud rá valami kenőcsöt a barátom.

De most a legsürgetőbb: mit ajándékozzak neki karácsonyra? Mikor lehet a születésnapja? Valami találó, személyes, de olcsó ajándékot kell kitalálnom, mert most éppen a pénztárcámat sem találom.

HATEZER KÖRÜL

6005. Valamit ki fog találni. Ebben biztos volt. Ettől mindjárt jobban is érezte magát, önbizalommal telve fogott neki a napi feladatoknak. Persze semmi különös nem várható, még a napi időjárás is pontosan megfelel a sokévi átlagnak, és a macska is halálpontosan jelenik meg az etetésre. 10.00-kor a tízórás kávé. Gondolatai is átlagosak, de ezzel egyáltalán nem akarta lebecsülni őket. Magához viszonyítva átlagosak. Munka, aztán foci a haverokkal, tévé. Este levágott egy centit az aktuális szalagból.

6004. Hivatali dolgok, néhány elintézendő ügy a városban, váltott egy kevés dollárt.

6003–6002. Lefoglalta az utazás. Teljesen lekötötte a figyelmét a sok új benyomás, az intéznivalók, a reagálás az új környezetre, a túlélés. Fontosabb dolgokkal nem is ért rá foglalkozni; szalad az idő.

6001. Ismét a hivatalban. Kávészás közben elejtette egy kollégának, hogy ki fog találni valamit. Most azonban egyelőre nem fókuszál rá, elintézi az egyszerűbb dolgokat.

6000. Rácsodálkozott a kerek számra. Már csak hatezret alszunk. Új tekercest kellett nyitnia, jó, kereken 40 darab szabócenti az egész. Nem is nagy

kupac, tulajdonképpen bele tudná tömni a zsebébe az összeset, mindig magával hordhatná mind a hatezer centimétert.

5999. Nem tetszett neki ez a szám, valahogy kellemetlen az írásképe. Az ilyeneket átugorhatná, vagy vissza is léphetne. Elvégre semmi nem garantálja, hogy ez egy kőbe vésett szám. Ez csak a statisztika, a nagy átlag, ami ha nem is légből kapott, mégis csak egy durva becslés. Plusz-mínusz tíz százalék bőven belefér. Ha több, az majd valami bónusz lesz, valami utóirat. Ha kevesebb, annál jobb, pláne, ha váratlanul jön, akkor megússza az egyébként elkerülhetetlen leromlást, a képességek leépülését, a kórházat.

5998. Ma kicsit elbizonytalanodott. Mi lesz, ha semmi nem jut eszébe? A délelőtti kávénál aztán hallotta, hogy a kollégák pusmognak mögötte. „Ki fog találni valamit” – mondta valaki meggyőződéssel. Ez megnyugtatta: ha már más is úgy tudja, biztosan ki fog találni valamit.



FALUSI MÁRTON

Zuglischer Manó és a szabadság



FALUSI MÁRTON (1983) Budapest

És megbújnak a menüzős helyek,
be ne üljön, ki gépen szállt alá.
Turistabuszok vagyont költenek,
ínyükre nincs más, csak a tálalás.

Matyóhímezők és luffyhámozók
fűznék ebédidőbe Zuglischert:
kormánytisztviselőként háborog
gyomra, bár fél, amiért szólni mert.

Pihenőkártyájáról Széchenyi
zónaadagot szalontüdőz le,
haskártyaadósságát mérsékli
az inzulintermelés gyümölcse.

Szabadsága egyetlen órányi,
beváltható a cafeteria,
leváltható rendszer a kormány is,
az Úr se mindenható, félig az.

Fél hétkor már bordásfalról húzza
erővel könnyített testnevelés,
parancsra drasztikus fogyókúra
alig apasztja súlyfeleslegét.

Elsőként érkezve iskolába
kimerült örkutya vicsorít rá,
padján elnyújtózva megcsodálja,
hogy fennköltlen lealacsonyítják.

Fölkel a Nap felköltve jurátus
golyákat prompt tantárgyfelvételhez.
Öklelőző holtversenyfutásuk
fordulóin gáncsol a véletlen.

Mielőtt a tömeg megindulna,
pontban az egyetem nyitásakor,
összébb szorul, s mint massa vagy gyurma,
azzá lesz, ki tulajdon mása volt.

Abban a fölszentelt pillanatban
megadatik a szabadságélmény
Zuglischernek, magára maradtan,
ismeretlenül magához térvén.

Asszonyok kínálgatják ölüket,
sok előszobába közt elvesznek
nappaliból kizárt közös ügyek,
intézetbe küldve, nagy elvekhez.

Rokonsága szétforgácsolódik,
szerteszórva, mint az oldott kéve,
keresztelőtől utolsó szóig,
pereg, múlik a családok éve.

Közrefogják a kielégülés
és az elalvás, két öreg smasszer,
vádát ellene az államügyész,
álma emel, senkit sem szalaszt el.

Szökteti az összeférhetetlen
ágyból kéjhajhászó éhség, légszomj,
fekszik park fűvén, gazdátlan telken,
nyomasztja keréknyom és kenyérgond.

Mielőtt a bordélyházba lépne,
szíve rugdosná be vak nyílásán,
átadja magát a jóérzésnek,
fűtyül rá, minek nézzék, kik lássák.

Miután a bordélyházból kilép,
erkölcsökért sóvárog paráznán.
Ha betartja őket, minek, miért,
ha betart nekik, porig alázzák.

Hűségét sohasem tanúsítják,
hűtlenségének nincsen tanúja.
Bűnben fogant, testet öltött titkát
viszi rá a lélek, hogy besúgja.

Ami befolyásolja hitvesi
szerepét, kapcsolati pózait,
távolról áthevít, fölleskesít,
együtt élve egyre messzebb taszít.

Végül, mint az eljárás alá vont
hajléktalan, jelenlétlen ikon
videoinstallációjáról
végigkövethető krisztusi nyom,

Zuglischer Manó is elhidegül
körberagyogott ablakkerettől,
üvegén fodrozódik egyedül,
porszemcséin színleg visszatetszőn.

Santander

Miféle strandokon vív
lírád szerelmi tornát?
Lehúzva leng a combfix,
éghez tapadt vitorlás
fedélzetén kötéldegzetek
eresztik szélnek emlékképemet,
mit vásznából kifognál,
hogyan ellenemre fordíts.

Tenger homoknyomában
kik járnak, talpalatnyi
helyet sem hagyva lábam
megvetni vagy lerakni?
Füredőtörülközőm teríteném,
tolakvón némelyik szélére lép,
beszennyezi a trampli –
hunyorlásába rázzam?

Rád hull sarad, ha tikkadt
fantáziád a baszk út
végéig föl sem izgat,
s hotelszobában alszunk.
Recepció lepelt a plázsra oszt,
bőrünkre só, homokszem, pára, kosz
ragad, ne mosd le, hagyd úgy,
égesse vállainkat.

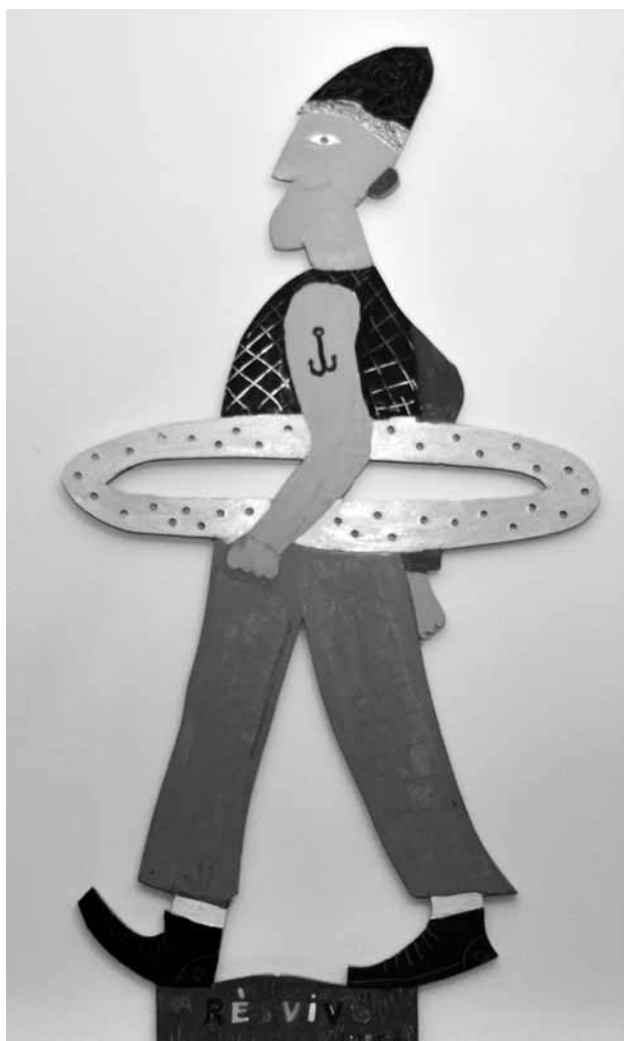
Netánja tengeröble
a nászút nyárutóján
beszáradt köldöködbe,
ölében elnyugodtál.
Lélegzet-visszafojtva Isztria
topánkát húzgál női hisztire,
talpát kavics ne törje:
pipiskedik, guggol rád

cafkád Korfun, fotózta
idilled, önfelédtség
tudatra lelt azóta,
nekem hogy rosszul essék.
Könyvenként tépve ívet, fedlapot
fölgújtottam: pernyéllett, hamvadott,
mind Őt hirdette, szórta
lángját a nyomdafesték.

Megsemmisíti máglyám
 rút skalpok gyűjteményét –
 partokra vetve hágjál,
 márványlapon kefélj szét!
 Dagály frottírt vegyít a messzivel,
 mezítkénül habokba veszni el
 ne félj, ölelj, tovább fáj
 őszinte szembenézés.

Neked való szigetlak
 világítótoronnyal:
 sziklához vizet csap
 a brit komp, súlya nyomja
 hullámainkat, éjjel munkagép
 hengerlésétől döng a hordalék,
 Santandert húzza-vonja,
 alatta összelappad.

Tompított lámpabúra
 szitáló port nyalából,
 bokánk iszapba fúrva
 merészkedünk a távol,
 ki tudja, hol zúgó tajtékokig,
 eltespedünk, vízár ha átbukik
 a cseppnyi fényhatáron
 sötétségből azúrba.



MOLNÁR VILMOS

A hídmanó



MOLNÁR VILMOS (1962) Csíkszereda

Minden híd alatt lakik egy hídmanó.

Nem olyan félelmetes, mint a pincemanó, nem olyan titokzatos, mint a padlásmanó, de manónak manó ő is. Kicsit tartózkodó, vagy inkább bátortalan, ami abból adódik, hogy a híd aljának kétfelé is van kijárata. Ezért ott nincsenek olyan meghitt zegek és zugok, pláne nem kuckók, mint amilyenek a pincében vagy a padláson találhatók. Így a hídmanó nem tud teljes nyugalomban regenerálódni pihenőóráiban. Egyszerre kétfelé is figyelnie kell, nem jön-e valaki. Kicsit mindig zaklatott. Kicsit túlreagálja, ha valamilyen konfliktusba keveredik. Ezért igyekszik nem keveredni. A manók amúgy is kerülik az emberekkel való találkozást, a hídmanó különösen. A problémák a találkozásokból adódnak. Nincs találkozás, nincs gond.

A hídmanó csak élete egy részét tölti szárazföldön. A többit vízben kell töltsse, mivel a hidak alatt rendszerint folyik valamilyen víz. A víz is a hídmanó reszortja, legalábbis az a szakasz, ami a híd alatt folyik el. Ezért a hídmanó élete jelentős része vízben telik. Mikor kimászik a partra, csöpög róla a víz, sokszor az iszap is. Nem valami vidám dolog.

Kivételt képeznek a vasútvonalak fölött átívelő hidak manói. Ők életük egy részét a híd alatt átrobogó mozdonyok gyomrában töltik. Ott sem időzhetnek sokat, csak míg a mozdony a híd alatt átrobog. Nem egy nyugis foglalkozás. A személyvonatok mozdonyai még hagyján, de az expressz-szerelvények vasparipái csak villanásnyi időt engednek, hogy gyorsan bebújjanak és kibújjanak belőlük. Nem csoda, hogy a hídmanók annyira zaklatottak.

A hídmanónak a híd alatt két feladata van. Egyik, hogy észrevétlen jelenlétével, nappal szöszmötöléssel, éjjel motoszkálással életet vigyen a hídba. Ösztönözze, inspirálja, bátorítsa, hogy kitartson, ne omoljon össze. Fura, hogy a bátortalan kis hídmanónak kell bátorságot öntenie a böhöm nagy hídba. A hidak, bármilyen látványosan feszülnek is két part között, jellemüket tekintve labilisak. Hajlamosak engedni a gravitáció csábításának, és összeroskadni. Hogy még sincs olyan sok hídomlás, egyedül a hídmanók diszkrét ráhatásának köszönhető.

A hídmanó másik feladatában emberek is szerepelnek. Az emberek fennhéjázva mennek át a hídon. Tulajdonképpen mindenütt így jönnek-mennek, ezt már annyira megszokták, hogy nem is tekintik fennhéjázásnak, egészen természetesnek veszik. De fogalmuk sincs róla, hogy amikor egy hídon mennek keresztül, olyankor a híd alatt *lennhéjázva* utánozza őket egy hídmanó. Ettől az emberek szörnyen nevetségessé válnak, csak nem tudnak róla. Azt képzelik, borzasztóan méltóság- és jelentőségteljesek. Fennhéjázva, peckesen lépkednek tovább.

Senki emberfia nem tudja, milyen a lennhéjázás, és hogyan kell csinálni. Nem is látta még senki soha. Egyszer egy hajléktalan alkoholista, aki az egyik híd alatt akart éjszakázni és piálni, szinte tanúja volt egy nagy lennhéjázásnak, aztán mégsem. Ám ez a *szinte* annyira inspirálóan hatott rá, hogy másnap beiratkozott a bölcsészkarra, pár év múlva színjelessel el is végezte. Ma már az irodalomtudományok doktora, folyton komoly és fontos dolgozatok megírásának fog neki, de sohasem fejezi be, csak nézi a laptopot és röhög.

Azt hiszem, az eddigiekből nyilvánvalóvá vált: a lennhéjázás nem közönséges valami. Míg csinálja, a mindig rezervált és gyanakvó hídmanó is egészen feloldódik tőle. Felvidul, átmelegszik és megszárad. Tulajdonképpen ez az egyetlen szórakozása, de ez minőségi. A hídmanó virtuóz módon lennhéjázik, ennek művelését művészi tökélyre fejlesztette. Állítólag valamilyen módon ez is a hidak teherbírásával, élettartamuk meghosszabbításával függ össze. Vagy nem.

Leopold és Flórián

Leopold mindig meglátja a szunnyadó lehetőségeket, de mindig hagyja is szunnyadni őket. Csak heverészik egész nap, és igyekszik kihozni mindenből a lehető legkevesebbet. Férfiasan beismeri, hogy semmi sem teljesen mindegy, de elszántan ragaszkodik ahhoz, hogy semmi sem túlzottan fontos. Szeret nem nyúlni eszközökhöz, adottsága van békén hagyni a dolgokat. Szuszszanjon egyet minden az örökös macerában.

Leopold hiszi, hogy nagy az Isten, de nem biztos benne: létezik-e. Csalhatatlan éleslátással veszi észre a nagy összefüggéseket, de bátor felfedezőként szeret elveszni a részletekben. Néha úgy látja, hogy az orgona csak pán-síp és duda, a gyümölcshagylalt csak lekvár és hó. Néha úgy látja, hogy nem. Gyermekkorában magától megvilágosodott: ha két szem cseresznye szára összenő, az fülre akasztásra predesztinálja.

Leopold tudja, hogy létezik kultúra és ellenkultúra, s feltételezi, ha van aktivista, lennie kell passzívistának is. Mivel pedig előfordul a kultúraktivista... Gyorsan elrohan, és a következő felirattal csináltat névjegykártyát magának:

!		!
!	LEOPOLD	!
!		!
!	antikultúrpasszivista magánzó	!
!		!

Leopold kedveli a vonatok ritmikus rázkódását, szeret feltételes megállónál szállni le. Az elsuhanó tájból csak a suhanást látja, néha visszavágyik gyermekora adáskörzetébe. Nem állhatja a közeledést, de imádja az egymáshoz préseltséget. Kedvenc időtöltése: pont akkor nézni be egy ablakon, amikor valaki rajta épp kinéz. Ha teheti, késő éjjel egy üvegházban tér nyugovóra, reggel kíváncsian várja, merről kel fel a nap. Órákig el tud álldogálni üres majomketrecek előtt, zárórákor az állatkerti gondozók tessékelik ki udvariasan. Szendvicset vesz a szendvices boltból, aztán mégsem eszi meg, érdekfeszítőnek találja nézni. Egy vasárnap reggel ráébred valamire, de viszszaalszik.

Leopold gyakran rátalál egy hangulatra, és egyszer már járt egy majdnem eszményi helyen. Nem szereti az entitásokat, de kedveli a kapus bácsikat. Nézete szerint a gömbnek embertelenül gömbölyű az alakja, a tojásforma sokkal emberibb. Mindig rácsodálkozik, hogy Argentína legészakibb része nem azonos Brazília legdélibb részével. Néha fontos dologgá léptet elő valamit, aztán ráül, hogy ne lássa a dolgot. Szeretettel gondol a sok vízre, ami a szervezetében található, vízcsap után néz, legott poharat ragad. Leopold egy élet tapasztalatán keresztül megértette: perzselt disznó kétszer nem jön be.

Barátja, Flórián nem érti, miről van szó, de nagyon érdekli.

SZIGETHY GÁBOR

Lapszemle XVII.

kortársalgó



SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

Egy korabeli, korombéli, átlagosan művelt, jóérzésű patrióta magyar polgár szemével és lelkével próbálom sorról sorra böngészve végigolvasni a Szabadság 1940. április 5-én megjelent számát.

1939. szeptember 1. óta háború van Európában. Hitler állig fölfegyverzett hadserege lerohanta Lengyelországot, szeptember 3-án Anglia és Franciaország hadat üzent Németországnak, a szovjetek szeptemberben a lengyelekre, novemberben a finnekre támadtak. 1940. április 5-én az újságot lapozgatva, még nem tudhatja a magyar polgár, hogy aznap este megalakul Berlinben a Magyar–Német Társaság, s ha ez a társaság Berlinben alakul meg...

Forr a világ bús tengere...

„Az egész világ minden idegszála meg van most feszítve, és várja: *mit hoz az a jóslatokkal terhes néhány hét, ami előttünk áll!* Mindenünnen azt rebesgetik a szakemberek és nyomukban a tömegek is, *hogy a világ sorsa most fog eldőlni a legközelebbi hetek vagy hónapok során...*”

Vastag betűs, első oldalas újságcím: *Ha Roosevelt marad, s ha Rooseveltt megy...*

Mi történik akkor, ha Rooseveltt választják újra az Amerikai Egyesült Államok elnökének? Mi lesz, ha ősszel új, másként gondolkodó elnököt „találnak” maguknak az amerikaiak? A tengeren túl már megkezdődött a sorsdöntő elnökválasztási kampány. 1940. április 5-én megválaszolhatatlan kérdés, amely minden amerikait, szegényeket és gazdagokat, nyomorultakat és boldog életűeket egyaránt foglalkoztat: jobb óvatosan kimaradni az európaiak háborújából, vagy haszon reményében érdemes kockáztatni és beavatkozni? Itt is, ott is tudják: „a világszínjáték gigantikus méretei olyanok, hogy ha valaki »páholyan« is van – az sem tudhat ott sokáig nyugodtan ülni...”

Mi magyarok meg éppenséggel nem ülünk biztonságos páholyan a „német és a szláv tenger között”. Nekünk itt, a Kárpát-medencében arra kell törekedni, hogy „egyik hatalmi csoport se tudjon itt afféle »behálózó« propagandát folytatni”. Kormány megbízatással április 2-án Eckhardt Tibor, a Független Kisgazdapárt parlamenti képviselőcsoportjának elnöke az Amerikai Egyesült Államokba utazott Magyarország „egyensúlyozó történelmi, gaz-

dasági és politikai szerepét” előadások sorozatában hangsúlyozni, tudatosítani a nyugati világban.

Csak hát az a „behálózó” idegen propaganda...

Mit nem beszél az a német,

Az istennyila ütné meg!

Lelkesen tapsol a párizsi Comedie-Française vendégjátékának 1940. március 11-én a Vígszínház közönsége Budapesten. A nézők némelyikének otthonában a náci megszállás elől hazánkba menekült lengyelek várják az idők jobbra fordulását.

Hungária még semleges országocská Európa közepén.

1940. április 9-én a német hadsereg megtámadja Dániát és Norvégiát. A náci (nyilas) és a bolsevik (kommunista) erkölcstelen politikai agyrém-től egyaránt undorral távolságot tartó Bajcsy-Zsilinszky Endre és köre politikai nézeteit vállaló, valló hetilapot olvasó magyar polgár április 5-én talán elképzelni sem tudja (nem akarja, nem meri!), hogy egész Európa és hazánk is *belesodródhat* a háborúba. A Szabadság is azzal nyugtatja olvasóit, hogy „a mostani háború sebesültjeinek és halottainak száma sokkal kevesebb lesz, mint a világháborúban volt...” A *nagyháború* negyedszázad múltán a köznyelvben már *világháború*, a 2. világháború 1940. április 5-én hazánkban még csak *háború*.

„A háború előbb vagy utóbb véget ér...” – reméli az újságíró, de szorongva megfogalmazza az időszerű kérdést: *Mikor lesz béke?* A francia F. asszony, a *jóslások fejedelmasszonya* szerint a háború negy-százhusz napig fog tartani, tehát már ez az idő tájt majdnem a felén túl vagyunk. Mások, csillagjósok, sámánok, jövőbe látók mást gondolnak. „Összesen 28 jövőmondó és csillagász jósolta azt, hogy ebben az évben nem kötnek békét, ellenben 48 jövőmondó szerint ez év végéig sikerül megkötni a békét, amelynek időpontja az egyik jóslat szerint október 8.”

Azt 1940. április 5-én senki nem látta, senki nem jósolta, hogy október 8-án a német hadsereg bevonul Romániába.

Péntek reggel, április 5-én a magyar polgár kávéját kavargatta, s bele-belepillantva kedvelt hetilapjába, azon töprenghetett, vajon a nyitás napján, április 26-án látogasson-e ki az immár húszeszten-

dős Budapesti Nemzetközi Vásárra, vagy inkább később, valamely békés, napfényes hétköznapon. A kínálat igencsak csábító, hisz ott lesz „Olaszország, Jugoszlávia, Törökország, Svájc, Szlovákia és Brazília külön pavilonnal”.

Sejthette-e egy korabeli, korombeli, átlagosan művelt, jóérzésű patrióta magyar polgár 1940. április 5-én, hogy a semleges Olaszország június 10-én hadat üzen Angliának és Franciaországnak? Szerette a paradicsomos spagettit, a hófehér, zamatos mozzarellát, az illatos-aromás olasz borokat, kíváncsi volt a messzi déli Brazíliára, a híres svájci csokoládéra, az igazi szlovák sztrapacskára... Április utolsó napjaiban családjával együtt kilátogatott a Budapesti Nemzetközi Vásárra.

Hol a boldogság mostanában?

A hetilap negyedik oldalán jóhiszemű, gyermeken bugyuta verseke. „Békegalamb! London, Párizs, / Berlin fölé – odaszállj! / Dobb le te is, olvasák el: / Mit mond a röpcédulád; / Jézus képe legyen rajta / És mellette olajág; / Bibliával, Szentírással / Apostolként agitálj: / Békegalamb! London, Párizs, / Berlin fölé – odaszállj!”

A losonci Mihalik János önképzőköri poéta imádkozott így.

Szó mi szó, e zöngeményt nem Petőfi Sándor, nem Berzsenyi Dániel írta... de ha 1940 tavaszán nyarán London, Párizs és Berlin így vagy úgy, de békét kötne... Álom? Majd csak lesz valahogy... Hazánkban béke van. Igaz, január 30-án a földműve-

lésügyi miniszter elrendelte a „népkenyér” készítését (erősen korpatartalmú fekete kenyér), április 6-án közzéteszik a 2520/1940. számú kormányrendeletet a cukor- és zsírjegy bevezetéséről, de április 30-án a Magyar Állami Operaházban díszelőadás-
son ünneplik Lehár Ferenc hetvenedik születésnapját, műsor: *A mosoly országa*. Békeszerető, művészetpártoló magyar embernek ott a helye!

A korabeli, korombeli patrióta magyar polgár – kezében a Serényi Gusztáv szerkesztette Szabadság – továbblapoz. „A magyarság jól felfogott érdeke azt kívánja, hogy az adáz és egyre jobban elfajuló hatalmi vetélkedésbe *ne ártsuk* be magunkat, részint azért, mert mindkét *küzdő fél* azt hiszi, hogy az »övé az igazság«, másrészt mert nem lehet tudni, ki fog győzni, és az *milyen hatással lehet majd Kelet-Európa újjászervezésénél?...*”

A birtokomban lévő, foszladozó újságpéldányt a posta 1940. április 5-én kézbesítette *Nagyságos Somló Sári úrhölgynek, szobrászművésznek* Kerepesre.

Miként került e hírlap hozzám: rejtély.

Boldog lennék, ha tudnám: a nagy kort megért művésznő (Arad, 1886. március – Kerepes, 1970. március) mire gondolt, miben hitt, miben reménykedett aznap s évtizedekig őrizgetve a régi, szakadozott, megsárgult újságpéldányt kerepesi otthonában; mire gondolt, miben hitt, miben reménykedett később? 1945-ben? 1949-ben? 1956-ban?

...két tenger között...



L. SIMON LÁSZLÓ

Ady 100

Két hete az íróasztalom mellé a padlóra helyeztem Ady bronzba öntött halotti maszkját. Nézegetem, kerülgetem, mint egy földre kiterített halottat. Éjszákanként a vaskályha pislákoló fénye mellett kibotor-kálók a mosdóba, elmegyek a szőnyegen nyugvó test mellett, rá nem taposok, át sem lépek rajta, óvatosan és tisztelettel kerülöm meg, akár a vadász a frissen elejtett nagyvadat. Kísérteties mindez: „Remegve, bújva, lesve, lopva / Nézni egy idegen halottra.”

Együtt van velem Ady hullája. Ady hullája? Micsoda szó ez, pedig így írta Móricz is: „A betegszoba mély csönddel csap rám, sötétből a világosba lépek, mégis megdöbbenés.

Emberek állanak, megdöbbenve néznek, fakó emberek, hosszú sovány arc hajlik felém, szólalni nem mer. Fehér hölgy rajzol az ablakban, odanézek, ahova ő néz, s a szívembe ült a valóság, hiszen tudtam, de mégis, ez iszonyú, Ady hullája.

Elhangzott 2019. január 27-én a Nemzeti Sírkertben, az Ady Endre halálának 100. évfordulóján rendezett állami megemlékezésen.

Egy merev test a puszta ágyon, mélyen a vas-ágyon, fekete szegény tetem, egy lepedővel betakarva, a fekete, kendővel felkötött arc, odavetve az ágyra, hidegen, a haja a barna párnán.

Borzasztó, tényleg halott.”

Ady arcvonásai, a közelemben képzelt merev test, a szobámat betöltő búsmagyar hang – Latinovitsé, ahogy Adyt szaval – felkavaró erejű érzéseket vált ki belőlem, ősi ösztöneim, titkolt vágyaim világából. Hiszen Ady a gondolkodás és az érzés költészetével szemben „az ösztönök költészetét írja”, vallotta Horváth János, s „az emberi életfolyamat öntudatlan mozzanatait akarja azon melegiben elfogni s élénk állítani”. Nem is tudnak ezzel mit kezdeni az utókor kritikusai, akik hol az életformáját, emberi gyarlóságát, hol a közéleti munkásságát, téves politikai ítéleteit kérik rajta számon. Pedig egyiknek sincs értelme. Adynak nem a személyes életútja, hanem a költészete a példa, nem emberi gyarlóságából, hanem a szavaiból, mindent elsöprő erejű gondolataiból meríthetünk erőt magunknak. Viszont ez a csodás látomásöszön csak áldozatok árán születhetett meg, ahogy Horváth János kifejtette, Adynál a költői inspirációhoz „az ellenőrző tudat elhallgattatása szükséges”. Ennek eléréséhez az egyik eszköz az életforma, az életmód, ám a sok virrasztás, a mámor óriási teher is egyben. „Így élni nem kívánatos, de minden műalkotás életbeli áldozatot kíván. S életet sajnálatosabban, kevesebb szép költeményért senki fel nem áldozott Adynál. [...] »Ezeket a bűnös dalokat« nem dalolhatja olyan, ki az életet »félig éli«. Az életnek az a másik fele szüli ezeket, melybe józan, magát állandóan fegyelmező ember nem mer, nem akar belemerülni.”

Úgy látszik, még mindig nem jött el az az idő, amikor Ady nagyságát konszenzus övezi, egyelőre nem teljesedett be Pilinszky jóslata, amely szerint az Ady „értékelésében mutatkozó apály előbb-utóbb eltűnik majd”. Pedig fölösleges számon kérni Adyn az életformáját, az erkölcsökhöz való viszonyát, úgy csinálva, mintha botlásai és bűnei bármit is levonnának költészetének értékéből és eleméntáris erejéből. Horváth János a már idézett, 1910-ben megjelent *Ady s a legújabb magyar lyra* című alapvető dolgozatában előrevetíti az akkor még csupán harminchárom éves költő erkölcsi felfogásának megváltozását. Ne higgyük, hogy „a décadence-nak nevezett bizarr keverék eo ipso erkölcs-telen vagy visszataszítandó. Sőt, éppen ami benne ősi, ösztöni atavisztikus maradék, ami tehát erkölcsi tekintetben legfenyegetőbb, vezethet ismét mélyebb erkölcsiséghez. Éppen nem csodálkoznám, ha már nemsokára Ady Endre prédikálná a fajszeretetet igéit, s még kevésbé, ha – aminek némi jelei

már észre is vehetők – a bűnbánat, töredelem, mély s őszinte vallásos megalázkodás zsoltárait énekelné.” És valóban, hányszor és hányan merítettünk erőt, kaptunk hitet, s erősödtünk meg nemzetünk szeretetében Ady verseit olvasván.

Éppen ezért értelmetlen napjainkban Ady szemére vetni, hogy saját nemzetét ostorozta, hiábavaló erkölcsi alapon pálcát törni szabadkőműves múltja, téves politikai ítéletei s Tiszával való vitája felett. (Akit 1901-ben még „Biharország szeretett reménységének” aposztrofált, 1903-ban pedig ezt írta róla: „Gróf Tisza István nagy tudású, tiszta szemű ember, igazi európeér.” Száz évvel Tisza halála után szerencsére erősen átértékelődött az egykori miniszterelnök negatív megítélése. Ugyanakkor az akkori társadalmi folyamatoknak, a tömegek csalódottságának ismeretében kellő távolságtartással kell értékelnünk *A Rohanunk a forradalomba* oly sokat citált geszti bolondos szakaszát, amelyben egyértelműen benne van a vélt ellenfél nagyságának és történelmi jelentőségének elismerése is. S persze azok a mai zszurnalisztikai produktumok, amelyek a Tisza elleni 1912-es merényletet, majd a későbbi gyalázatos gyilkosságot Ady nyakába akarják varrni, szinte szót sem érdemelnek.) Ady Endre halálának 100. évfordulójához közeledve érzékeltük, hogy nagy költőnk kortárs ítései úgy vitáznak örökségével, mintha Ady ma is aktív alakítója lenne a közéletnek, mintha életmódjáról, történelmi felfogásáról, politikai nézeteiről, valamint magyarságképéről nem folytak volna le alapvető és érdemi polémikák mind az irodalom-, mind a történettudományban. Pedig elég lett volna Horváth Jánost elolvasni, aki szerint „mindennapos dolog, hogy a magyarságot szidják, kisebbitik, gúnyolják, s »kultúrembernek« csak az tartatik a magyarok közül, ki a szidalmazókhoz szegődik, vagy bárgyú udvarias-sággal tér napirendre gáncsaik fölött. Ady nekik igen nagy nyereség: olyan magyarán bánik el a magyarral, s oly irodalmi húhó kíséretében, hogy gyönyörűség nézni.” Horváth Széchenyit és Eötvöst hozza fel példának, akikre ugyan igaz volt, s igaz ma is, hogy „csak a múlt legszentebbjeinek kijáró tisztelettel övezi” alakjukat ugyanazon nemzet tagjainak részéről, amelyik nemzetről „sebzőbb hatású, szánalmasabb, s nevetségesebb senki sem festett úgy, mint ők”. Ugyanakkor Széchenyi és Eötvös „nemcsak támadta, hanem szerette is a magyart”. S lám, az életmű egésze alapján ugyanezt tudjuk elmondani Adyról is. „Ady nemcsak keseregte a magyarságot, hanem alkotta is” – vélte Németh László, aki szerint „a magyar irodalomnak lehetnek nagyobb alakjai, a magyar önismeretnek aligha van mélyebb forrása nála.” Keresztury Dezső, aki Ady

halálának huszonötödik évfordulójára írt művében ugyan hosszasan vitatkozik a költő magyarságképével, mégis kiemeli, hogy „amit Ady a magyarság önszemléletének felbolygatása, gazdagítása, átfarmálása s elmélyítése érdekében tett, legnagyobb tiszteletünkre méltó”. Istenem, természetem hozzá én, bárcsak mindenki úgy szeretné a hazáját s nemzetét, ahogyan azt Ady tette, legyen bár „kritikus, ostorozó nemzetszerelme” ez, ahogyan monográfusa, Kenyeres Zoltán jellemezte, mégis mily mély, milyen őszinte, felrázó erejű, katartikus, fájdalmasan gyönyörű.

Ady bár azt vallotta *A magunk szerelme* című versében, hogy „De lelkemből más sohasem érdekelt / Fölszánt poéta-ceruzámat, / Csupán Politika és Szerelme”, valójában Móricznak volt igaza, aki azt írta róla 1930-ban, hogy „Ady nem volt politikus. Pláne abban az értelemben, ahogy ma már a politika tudomány lett. Ma a tudomány szögezi le, hogy a kis nemzetek a világpolitika függvényei. Még a harminc év előtti ifjúság ezt nem tudta, s aki rájött, hogy Magyarország egy bezárt dzsungel, amelyet csak mesterségesen tartottak abban az illúzióban, hogy ez külön magyar glóbus: az forradalmár volt. Ady nem foglalkozott politikai tudományokkal: ő csak fia volt ennek a lezárt dzsungelnek, ennek a magyar glóbusnak, aki a saját lelkén és testén keresztül érezte meg a szörnyűségét a lefojtottságnak, amiben hazája szenved, s felhördült minden pillanatban, mint egy sebzett vad. Ez a felhördülés, ez volt a politikai költészete.” Móricz szavaival azonosulva nem kérhetjük számon Adyn azokat a tévedéseit, amelyeket az utókor nemritkán még a hivatásos politikusok esetében is elnézően kezel, illetve sokoldalúan, egymásnak ellentmondóan ítél meg.

Ady hatása megkérdőjelezhetetlen, olyan elevenen él bennünk, ahogyan szinte egyik költő sem, ez alól talán csak József Attila kivétel. Ady aktualizását és érvényességét éppen az adja, hogy soha senki nem volt képes olyan elemi erővel felszabadítani azokat a belső vágyakat és érzéseket, amelyek valahol mélyen mindannyiunkban benne vannak, mint ahogyan ő tette. Tudjuk, világunk összetettsége kizárja az olyan értelmezési lehetőségeket, amelyekben egy művészi, politikusi vagy bármilyen alkotói életút hiba nélkülinek, tökéletesnek, mindenki által teljességgel elfogadhatónak állítható be. Ugyanakkor az emberi élet összetettségéhez, életünk teljességéhez elengedhetetlenül hozzátartozik az a ka-

tarzis, amit csak kivételes tehetségek, az Ady nagyságú alkotók képesek korszakokon átnyúlóan, újabb és újabb nemzedékek számára megadni. Ehhez persze az is kell, hogy erőteljesen változtassunk az irodalomtanításunkon annak érdekében, hogy gyermekeink számára is sokat jelentsen a magyar költészet. Ki kell szabadítanunk az életrajzi és a stilisztikai adathalmazok rabságából nemzetünk nagy költőinek életműveit. Fordulat kell az egyetemi oktatásban, a tanárképzésben és az irodalomtudományban is. Milyen igaza van egykori professzoromnak, Kenyeres Zoltánnak, aki legújabb könyvében az irodalom visszahumanizálásáról ír: „Mi a teendő? [...] az irodalomról való vélekedést (az ennek a vélekedés-korpusznak a szcientizmus nevű fekete lukba zuhanása előtt) el kell menteni a szépirodalom felségterületére. Át kell lépni ezt a határt. Ne elvont tudományt csináljunk a művészetből. Próbáljunk meg a művészetről elnevezések nélkül gondolkodni, próbáljuk meg a gondolkodást – szemben Heidegger véleményével – igenis elmenekíteni a költészetbe, úgy, ahogy Hölderlin írta: »...dichterisch wohnet der Mensch...«. Próbáljuk meg visszahumanizálni az irodalomról való vélekedéseket, vissza a szubjektivitást is magában foglaló, tárgyalgási értékmezőbe az eldologiasodott, kívülséggé vált objektivitás előtt.”

Ha ez sikerül, akkor talán Adyval is elfogadóbbak, megértőbbek leszünk. Utólag sem várjuk el azt tőle, amire mi sem vagyunk képesek. S közéleti emberként megértjük, amit Kenyeres Zoltán oly sokszor elmondott, hogy miért is fontos Ady kevésbé ismert verse, *A ló kérdez*, s nem sértődünk meg a benne levő jogos (ön)kritika aktualitásán, sőt, még képesek is vagyunk meglátni a szépséget a mi ellentmondásos, sajátságos, sírva vigadó, lelki értelemben is Kelet és Nyugat között megrekedt magyar valóságunkban. Mert rettenetes szép, fájdalmasan nagyszerű ajándék magyarnak lenni.

*Lovamra patkót senki nem veret,
Be szerencse, hogy senki sem szeret:
Döcögök, lógok követlen úton
S hogy merre megyek, nem nagyon tudom.*

*S a rossz úton, mert minden ellovan,
Felüti néha fejét a lovam
És megkérdi, míg szép feje kigyúl:
Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?*

TÓTH LÁSZLÓ

Képolvasó

Luzsicza Árpád képei előtt



TÓTH LÁSZLÓ (1949) Dunaszerdahely

Itt állok... másként nem tehetek.

Nem tehetek másként... mert Luzsicza Lajos barátom megkért rá, hogy Luzsicza Árpád e kiállítását – aki az e galéria létrehozását is kezdeményező jeles festőművész édesapjától való megkülönböztetése miatt használja ezt a nevet – én nyissam meg. (Vagy Luzsicza Lajos Árpádét? Ki tudja, hány ember lakozik benne, bennünk? Nekem mindenesetre, aki Lajosként ismertem meg őt, az is marad már örökre, akkor is, ha Árpád vagy éppen Lajos Árpád.)

Kérésének azonban mégsem tehetek eleget... bár itt állok... de ha valaki most azt várja, hogy kiállítás megnyitásként a képeiről, munkáiról afféle nagy igazságokat mondjak... ezt a tárlatát most nem tudom megnyitni...

Mert Luzsicza Lajos képeiről nem tudok beszélni. Pontosabban: nem tudok általánosan érvényeset, mindenki számára értelmezhető, elfogadhatót mondani.

Legfeljebb csak magamról beszélhetek e kiállítása kapcsán (is), arról, hogy nekem mit mondanak a munkái, s majd' négy évtizedes – vagy még régebbi? – barátságunkról. De ezt a barátságot is úgy kell elképzelni, hogy évek is elmúltak közben, talán néha fél évtized is úgy, hogy nem találkoztunk. De nem, ez nem igaz. Mert nem kellett ahhoz találkozunk, hogy egymással legyünk, hogy az átkos állambiztonságiaknál is nagyobb figyelemmel kísérjük egymás tevékenységét, életünk alakulását, s mostani lakásom folyosóján, immár tíz éve, mindennap az ő rajza – az ő zöld és piros kutyái – alatt megyek el naponta többször, oda s vissza, oda s vissza... s ilyenkor persze a szemem is mindig magához vonzza, a figyelmem is mindig magára tereli... ilyenkor mindig *fel* kell néznem rá... És azt gondolom, ez a lényeg, a figyelem... hogy magunkra tudjuk-e vonni valami módon, s vonzza-e a másik a tekintetünket... Mint például ő a zöld és piros kutyáival, no meg azokkal az aprócska fekete csontocskaszerűségekkel, melyekkel rajzát teleszórta (mintha nagyítóval a kezében tette volna), noha igazából nem is ezeket látjuk a képen, hanem őt magát, mert ő is ott van, illetve elsősorban ő van ott ezekben a zöld és piros kutyákban, és ezekben a csontocskaszerűségekben – a látásával. Magyarán: ha nem is találkoztunk sürűn a fizikai térben, a transzcendentálisban, a lelki, a szellemiben, gondolkodásunk és gondolataink régióiban – s a látásban – annál gyakrabban, azaz, lehet mondani: otthon voltunk egymásban, vagy másképpen: otthont adtunk egymásnak, s nem szűnő figyelemmel *olvastuk* – kezünkbe akadva, szemünk elé kerülve – egymás munkáit. S hogy mennyire otthon lehetek benne, jelezheti rólam készített irodalmi paródiája vagy karikatúrája, mely utóbbit több helyütt is felhasználtam már, ha valahova élet- és valóság-hű fotográfiát kértem rólam. Mert ez a karikatúra bármelyik portréfotónál többet mond el rólam, arról a számomra is örök ismeretlenről, akitől a testem több egyszerű csontfalomnál, hús- és izomcsomónál, akitől tulajdonképpen valóm test és lélek, cél és elesettség egyszerre, s akit tulajdonképpen ő, az ő barátsága is segített megtalálnom, kiformálnom magamban.

Nem, nem tévesztettem szót, amikor olvasást emlegettem. Mert nemcsak a verseit, irodalmi paródiáit, egyéb írásait lehet Lajos barátunknak helyel-közzel olvasni, hanem a képeit, rajzait, festményeit, szobrait (térplasztikáit? objektjeit?) is *olvasnunk* kell. A puszta nézésnél többre sarkall: hiszen azokat néznünk tényleg nem elég. Mert a mi Luzsiczánk – azért mondom ezt, mert Lajosunk köztudottan egy kiváló művészdinasztia sarja, aki azzal illeszkedik családjá művészeti hagyományaihoz, hogy kezdettől szigorúan a saját útját járja, hogy mindenkitől eltér, akinek amúgy a rokona lehetne, és nemcsak a családja művész tagjaival van így, hanem mindenkiel a művészet történetében –, szóval a mi Luzsiczánk külön jelrendszert alakított ki magának (persze azért ezekből is megismerszik, hogy kikkel tart, illetve vállal rokonságot), melyek ugyanúgy egy meghatározott belső rend, illetve logika szerint olvastatják ma-

A dunaszerdahelyi Kortárs Magyar Galériában 2018. október 12-én elhangzott megnyitászöveg szerkesztett változata. (TÁJAIM – TÁRGYAIM, Luzsicza Lajos Árpád kiállítása, 2018. október 12 – november 2.)



gukat, mint a betűk, hiszen külön-külön azok is grafikai jelek, ám egymás mellé téve, egybeolvasva őket, különböző értelmeket, jelentéseket hámozunk ki belőlük. De Luzsicza jelnyelvéhez nincs egy általánosan érvényes, mindenki által használható kulcsunk; ezt a kulcsot képei minden olvasójának magának kell megtalálnia. (Képei legtöbbször is azért nem ad címet, hogy ezzel se befolyásolja a szemlélőt az értelmezésükben.)

Azaz hiába nyitnám meg én most e tárlatát a szokásos módon, a legokosabb dogákat mondva képeiről, az mind csak én lennék, az csak az én megfejtésem, az én olvasatom lenne. Ami, lehet, önök közül senkinek sem mondana semmit, pontosabban: semmi érvényeset, illetve, jobb esetben, mind vitába szállhatnának velem, ki-ki a maga értelmezésével felfegyverkezve.

Szóval, mondtam, Luzsicza Lajos képeiről, nem ez lévén a szakmám, nem tudok beszélni. Mondani azonban mért ne mondhatnék róluk egyet s mást (ha magamnak is), hiszen mindketten ugyanabban a létezésben érdekelt ürgék vagyunk (Ottlik után szabadon, ugye), ő is, én is, sőt mi is – nem? Mindenkinél, mindünknek saját magára kell tehát lefordítania őt, s persze ugyanígy, Luzsicza sem tesz mást – saját magára fordít le mindent és mindenkit a világon, mert szabad ember, annyira szabad, hogy szabadsága minket is felszabadít, s már akkor is az volt (és akkor is így), amikor az embernek még nem is volt szabad szabadnak lennie.

De hogy mire is gondolok, nézzük, hogy látják (látták) őt mások:

– „képzőművészeti konvenciókat rúg fel” – írta róla egyszer Dusza István, amihez csak annyit: jól teszi, hisz arra valók a konvenciók, nem? S különben nem ezt tette egész életében, s nem azok ellen harcolt írásaiban maga újságíró irodalom-, színház- és műkritikus barátunk is?

– rajzai „üdek”, „rafinált egyszerűség” jellemzi őket, ember- és állatalakjai „bűbajosak”, „mintha valamelyik Gelléri- vagy Mándy-novellából szöktek volna meg” – nem magáról vall itt, nem magát jellemzi Luzsicza Lajossal Grendel Lajos is?

– „érzelmes” és „ravaszul és profánul többértelmű” – vajon a Nagy Gáspár-versek nem ilyenek, nem önmagáról írta ezt ő is?

– „kétlaki: realista is, meg nem is” – „tudatos és tudattalan” között jár, mondja róla Temesi Ferenc, mintha csak magáról mondaná;

– esetleg, körmönfontabban: „A tárgyhoz visszatérés mozzanata az univerzumot megjárt lélekben” – így Zalán Tibor, de nem mondható el ugyanez az ő valamennyi munkájáról?

– s végül néhai elsőrangú színházi rendezőnknek, Paál Istvánnak is mi jutott eszébe Luzsicza Lajos műveiről?: az attrakció, mi más.

Ezért legjobb lesz, ha kicsit mi is szétnézünk most ide kitett képei között – s ugyan mit láthatunk?

– Színes mértani formákat, egyeneseket, görbéket, spirálisokat, ellipsziseket, vonalakat, háromszögeket, téglalapokat, különböző (sík)idomokat;

– egy festmény kiállítótermének falán függő képből kilógó, a festmény terében folytatódó képet;

– egy másik festmény (táj)képének támasztott létrát, melynek árnyéka a festményen kiállított kép része;

– különös tájképeket, amelyek minden eleme valóságos, csak épp a valóságban nincs semmi úgy, ahogy ezeken a festményeken;

– a fák, házak, utcai térelemek afféle vonalszerűségei itt, ki-tudja-micsodák, de tudjuk: fák, házak, utcai térelemek;

– de látunk sötét, fekete éjből kivilágló díszletelemeket is, nappalunk sötétbe veszett valóságának elő-előbukkanó részleteit, egészen konkrétan egy templommal, melynek tornyán a kereszt már-már olyan, mint egy szélmalom kereke, vagy toronymalommal, melynek szélkereke egészen olyan, mint egy kereszt?

– vonalkígyókat, zsiráfletrákat, égbe nyúló, égbe vivő lajtorját, s szinte látjuk a rajta lépő, lépegető lelket, akárcsak Weöres Sándor varázslatos gyermekversében, nézzék meg, nem olyan ez a kép, mint egy Weöres-vers?

– a német parlamentet, amely pontosan olyan, mint a Reichstag a valóságban, csak úgy olyan, ahogyan Luzsicza Lajos látja, előtte egy lányalakkal (a lányáéval?), amilyennek Lajos barátunk látja őt, miközben az Lajos barátunkat nézi, amint őt festi;

– de a kevés külön címmel ellátott képei közt van egy, a *Résvivő*, melyen egy különleges figura egy méretes lyukat visz magával hetykén (melyen a rés mellett a figura hetykesége, vidámsága is ugyanolyan figyelemre méltó, mint maga a semmi, amit hóna alá kapva visz);

– a süllyedése felé hajózó gyászfekete Titanic – a végzet hajója – a Balaton vizében a Tihanyi Apátság templomdombja alatt (Magyarország-allegória?, kereszténység-allegória?, allegória-karikatúra?);

– vagy nézzük meg, milyen térhatásokkal, térimitációkkal dolgozik Luzsicza a papír síkján;

– esetleg a mítoszok kódéből a vásznára idetévedt szelíd (ijedt?) unikornis papírkivágást imitáló rajzát a maga fehérre festett fehérével;

– de láthatunk még felnagyított bélyegkép-szerűségeket, tájábrázolás-szerűségeket, szerűség-szerűségeket, gyermekrajz- és naivfestmény-imitációkat, ez utóbbiakon, mintha a vámos Rousseau szemével nézné, ám a magáéval látná a körülötte levő világot;

– mintha rajzai kompozíciójuk szerint festményeire hajznának, miként festett képeit is azok megannyi grafikai eleme, grafikaszerűsége jellemzi...

Szóval, ahány kép, annyi lelemény, annyi – szabadság; csupa humor és játékosság, csupa irreális realitás és reális irreális; profán és szakrális, filozofikus és lelki állandó váltakozása... ki a fene tudná lefordítani teljes pontossággal a képeit, hogy mit is akart velük s általuk Luzsicza Árpád, aki nem is Árpád, hanem Lajos Árpád, de nekem s nekünk s többünknek itt egyszerűen csak Lajos, Luzsicza Lajos... Bár nem is ez a fontos, és ő sem várja ezt el tőlünk. Csupán ránk bízva, kivesszük-e *belőle* a magunkét, azaz magunkat, illetve hozzájuk tesszük-e – amúgy, interaktív módon – a képei-hez a magunkét (vagyis magunkat).



LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Unicornis, 2018





LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Tornyok, 2014



BORSODI L. LÁSZLÓ (1976) Csíkszereda

BORSODI L. LÁSZLÓ

Baka István ízlésbiográfiájának alakulása

E tanulmány egy hosszabb lélegzetvételű értekezés (*Baka István „apokrif” költészete. Ami a Tájkép fohással című gyűjteményes kötetből kimaradt*) része. Azt vizsgálom, hogy a Baka István által kano-nizált, vagyis a *Tájkép fohással* című kötetben (*Versek 1969–1995*, Jelenkor, 1996) véglegesített költészet és az abból kimaradt, általam „apokrifnak” nevezett, az *Összegyűjtött versek* (Kalligram, 2016) függelékének *Gyűjteményes kötetekből kimaradt versek* című fejezetében közreadott szövegek miként folytatnak egymással párbeszédet a költő ízlésbiográfiájának alakulását körvonalazva.

A Baka-poétika alakulástörténetéhez hozzátartoznak azok a versek is, amelyeket a költő az első kötetekben közölt, de a gyűjteményes kötetekbe utóbb nem vett fel, illetve azok, amelyek folyó-iratokban, napilapokban megjelentek ugyan – tehát amelyeket költői pályája, ízlésbiográfiája egy adott pontján a maga mércéje szerint közlésre érdemesnek tartott –, de egyre kifinomultabb és ezért szigorúbb önkritikájának következtében utóbb egyetlen kötetébe sem fértek bele, vagy csak részlegesen használta fel azokat.

A *Gyűjteményes kötetekből kimaradt versek* című fejezetbe sorolt költeményeket szemügyre véve szinte mindegyik esetében kiugrik az a poétikai és/vagy szerkezeti döccenő, ami miatt Baka feltételezhetően kihagyta gyűjteményes kötetéből vagy fel sem vette kötetébe a korábban folyó-iratokban, napilapokban közölt verseit. Íme, néhány példa a teljesség igénye nélkül. A *Magdolna-záporban* megjelent (a továbbiakban: *M. Z.*), de a későbbi kötetekből kihagyott *Hajnaltól reggelig* című verset¹ didaktikussá teszi, hogy az első három szakasz képi világa nyilvánvaló párhuzamot alkot a lírai ént középpontba állító 4. szakasszal, és így a megjelenített táj a reflektáltság révén az én hely-zetének illusztrációjává válik: „Most én is így állok veled, / e szép világ magába békít”. A *Szép fács-ka, dunna volt* (*M. Z.*) című költeményben² sem rejti el a tájat létrehozó én gesztusát („Topognak el-rongyolt cipőid, / szép törzseden lánymell-halom: / ágad tört ott, sebedre gyűlik / a torló, kérges fáj-dalom”), táj és ember egymásra vetítése mesterkéltnek hat, mikro- és makrokozmosz találkozatása nem hoz létre koherens versvilágot: „Mint ahol ötnél több gyerek van, / az égi csillagok soványak, / megbújnak ritkuló hajadban, / s alattad vadvizekben fáznak.”

Úgy vélem, a *lombon átszűrte...* (*M. Z.*) című versben³ sem sikerül még az, ami a Baka-kanonba bekerült versekben igen: a poétika alapját képező komplex költői képbe nem épül még be szerve-sen, nem válik részévé egy-egy elvont fogalom, képzavart hozva létre: „s vad fák merev reménnyel”. Ráadásul a vers befejezésében a direkt közlés sem marad el, kilép a szöveg a metaforikus versbe-szédből: „A félelemmé vált homály / riadt sötétre gyávu... / S én itt születtem! Óv e táj, / de nem ment meg magától.” A *Már egyre több eget* (*M. Z.*) című versben⁴ is ugyanennek a poétikai buktatónak lehetünk tanúi: „E tájban nem vagyok, csak értem, / a fásult égen lóg kabátom, / megóv az is, mint hasztalan, / de eladható szabadságom” (kiemelések tőlem – B. L. L.).

Az *udvar fája* (*M. Z.*)⁵ a későbbi szabad versek formáját, áradását idézi, de hiányzik még belőle az enjambement-ok által keltett sodrás, a központozás elhagyása miatti jelentésmegsokszorozódás, az irónia és a blaszfémia, ehelyett a vers inkább túlbeszélt, a képek telítettek, ezért strukturálisan átlát-hatatlanok. Ennek ellenére a vers megelőlegez valamit a későbbi költemények metaforikus szólamá-nak összetettségéből: „Aludj a rozsdás sűrűségben, / a Hold fehér köve alatt, / a fénybetűk rózsaszín nyálában, / a szenes illatú szelekben, / a poros feketeségben, / a taknyos zöldben!” stb.

A Temesvár-versekhez készült démonikus természetet megjelenítő vázlat, a *Che* (*M. Z.*)⁶ és a *Te-mesvár után. Az erdőn* (*M. Z.*)⁷ sem véletlenül került ki a gyűjteményes kötetekből. Összevetve ugyan-is például utóbbit a *Temesvár. Dózsa táborával*, úgy tekinthető, mint annak egyik kevésbé sikerült változata, amely sem tematikailag nem hoz újat, sem a kompozíció nem elég hatásos, főként a be-fejezése erőtlensége miatt: „Nézzük – és ötletni / visszatérünk falvainkba. // Én – amint kiárad vérrel / önnön szívéből a hajnal, / te – amint a vér az éjjel / bemocskolt ingén megalvad.”

Az egyenetlen hosszúságú sorokból építkező *Ha volna* című vers⁸ az össze nem illő képek egymás mellé erőltetése vagy a hétköznapiságot, a trivialist átpoétizálni képtelen szótársítások miatt válik poétikai szempontból problematikus: „Ha volna *kerítetlen béke*”; „s ha volna *le nem köpdösött kenyér*” (kiemelések tőlem – B. L. L.). Rendhagyó, jószívet Baka István költészetében egyszeri, egyedi az is, ahogyan a vers megjeleníti Istent. Úgy beszél róla a lírai én, mint akivel behelyettesítené magát, hogy a saját és a versben megszólított másik vágyai beteljesüljenek: „ha Isten volnék, örülnék, hogy akkor / még ama napon teremtettelek, / mikor szívemből nem fogyott ki végleg / az irgalom s ajkamról a mosoly”. Amennyiben a megszólított a vers, akkor a beszélő az alkotó szerepében szólal meg, aki tudatában van teremtése és teremtettsége esendőségének, akit a teljességre való törekvés hajt, de aki ismeri a nyelv határait, önmaga, istenképe esetleges, töredékes voltát is. Ebben a versben az a baj, hogy az erről szóló költői nyelv is esendő.

A *Tűzbe vetett evangéliumban* megjelent, a *Sellő-szonett*-tel rokonítható *Tó-szoknya* című vers⁹ és az *Évszakok* című kvartett¹⁰ képi világuk által a Baka-poétika első ciklusainak, a *Legenda, hát lehullasz, a Könyörögi érettem, a Szakadj, Magdolna-zápor* vagy a *Tűzbe vetett evangélium* sajátos tájverseivel hozhatók ugyan összefüggésbe, hiszen mindegyik évszakban őszi-téli vagy a tragikum bekövetkeztét ígérő idő/(táj)kép jelenik meg, de a *Tó-szoknyában* még túl nyilvánvaló az én és a táj szétválása, illetve az énnel a tájjal való eggyé oladási vágya: „Eső ha volnék, millió / ujjammal nyúlhatnék alá, / rengő, te, tükörképemet / vénné ne ráncold legalább!” Az *Évszakokban* a *Tél* silányul alkalmi verssé, amelyben az egymáshoz nehezen illeszkedő képek is nehezítik a befogadást: „Míg be nem fogad a hó, s az orrunk / *répává nem dagad vöröslőn*” (kiemelés tőlem – B. L. L.).

Az előző szövegekhez képest a *Töredékek egy drámából* című háromrészes mű¹¹ több szempontból is fontos opus Baka István költészetében. Jelzi a költőnek azt a törekvését, hogy át akar lépni lírája világtereiből más műnemben teremthető/teremtődő szöveg univerzumokba,¹² egyben azt is, hogy ez csak úgy valósulhat meg, hogy nem tagadja meg költő mivoltát, vagyis tulajdonképpen Baka költői nyelvének természete nem szünteti meg önmagát, amennyiben az tapasztalható, hogy a három szereplő dramatizált monológja ugyanolyan, mint a versek beszélőinek a világra vonatkozó reflexiója, filozofikus ön- és világértelmezése. A 20. századi drámahagyományt is folytatva, a külső cselekményesség hiányzik, helyét a gondolatosság foglalja el, a dráma nyelve így lirizálódik, vagy – másképpen fogalmazva – a dráma is a líra hangján szólal meg, jelezve, hogy Baka István költői nyelve egységes, hogy a különböző műnemi kategóriák ugyanazon a félreismerhetetlen poétai-poétikai nyelven szólalnak meg. A *Töredékek egy drámából* ugyanakkor azért is fontos állomás ezen a költői pályán, mert a dramatizált versbeszéd már a kezdeteknél a költő poétikájának szerepjátszó természetét bizonyítja, azt, hogy a versben megszólalás maszköltés, nincs egy egységes, végső én, hanem mindig mássá válásaiban teremtdők: itt vándorként, Mária Magdolnaként vagy éppen az idegenként. Ez a költői eljárás cáfolja a korai költészet egyes kritikusainak azon véleményét, amely szerint az induló Baka-költészet elsősorban/kizárólag a metaforikus versbeszéd és nem a szerepjátszás felől interpretálható.¹³

A triptichon, különösen a *Mária Magdolna, bolond öregasszony* című 2. rész egyben a költői életmű belső alakulása szempontjából is fontos: a *Tájkép fohással* című kötet *Szaturusz gyermekjei* ciklusában megjelent *Három apokrif* című kisciklus előzménye. Abban három nő beszél: Mária Magdolna, Izolda és a mesebeli okos lányhoz hasonló, a rész ajánlása szerint is női beszélőre valló én. Miután az *Egy József Attila-sorra* című versben a kanonizált bibliai szövegek dekonstruálása által megsemmisített hagyomány helyére a *Három apokrifban* Baka az apokrifot emeli be saját kánonjába, el is bizonytalanít, hiszen a három versbeszéd nem hiteles szöveget feltételez. Mivel azonban nem köti a kánon érdeke, kánonon kívüliségükből eredő szabadságuk lehetővé teszi, hogy maguk képezzenek kánont. Ez az apokrifot kánonná emelő szándék érhető tetten a *Töredékek egy drámából* című költeményben is, amelynek 2. része – leszámítva azt, hogy az utolsó két sora még nem képez önálló szakaszt, mint a *Három apokrifban* – szóról szóra, sorról sorra megegyezik a *Három apokrif* 1. részével, amelynek a címe kevésbé didaktikus, amennyiben ehhez, az első változathoz képest csak a bibliai szereplő neve képezi a címet, a „bolond öregasszony” jelzős szó szerkezettől pedig eltekint a költő, hagyva, hogy többféle értelem-összefüggés jöjjön létre a versszöveg olvasása során, és ne kizárólag egy elmeháborodott szólamaként olvassuk a költeményt.



LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Tájaim-sorozat 04., 2018



LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Tájaim-sorozat 08., 2018

Az apokrif evangéliumot idéző *Mária Magdolnában* és a *Mária Magdolna, bolond öregasszony*-ban egyaránt a *Fredman szonettjeiből*, a *Gecsemáné* vagy az *Én itt vagyok* című versekből ismert istenkereső várakozás motívuma azt bizonyítja, hogy bár Baka költészete kapcsolatot tart a gnoszticizmussal vagy a manicheizmussal, ennek ellenére nem egy, a Gonosz hatalma alatt álló világképet körvonalaz.¹⁴ Az apokaliptikus várakozásban gyötrődő Mária Magdolna Viktor Szosznora *Első ima Magdolnához* című versének Krisztus-monológjával dialogizálva,¹⁵ kétségbeesve, de a hit hangján az Úrhoz szól, felajánlva magát neki: „Fekete szoknyás harangodat, Uram, inkább repessz meg! / Mert megreped a Föld szíve, ha én megkondulok.” Amennyiben a „megkondulok” a költői megszólalás és az alkotástól elválaszthatatlan kín metaforája, akkor a várakozás hiábavalósága, a végétélet elmaradásának rettenete az emberin túl a költői küldetés be nem teljesítésétől való félelem is, attól, hogy nem lát be Maya fátyla mögé, nem lesz a tiszta tudás birtokosa. Ezért erkölcsi kérdés visszautasítani Szosznora Krisztusának kérését („Mesét, mesét kell költened / énrólam, Mária”), ami egyben a *Három apokrif*-ben a palimpszesztben megragadható költő (mint szerep) Trisztánéhoz hasonló vergődését is jelenti: „Oly kínok zendülnek meg bennem, hangom kiveri / a holtakat a földből”.¹⁶

Míg a *Három apokrif* első szövegeként a *Mária Magdolna* a teljes kisciklus beszédmódját, problémafelvetését meghatározó darab,¹⁷ és a részek közötti koherenciát a női princípiumokként definiálható beszélők és közös sorsuk, egymással párbeszédet teremtő kultúrtörténetük is adja, a *Töredékek egy drámából* című triptichonban a *Mária Magdolna, bolond öregasszony* második szövegeként a sugárzó középpont. Nemcsak azért, mert nyelvi-stilisztikai szempontból a legsikerültebb lírai monológrol van szó, hanem azért is, mert bár lazább kapcsolódás figyelhető meg az egyes beszélők szólama között (például nem lehet egyértelműen eldönteni, mint a *Három apokrif* esetében, hogy mindegyik részben női beszélőről van-e szó), ok-okozati szempontból összefüggnek a részek. Mivel egyedül Mária Magdolnának van neve, felfogható úgy az 1. rész névtelen vándorának sorsa, mint Magdolna múltja, mint nyomasztó múltbeli szerep és az azzal járó élethelyzetek sora („Emlékezem telekre, amikor / az utcákon végig disznósivalkodás, csorgott a véres / lé a kapuk alól”; „Tíz év a várótermek füstjében, alvások elgémberedett / bokrok alatt”; „szétdobált csikkek, söröskupakok, papírfoszlányok – a Tejút / meggyalázott térképe fogadott.”), amely a 2. rész jelenének megtébozódásához vezetett. Az Úrral perlekedő, blaszfémikusan megjelenített Magdolna emberi-alkotói kétségbeesést metaforizáló céltalan várakozásának értelmetlensége, jövőtlen, apokaliptikus létállapota körvonalazódik *Az idegen a hófúvásban* című 3. részben. Mintha az önmagától, a világtól elidegenedett, a bibliai kánonból kiesett, de ahhoz képest apokrif közegben egy/az új kánon megteremtésében ellehetetlenített költő(szerp) szólalna meg, aki azért perlekedik, lázad az Úr ellen, keseregve saját sanyarú sorsa fölött, hogy a költő, az ember fölött álló Mindenható legalább a halál (ember- és/vagy költőlétet felszámoló) csendjét adja meg, ha már nem részesítette az isteni nyelv tökéletességében: „CSAK ANNYI CSÖNDET ADJ, HOGY / BELÉDERMEDJEK, ISTEN!”

A lírai dráma mint töredék végül azért is izgalmas olvasmány lehet a Baka költészetének alakulástörténetét értelmező számára, mert a szerepjátékos jelleg mellett tartalmazza az érett poétika apokaliptikus világának látomásos versbeszédét, és drámai módon szólal meg az a metafizikai konfliktus is, amely a kései költeményekben teljesebbé válik majd ki. Nem véletlen, hogy éppen a *Szturnusz gyermekei* világrettenetet artikuláló számvető-létösszegző versciklusának *Három apokrifjában* Baka újra előhívja a korai vers középső részét, és egy feszesebb, egységesebb lírai szólam részévé avatja.

A *Töredékek egy drámából* című triptichon mellett a *Transzcendens etűd* című vers¹⁸ megjelenésének története is azt bizonyítja, hogy a lírikus más műnemben is ki akarta próbálni magát. Amiért kapcsolatot teremt a Baka-líra határvidékét vagy egyszerűen csak más dimenzióját jelentő epikával, az az, hogy a költő eredetileg *A Város és az Idegen* című novelláját később a verssel azonos cím alatt közölte a *Szekszárdi mise* című kötetében, amely mintegy *rátelepszik* a költeményre, illetve részlegessé tenné az interpretációt, ha csak önálló alkotásként értelmeznénk. A novellával való párbeszéde megkerülhetetlen azért is, mert Baka a *Transzcendens etűdöt* kötetben soha nem jelentette meg, s mivel csak a *Próza, dráma* kötet¹⁹ munkálatai során derült ki, hogy a *Transzcendens etűd* verscímet takar (Tiszatáj, 1979/12.), és ezért kimaradt az életműsorozat *Versek* című kötetének²⁰ függelékéből, ezt a „szöveggondozói, kiadói hiányosságot ellensúlyozva

virtuális mini-ciklusként” Bombitz Attila szerkesztő a *Próza, dráma* című kötetben közös cím alatt közölte az „eltűnt” verset és az elbeszélést, amelyet Baka egyébként az 1991-es *Beavatások* című prózakötetéből kihagyott.²¹ Az *Összegyűjtött versek*ben ugyan helye van, mint a lírai életművet összegző legteljesebb gyűjteményben, alaposabb értelmezését az azonos című novellával dialógusba hozva, a költő prózáját elemző tanulmány részeként vélem létjogosultnak, érvényesnek, teljesebbnek. Itt csak annyit jegyeznek meg, hogy az elégikus vers lírai énje – akárcsak a novellában az Idegen, aki megállítja az időt, ködből szobrot, lányalakot formáz²² – a megvált(ód)ás szükségyszerűségét hangsúlyozza, tapasztalati és tapasztalaton túli, evilági és transzcendens határvidékét, kapcsolatát, a kettő közötti átjárhatóság, a teljesség megtapasztalásának lehetőségét kutatja. Az ehhez választott szerep az érzékeny, a világra nyitott, a világ különböző szintjeit magába engedni képes léleké, hite feltétel nélküli abban, hogy – akárcsak a novellabéli Idegen – alakítója, szereplője lehet ennek a folyamatnak: „gyertyaláng-kapun át a fény / serege várába vonul / két ujjammal összeszorítom és a / világ az Örök Éjszakába hull”.

Azt gondolom, hogy a *Töredékek egy drámából* című vershez hasonlóan a *Döblingben* megjelent *To be or not to be* is jelentős vers ugyan,²³ amely magában hordozza a kései versek önreflexivitását, az érett Baka-líra késő modern nyelvének a lírai önértelmezést középpontba állító erejét, azt tudatosítva, hogy „a létezés az írandó (írható?) vers függvénye”,²⁴ hogy a vers önmagát írja, hogy létrehozassa azt, „aki e verset írja”,²⁵ megidézve a *Csak a szavak* alapkérdését, de úgy érzékelem, hogy a 3. szakasz zárójeles része poétikai szempontból fölösleges kiszólássá válik – „(ugyan kérdehetnéd hogy miféle ólba / s ki kicsodát ha nincs se ól se mi)” –, és a befejezés szintén zárójeles utolsó sora pedig nem következik az előzményekből, nem őrzi meg a vers feszültségét, zártságát: „(csak hát ez engem csöppet sem vigasztal)”. Hasonló kisiklás történik a *Ködben* is,²⁶ amelyben a „behúzza / a farkát, és eloldalog” bántó köznapisága mellett a befejezést az ismétlés zilálja szét: „Mindegy, mi volt: áldás vagy átok, – / ne félj! Hisz elment már. Ne félj!” A *hazatérő Thészeuszban*²⁷ pedig a szerepjáték mikéntje válik problematikus, és ezt a versnek a kötetből való kihagyásával pontosan érzékelteti is Baka. A *Thészeusz* című vershez képest²⁸ a lírai én különállóságát artikulálja, ami az én-szereppel való nyílt, fölöslegesnek ható azonosulási gesztusának artikulálásában ragadható meg („s ki látja embermaszk alatt / a bikaarcú szörnyet engemet”), míg a *Mozart-mambó*²⁹ mintha a Baka-líra nyelvének szerepteremtő erejét cáfolná, mert a zeneélmény magában a szövegben nem hoz létre verszenét, mintha a maszköltést a beszélő interjúra emlékeztető megnyilatkozási stílusa tenné lehetetlenné. (Nem véletlen hát, hogy a vers napilapban jelent meg.)

Összeolvasva a Baka-költészet „apokrif” szövegeit, ezen belül a gyűjteményes kötetekbe fel nem vett verseit a *Legenda, hát lehullasz* című ciklussal kezdődő és az *Új versekkel* záruló kanonizált poétikával, feltárul, hogy honnan hová jut el Baka István mint alkotó, illetve az, hogy mire képes a nyelv, a kultúraértelmezés és -átértelmezés, amely Baka költészetének hangszerelésében, szerepekben fejeződik ki. E szerepjáték megalapozottságát a kései vers, a költő által kötetbe fel nem vett (de Baka végakaratahoz képest a *Tájkép fohással* című gyűjteményes kötetbe a szerkesztő által önkényesen beválogatott,³⁰ egyébként esztétikai színvonalát tekintve kiforrott, autentikus) *Sel-lő-szonett*³¹ 1. szakasza harmadik sorának vége és negyedik sora adja: „a szó / még rügy vagy pattanás volt ajkamon”. A költemény *költészettörténeti* összefüggésbe helyezi (mind autotextuális, mind intertextuális értelemben³²)



a Baka-poétika egészét, jelezve az olvashatóság irányát a korai versektől a kései költeményekig és vissza, a poétika visszafelé olvashatóságának esélyét is felvillantva. A mű emlékezik és emlékeztet a költői szó révén a költői szóval, az ihlettel, a termékenységgel, a kultúrával való eljegyzettség pillanatára,³³ amely bűnbeesés is, élet is, és amelynek eredménye ez a költészet: „még nem tudtam hogy tő lesz minden éjjel / ha felnövök s bár iszapos kiszárad / olykor megér akár-mily drága árat // fizetem érte életem egészét / hogy viszonzom sellő-ölelését / vízmélyi még-is földi szenvedéllyel”. A *Sellő-sonett* Baka István költészetének lezárása abban az értelemben is, hogy a költőt mint szerepet, a költészetet, a nyelvet és annak megszólalásmódjait zárja le mint létmódot, azt állítva, hogy a költőlét az egyetlen autentikus létforma. A költészet elsődlegességét hangsúlyozza a tapasztalati léttel szemben, amiért mégis életével fizet: a költőlét ugyanis úgy önmélesztő folyamat, áldozat, fájdalmas, újra és újra megtörténő beavatás, hogy áldás is. Amint Fried István is írja: „a vers kamasz hőse alámerülhet a természetibe, ám ez az alámerülés valójában fölemelkedés, a kék [...] nem a sátán ajándéka, hanem áldás [...], amely (égi,) földi szenvedély, amely vízmélyi (a lenti világ üzenete), megint a három fokozat tetszik ki a versből, a gyermekkor, az ártatlanság kora, amely megelőzi a történeteket, vagy a történetelenség jegyében áll, ez az aranykor, majd az apokalipszis, a látomás világa, ezt követi a megváltás, az áldás. [...] a versben a szakralitás, a diabolikus és az emberi világ együttese adja a lét teljességét. Ezzel párhuzamosan bontakozhat ki a szótalanságból a szó, a látomás erejével lehet a szóból a jelenéseket versbe foglaló költői gesztus [ami] [...] a költőileg való lakozást húzza alá.”³⁴

JEGYZETEK

¹ 1967. december; Szegedi Egyetem, 1970/2. *Megjegyzés*: Ahol nem az értekező szövegbe ágyazva, hanem lábjegyzetben jelölöm a versek, versvázlatok, változatok, töredékek bibliográfiai adatait, ott az *Összegyűjtött versekben* érvényesített jelölési logikát követem: keletkezés dátuma, ennek hiányában keltezés nélküli (k. n.), a keltezés nélküli közlés után zárójelben megjelenő dátum a megközelítő keletkezési időszakot jelöli, végül pedig egyes szövegek esetében a Baka István életében vagy halála után folyóiratban/napilapban való megjelenést tüntetem fel.

² 1968; Tiszatáj, 1969/2.

³ 1968; Tiszatáj, 1969/2.

⁴ 1969; Tiszatáj, 1969/7.

⁵ 1969; Tiszatáj, 1969/12.

⁶ 1971; Tiszatáj, 1971/1.

⁷ 1971. április 5–7.; Tiszatáj, 1971/7.

⁸ 1973; Új Forrás, 1973/2.

⁹ 1975; Kortárs, 1975/10.

¹⁰ 1980; Kincskereső, 1980/12. A *Nocturne* című verset (1976; Tiszatáj, 1976/11.) a *Vázlatok, töredékek, változatok* című fejezet *Kép-epigrammák* című versfüzervázlatának részeként értelmezem.

¹¹ 1978; Tiszatáj, 1979/2.

¹² Baka István verseken és műfordításokon kívül epikai és drámai műveket is írt. Drámái: *A völgy felett lebegő lány* (Szekszárdi mise, 1984, 75–118.), *A korinthuszi menyasszony* (A kisleány és a vámpírok, 1988, 115–181.), *Eroica*. (Utóbbi írógéppel írt kézirat, amelyet a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum őriz. Baka István az 1965. június 21-én Solymár Imrének címzett levelében „verses játéknak” nevezi az ifjúkori drámakísérletet – vö. SOLYMÁR Imre, *Baka István diákkora, s „legboldogabb” esztendeje*, 1965, Új Dunatáj, 1996. június, I. évf. 2. szám, 21–32. itt: 23.) Baka Tünde közlése alapján az életmű még egy – úgy tűnik, soha el nem tüntethető – fehér foltjára lehet felhívni a figyelmet: „1969–70-ben íródott még egy *Archibáld*, a *kőevő* című rövid színdarab, amelyet én mutattam be a Ságvári Endre Gyakorló Gimnáziumban létrehozott irodalmi színpaddal. Ez egy ironikus, mulatságos darab volt, tartalmazott például egy *Sárkányölési szabályzatot* is, amelyet a sárkányölő figura kézben tartott, felolvasott, miközben harcolt az egyfejű sárkánnyal (még Csukás István nem írta meg akkor a Süssit!), hogy szabályos legyen a küzdelem. Sajnos ennek [n]em maradt fenn a szövege.” (Baka Tünde levele Borsodi L. Lászlónak, 2013. október 17.)

¹³ Szigeti Lajos Sándor motívumelemző tanulmányai ugyan a fő szempontot követve a metaforikus versnyelv alakulására, alakulástörténetére helyezik a hangsúlyt, de a motívumok rendszerének elemzése nem jut el annak tárgyalásáig, aminek a motívumok a nyelvi alapját képezik: a szerepjátszás problémájáig. A *Versor(s)ok* (Széphalom Könyvműhely, 2005) című kötetben olvasható tanulmányok közül csak az *Álarcosan* című képez kivételt, amely Baka István Ady-maszkjait veszi számba. Miközben a Baka-költészet recepciójában megkerülhetetlen Fried István *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról* című tanulmánykötete (Tiszatáj Könyvek, 1999), a könyv részleges érvényű abban a tekintetben, hogy nem foglalkozik Baka István első négy

verseskönyvével (*Magdolna-zápor, Tűzbe vetett evangélium, Döbling, Égtájak célkeresztjén*). A szerepjátszás változásainak rövid összefoglalásán túl nem fejt ki jelentőségüket, korszerűtlennek minősítve a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* előtti pályaszakasz maszköltéseit, a Vörösmarty- vagy a Liszt Ferenc-verseket.

¹⁴ Vö. NAGY Gábor, „...legyek versedben asszonánc”. *Baka István költészete*, Kossuth, Debrecen, 2001, 308., itt: 78.

¹⁵ A Baka- és a Szosznora-vers párhuzamairól lásd *i. m.*, 118–119.

¹⁶ Nem véletlen, hogy a dialógus válik hangsúlyossá a vers végén („Templomod küszöbén várok reád, Uram”), hiszen Baka dialógusai „kétségbeesésből, teljességigényből, útkeresésből adódó kérdések-válaszok – magányról, Istenről, alkotásról...” EKLER Andrea, *A Magdolna-szüzsék és motívumai, valamint ezek interpretációi Baka István, Viktor Szosznora és Borisz Paszternak költeményeiben* = *Uő, Létra az örökléthez*, Magyar Napló, Budapest, 2004, 24–42., itt: 32. Trisztán és Mária Magdolna szenvedésének párhuzamáról lásd KANIZSAI Dávid, „Éjlik mind-örökre”. *Baka István: Sztyepan Pehotnij testamentuma*, Kortárs, 1995/2., 99–103., itt: 101.

¹⁷ Az *Izolda* levelében a Mária Magdolnában megkezdett apokrif versbeszéd szerves folytatásaként az alkotói kín metaforájaként értelmezett Mária Magdolna gyötrelme kerül új összefüggésbe. A költemény a *Trisztán sebe* című vers lírai történetének, a várakozás kétségbeesítő alaphelyzetének Izolda maszkjában való újraartikulálódása. Amellett, hogy hitelteleníti Mária Magdolna eltökélt várakozásának értékét, megvonja a reményt a *Trisztán sebe* című vers enjéltől is, aki halálának mondja ki. Amennyiben Trisztán és Mária Magdolna alkotói kínjáról van szó, Izolda hangja úgy is értelmezhető, mint válasz Mária Magdolna kétségbeesett dialóguskezdeményező próbálkozására; eszerint a megnyugvás, a költői szóra lelés elmarad, az alkotóra, akárcsak a száműzöttre, nem vár békés rév. Így lesznek Aeneas, Fredman, Trisztán és Mária Magdolna rokonok, a költői szó számkivetettjei (vö. FRIED István, *Van Gogh szalmaszéke* = *Uő, Árnyak közt mulandó árny*, 81–109., itt: 101.). A *Töredék* már nemcsak a teljesség hiányának kifejezője, hanem annak is, hogy a költői nyelv is töredékes. Ezért nem következhet be a teremtés jutalmaként a beteljesülés, hiszen bár mindent megtett az önmagát a mesebeli okos lányhoz hasonlító beszélő – aki az alkotó találékonyság, eredetiség és küzdelmes újrateremtés allegóriája (vö. VALASTYÁN Tamás, *Apokrif alázattal és vakmerőséggel* = „Égtájak célkeresztjén”. *Tanulmányok Baka István műveiről*, szerk. BOMBITZ Attila, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 99–111., itt: 110.) –, az alkotóra és az alkotásra a halál árnyéka vetül, akárcsak az ajánlásban megnevezett, a Baka költészetével rokon költőnőkre, Marina Cvetajevára és Hervay Gizellára, valamint életművükre.

¹⁸ 1979; Tiszatáj, 1979/12.

¹⁹ Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2005, a szöveget gondozta és az utószót írta: BOMBITZ Attila, 340.

²⁰ Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2003, a szöveget gondozta és az utószót írta: BOMBITZ Attila, 476.

²¹ Vö. BOMBITZ Attila, *Utószó* = *Baka István művei. Próza, dráma*, 331–336., itt: 333.

²² Vö. OLASZ Sándor, *Szekszárdi mise. Baka István prózakötete*, Népszava, 1984. november 24., 10.

²³ 1982; Alföld, 1982/4.

²⁴ FRIED István, *Baka István művei tágabb kontextusban* = „Égtájak célkeresztjén”, *i. m.*, 39–57., itt: 54.

²⁵ Vö. NAGY Gábor, *A lírai önértelmezés Baka István költészetében*, Hítel, 1995/7., 87–94., itt: 87.

²⁶ 1986; Alföld, 1986/3.

²⁷ 1989; Forrás, 1989/5.

²⁸ Az egyes szám első személyben beszélő *Thészeusz* enjét önmaga mitologikusságát, szövegiségét átértelmezve metaforizálja, hiszen önmagával azonosítja a labirintust („A labirintus én vagyok”), és ha az én a labirintus, akkor annak *lakói*, a bikaszörny, a királylány, a hős, továbbá az éj, a kék, a bűn, a csömör is metaforáként értelmezendők. Ezzel az önmetaforizáló gesztussal nemcsak objektív lírát teremt (vö. LATOR László, *Baka István égtáji. Baka István: Égtájak célkeresztjén* = *Búcsú barátaitól. Baka István emlékezete*, szerk. FÜZI László, Nap Kiadó, 2000, 166–174., itt: 173.), nemcsak arra utal, hogy minden az én terében és idejében gondolható el, hanem önmaga nyelviségére is felhívja a figyelmet, kijelentve, hogy nemcsak az énen, hanem a nyelven kívül sincs semmi: „csalás / hogy léteznék útvesztő bármi más”. (FABULYA Andrea is az *Útvesztőben. Észrevételek Petri György Öt tétel című költeményének D. Tételéhez* – Tiszatáj, 2007/2., A Tiszatáj Diákmelléklete, 119. szám, 1–8. – című tanulmányában a szubjektumot nyelvlabirintusként értelmezi: lásd 1–2.). Thészeusz önmaga felé fordulása tehát elsősorban a költői nyelv felé fordulás, a versnyelv önreflexív teljesítménye, a nyelv működik labirintusként. A hatásosan megfogalmazott hasadtság a maga sokféleségének, tehát gazdagságának a tudata is.

²⁹ 1991; Délmagyarország, 1991. november 30.

³⁰ Vö. CSORDÁS Gábor, *A szerkesztő jegyzete* = BAKA István, *Tájkép fohással*, 327.

³¹ 1995; Forrás, 1995/6.

³² A vers világ- és magyar irodalmi előszövegeinek értelmezésével FRIED István két tanulmányában is foglalkozik. A *Puskin és Baka István sellőjében* (*Árnyak közt mulandó árny*, 139–149.) Homérosz *Odyszeiájától* Platón *Kratüloszán* és Horatius *Ars poeticáján* át jut el a Baka-vers közvetlen előzményének tekintett *A sellő* című Puskin-versig. Fried a *Baka István „Számadása”* című tanulmányában (*Árnyak közt mulandó árny*, 149–186.) tovább bővíti a vers intertextuális játéktérét, kifejtve, miként idézi meg a szöveg a sellő-látomással a romantikának a nem e világra született lényről szóló költői hagyományát, Thomas Mann *Doktor Faustus*-át vagy Weöres Sándor *A képzelt menyasszony* című négy sorosát (lásd 175–176.). NAGY Gábor „...legyek versedben asszonánc” című monográfiájában a vers alapos stilisztikai elemzésének részeként főként a költemény magyar irodalmi előzményeit veszi számba, utalva Radnóti Miklós *December*, Nemes Nagy Ágnes *Szerelmem*, *viziisten* és *Éjszakai tölgyfa* című versére (lásd 255–256.).

³³ „A viszonylag hosszú fölvezetés (öt és fél sor a szonettben!) olyképpen múltidézés, hogy a jelen meghatározottságát indokolja, olyképpen időbeliség, hogy az idő megszűnésének, az éjjelek egygyé válásának magyarázatát adja.” FRIED István, *Baka István „Számadása”*, 177.

³⁴ *I. m.*, 177–178.



VINCZE FERENC (1979) Marosvásárhely

VINCZE FERENC

Gyarmatok és gyarmatosítók, avagy az identitás (irodalmi?) színeváltozásai

Az utóbbi húsz-harminc évben sokat változott, ahogyan a különböző magyar irodalmakról beszélni tudunk vagy lehet. Hosszú ideje alaptézisem, hogy a kisebbségi, határon túli és ezek további konkrét megnevezései (lásd még a teljesség igénye nélkül: romániai magyar/erdélyi magyar; jugoszláviai magyar/vajdasági magyar stb.) az irodalommal kapcsolatosan irodalomtörténeti kategóriák, amelyek egy-egy adott időszak meg- és elnevezésére való kényszeréből születtek, ugyanakkor mivel a mai napig léteznek valamilyen formában, arra is felhívják a figyelmet, van itt valami másság, valami különbség, melynek meghatározására újra és újra kísérlet történik. És, ugye, nem elvetendő szempont az sem, hogy kijelöljük a szemlélődés, az áttekintés pozícióját, mivel ez a pozíció eleve meghatározza azt is, honnan és hogyan beszélek, miként fogalmazok meg állításokat, melyek a viszonyítási pontjaim.

Sajátos pozícióm leírására a határon levés kifejezése a leginkább megfelelő, azé a határon levése, amely egyfajta állandó kitettségben és változásban határozható meg. Van ennek egy tisztán személyes és gyakorlati oldala, és természetesen van egy elméleti.

Az első inkább arra vonatkozik, hogy marosvásárhelyi gyerekkoromnak köszönhetően az identitásom egyik jelentős eleme ehhez a régióhoz köt, szocializációm itt kezdődött. Ez aztán Várpalotán, Mosonmagyaróváron és Budapesten folytatódott a kilencvenes évek elején-végén, amelyet alapvetően meghatározott az idegenség. A költözések mindig idegenségtapasztalattal járnak, az elszakadás momentumai megismétlődnek, mígnem megszokottá, sőt kifejezetten elvárttá válnak. A közeg pedig mindig a másságot fedezi fel legelőbb, Várpalotán, Mosonmagyaróváron és Budapesten többnyire román vagy erdélyi voltam, Vásárhelyen egy idő után tápos magyarországi. Mert, ugye, azok mind táposak. Később Budapesten, a városban, ahol közel húsz éve lakom, hol román, hol kemény székely, hol díszmagyar. Határon túli, aki elveszi a munkát, határon túli, aki őrzi a magyarság „nagyszentgyománnyát”. Később Kolozsváron elmondják, áruló vagyok, mert elhagytam „erdélyszentbérceit”. Világos, az ember idegen. Bevándorló, úgymond, két helyen is – írhatnám, hazában, de inkább nem írom. Nem írom, mert haza többnyire az, ahol az ember otthon érzi magát, ahová tartozni akar. Gyakorlatilag nem érzem otthonnak most már egyiket sem, és őszintén szólva, nem is akarom. Viszont otthon érzem magam egy-egy beszélgetésben, egy-egy kocsmában, például az ungvári Váralja Caféban, a pesti Turiszt Büfében a Zsinagógával szemben, vagy a hajdani Krajczárban Kolozsváron (és nem a Bulgakovban), esetleg néha az Insomniában, Bécsben a Café Merkurban és a Café Steinban, a vásárhelyi Tutunban és persze a váradi Semiramisban, mikor hol, de ez is változó. És mindez személyes futam eddig, mert hiába tennék úgy, mint akit nem érint szubjektíve a kérdés, mikor érint, érintett. „Kisebbségből kisebbségbe sodródtam” – írja Orcsik Roland esszéjében, és fogalmazhatnék így akár én is.¹ És tény, odaát, Erdélyben az ember többnyire azért kisebbségi, mert magyar, német, cigány, szerb, szlovák stb. az anyanyelve, ideát mert érződik rajta valamifajta idegenség mindannak a közegnek köszönhetően, amely sosem volt homogén magyar. Ahogy én sem: anyai ágon örmény, sváb, cigány, csángó és román, többnyire katolikus felmenőkkel, míg apai ágon alföldi és kalotaszegi református magyar felmenőkkel sok mindent állíthatok magamról, csak egyet nem: hogy homogén nemzeti identitásom van.

És természetesen van a kérdésnek egy elméletibb oldala, mármint a széttekintés pozíciójának. Az előbbi futamban – személyes tapasztalataimon túl – felfedezhető egy kettősség, egy szembenállás, amely beleíródik abba is, ahogyan irodalomról is beszélünk. Maga a tartozni valahová igénye egyúttal azt is jelenti, hogy a tér – legyen ez kulturális, társadalmi vagy politikai, vagy akár a három egyszerre –, ahová tartozunk, többnyire meghatározza azt, hogy honnan látunk, és a szemlélődés irányát így két oldalról is érdemes szemügyre venni. Mert például egyértelműen kiviláglik a „határon túli” kifejezésből, hogy a látás eredője a határon belül van, a látott tárgy pedig határon kívül. Mindez azt is magával hozza, hogy általában ami határon belül található, az a norma és az elfo-

gadott, ami ezen túl, az ettől valamiképpen eltér, sőt még normát is sérthet adott esetben. Ahogyan ezt már többek is megírták, hasonló a helyzet a „kisebbségivel” is. Ezt a kifejezést Kelet-Európa ezen vidékein többé-kevésbé társadalmi-politikai értelemben használták és használják néha ma is elsősorban a többségi nemzethez való viszonyban. A Kortárs hasábjain szintén hasonló témában író Orcsik Roland nagyon pontosan arra a Deleuze–Guattari szerzőpárosra hivatkozik, akik Kafkáról és a prágai német irodalomról szóló cikkükben érzékletesen mutatnak rá arra, hogy a „kisebbségi irodalom [littérature mineure] nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír”.² Nos, ebből a perspektívából újrarendeződik a kisebbségi irodalom kérdése, és immár nem a szlovák–magyar, szerb–magyar vagy román–magyar a kérdés, hanem a magyar–magyar viszony. Mert az úgynevezett „határon túli” irodalmak, legyen az erdélyi, vajdasági, felvidéki vagy éppen kárpátaljai, minden esetben a magyar irodalommal szemben kisebbségek. Az, hogy az előbbi régiókban élő magyar nyelvű közösség társadalmi-politikai szempontból egy állam kisebbsége, nem lényegtelen kérdés, de az irodalom szempontjából elvileg annyiban hangsúlyos mindez, hogy a közösség szabadságjogainak mértéke mikor kisebb, mikor nagyobb arányban az irodalmat is bevonja a társadalompolitika játékerébe. Viszont véleményem szerint az a lényeges, hogy a viszony magyar–magyar kapcsolatot ír le, amelyben a magyar államhatáron kívülre került magyar nyelvű művek egyik pillanatról a másikra a magyar irodalom határon belüli részéhez képest kisebbségi pozícióba kerültek. Holott ha éppen visszafordítom a perspektívát, akkor sok esetben több közös van a különböző, a magyar határokon kívül született magyar irodalmakban, mint ezek és a magyar határokon belül születő között: többnyelvű kulturális közeg, a műfordítás gyakorlatainak felértékelődése, különböző és erőteljes regionális identitásnarratívák stb.

Ami a jelen szempontjából még említendő a múlttal kapcsolatosan, az a fentebb már feszegetett irodalom és társadalompolitika összekapcsolódása. Ezekhez az irodalmakhoz, főként az 1945 és 1989 közötti periódusban, erőteljesen hozzákapcsolódott a társadalmi és kisebbségi sors- és felelősségvállalás ideája, az irodalomnak népet, nemzetet és hazát, elsősorban kisebbséget kellett szolgálnia, és ellenállnia az elnyomással szemben. Természetszerűleg ez azt is magával vonta a kilencvenes években ezen irodalmak megítélésével kapcsolatosan, hogy rajtuk maradt végeredményben egy hely: tematikusan ezen művek egy része a kisebbségi sorsról szólt, azonban irodalmi, esztétikai szempontból nem feltétlenül ütik meg az elvárt mércét. 1990 után a magyar államhatárokon kívül születő magyar nyelvű irodalmak a helyüket keresték, Erdélyben a korábbi transzilvanizmus és a hagyományok elutasítása történt meg, a lírai nyelv megújítására történtek kísérletek – ezek a kísérletek többé-kevésbé már kihunytak, és a korábbi szerzők, úgymond, klasszicizálódtak, immár a legnagyobb hagyományörzőknek számítanak – kérem, értsük az iróniát is néha. Viszont lényeges kérdéssé vált, hogy ezek az irodalmak miként találják meg a helyüket a magyar irodalmi kánonban vagy kánonokban. A kilencvenes évek eleje óta született átfogó irodalomtörténetek jelentős része a korábban kisebbségi/határon túli magyar irodalmakat többnyire mindenféle megjelölés nélkül beillesztette az irodalomtörténeti elbeszélésekbe, amely gyakorlatot az egységesítésen túl gyarmatosító törekvésként is lehet értékelni. A megkülönböztető jelző elvétele és megszüntetése éppen azt az egyediséget vonja meg ezen irodalmaktól, amelyet időközben identitásuk elengedhetetlen részévé tettek, és ez – véleményem szerint – nem elsősorban egy magyar identitás, sokkal inkább egy olyan kulturális közezből fakadó önazonosság, amelynek egyik hangsúlyos tulajdonsága a többnyelvűség, a multikulturalizmus.³ Amikor az irodalomtörténetek ezen szempontok figyelembevételével nélkül illesztik magukba ezen irodalmak produktumait, éppen azt szüntetik meg, vagy éppen azt nem veszik figyelembe, ami megkülönbözteti őket, és így másságukat számolják föl.

Az irodalomtörténetek általi (vissza)gyarmatosításnak van egy másik vetülete is. Minthogy a magyar államhatárokon belüli irodalmi közeg sem egységes, sosem volt az, a kilencvenes évektől a különböző szekértáborok azon törekvése is megfigyelhető volt, hogy valamilyen módon saját perspektívájukból, a saját ideológiájuk mentén illesszék a kánonjukba az államhatárokon kívül születő magyar irodalmi műveket. Az irodalmi rendszerek egymás melletti működésmódját ismerve mindez kicsit sem meglepő és nem elítélendő, viszont mindenképpen figyelmeztetni kell arra, hogy ennek szintén van egy gyarmatosító aspektusa.

E gyarmatosítás kapcsán két példát szeretnék hozni. Míg az egyik intézményi szinten szemlélteti ezt, a másik inkább az irodalom felől. Ahogyan a legtöbb országban, magyar viszonylatban is kiépült az a lektori hálózat, amely különböző külföldi egyetemekre delegál oktatókat a magyar irodalom, nyelv és

kultúra tanítására. Ebben a hálózatban, amely talán még a Balassi Intézet irányításával működik egyelőre, olyan egyetemek is szerepelnek, amelyek például Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Nyitrán működnek, és itt fogadnak egy évre, kettőre vagy éppen négyre magyarországi oktatókat. Olyan átfogó program viszont nem létezik, amelynek keretében ezekről az egyetemekről – amelyeknek kivétel nélkül vannak magyar irodalmat oktató tanszékei és jól képzett oktatói – rendszeresen magyar államhatárokon belüli intézményekben jöhetnének ottani – magyar (!) – irodalmat tanító oktatók. Mintha csak egyik oldalról lenne érdekes a tudás, mintha az, amivel ott foglalkoznak a kutatók és oktatók, az a magyar államhatárokon belül nem igazán lenne érdekes. Nem a rendszer léte a probléma, hanem az egyoldalúsága. Az, hogy ez világosan azt sugallja, egyik oldalról van átadható tudás, a másik oldal pedig örüljön, hogy kapja és meghallgathatja. Kellően gyarmatosító logika, és mai napig kiválóan működik.

A legutóbbi évek fejleményéből egyetlen irodalmi példát szeretnék még idézni, pusztán leíró jelleggel, mivel kiválóan szemlélteti azt a viszonyt, amely a mai napig meghatározza a magyar–magyar kapcsolatokat az irodalomban. Amikor a Litera.hu portálon egy-másfél éve útjára indult a Kilátó rovat, amely az erdélyi, vajdasági, felvidéki (a kárpátaljai csak ezután következik) magyar irodalmakat szemléli és mutatja be a magyar olvasónak, akkor ez a gesztus megint kétféleképpen értékelhető. Egyrészt természetesen örömteli, hogy olyan folyóiratok, szerzők, intézmények kapnak hangot egy nagy olvasottsággal rendelkező portálon, akik és amelyek egyébként (!) kevésbé jutnak szóhoz nagyobb fórumokon. Másrészt érdemes felfigyelni megint a tekintet irányára és a rovat címében rejlő problémára: a kilátó egy olyan magaslati hely, ahonnan beláthatók távoli, kevésbé közel eső vidékek, és majd innen megmutatjuk, hogy mi történik ott. Mert ha nem mutatjuk meg, nem is látszanak. És akkor látszanak majd, amikor mi megmutatjuk. Ezt támasztja alá annak a szerkesztőségi szövegrészletnek a felvezetése is, amely a felvidéki magyar irodalmat bemutató összeállítás összegzéseként született: „A magyar olvasó számára az erdélyi, vajdasági, felvidéki és kárpátaljai irodalomban főként azok a szerzők, alkotások, irodalmi műhelyek és jelenségek ismertek, amelyek valamilyen formában átlépték az országhatárt. Olyan írók, akiknek magyarországi kiadó jelenteti meg műveit, gyakran lépnek fel hazai, elsősorban budapesti helyszíneken, előszeretettel közli őket itt kiadott folyóirat, magazin. Ám hajlamosak vagyunk megfeledkezni azokról, akik ritkábban vagy egyáltalán nem mutatkoznak műveikkel a magyarországi irodalmi berkekben. Felszínes képünk van a határon túl zajló kortárs irodalmi életéről és kulturális folyamatokról, keveset tudunk az ottani magyar szerzők alkotói világáról, inspirációiról, nehézségeiről, a művészeti élet fejleményeiről.”⁴ Pontos meglátás a szövegben, hogy a magyar olvasó és sajnos sok esetben a magyar államhatárokon belüli irodalmi közeg akkor tud bármiről, ha az átlépi határt és házhoz jön. Továbbá ennek kapcsán a fentebb említett másrésztben irányuló tekintetre: megint tetten lehet érni egyfajta gyarmatosítást és a pozíciónak a reflektálatlanságát, hiszen arra nem történt reflexió, hogy miért pont innen lehet és kell ezt megmutatni. Emellett azt is érdemes megjegyezni, hogy a felkért szerzők és szerkesztők közül alig valaki reflektált magára a tényre, hogy ez a gesztus megint milyen pozícióba helyezte ezeket az irodalmakat. Hiszen egyértelműen a megmutatandó, kiállítandó tárgy szerepébe kerülnek. Rendkívül fontos még az, hogy a bemutatott irodalmak mind magyar irodalmak. Mármost senki sem vette a fáradságot (és nemcsak ezen a fórumon, hanem nagy többszörségre máshol sem), hogy esetleg az adott régiókhöz tartozó más nyelvű irodalmakat is fókuszba állítson, hiszen Erdélyben, Vajdaságban vagy a Felvidéken nem csak magyar nyelvű irodalom születik, és az ott születő magyar irodalmakat olyan hatások érik, amelyek éppen ezen más nyelvű irodalmaknak köszönhetőek. Ahogy Pécsi Györgyi írja az erdélyi irodalom kapcsán Csiki Lászlóra hivatkozva: „A csak magyar Erdély hamis mítosz, vallotta Csiki László, s aki nem érti Romániát, nem értheti meg az erdélyi magyart sem.”⁵

Összességében ez általános jelenség, amellyel foglalkozni kellene, és végre kilépni a beszűkült nemzeti narratívából. Ha egy régióval vagy egy régió identitásával foglalkozunk, akkor engedjük végre el a „magyar” jelzőt, engedjük, hogy ezek a régiók a maguk heterogenitásában szólaljanak meg. Ne fojtsuk mindig beléjük a Másikat, a kulturálisan eltérőt, amely közben mégis folyamatosan jelen van, még akkor is, ha Erdély esetében a Kós Károly hitte politikai és társadalmi egyensúly problémás (erre is utal Pécsi Györgyi).⁶ Ha már Erdélynél tartunk, akkor nyugodtan megállapíthatjuk, Erdély sosem volt pusztán magyar – se a történeti, se a Partiummal, Bánsággal kiegészült terület. Erdély egyszerre román, német, magyar és persze néha székely meg cigány, örmény, zsidó, kicsit ruszin. Ez a sokszínűség az irodalmában is megmutatkozik, és az erdélyi irodalom nem magyar irodalom elsősorban, hanem több nyelven írt irodalom, amelyhez érdemes odafordulni. A ma-

gyar erdélyi irodalom – hogy felcseréljem a jelzőket, ahogy Szarvas Melinda tette a magyar vajdasági irodalomról szóló könyvében⁷ – csak egy kis része egy nagyobb irodalmi mezőnek. Amelyben poétikailag, tematikailag és még számos egyéb módon kapcsolódnak egymáshoz a művek.

Mindenekelőtt azt a szempontot kellene felszámolni, amely születési hely szerint kategorizálja a műveket, sokkal izgalmasabb kérdés, hogy milyen térképzetek jönnek létre az adott művekben, már amennyiben létrejönnek. Milyen Erdély-, Bánság-, Vajdaság-, Partium-kép stb. képződik meg például az adott közegekben? Ez fontos kérdés lehetne. Vizsgálati szempont, kutatási mező, amely sok esetben a mai napig kiaknázatlan. És itt nemcsak a magyar nyelvű írások lépnek a ringbe, hanem a román, német, szerb, szlovák, ukrán stb. nyelvű irodalmak is, mert mindezen közegeknek szintén van valamilyen régióképzetük, és sok esetben hasonló műfaji, poétikai megoldásokkal élnek térképzeteik létrehozása során. Ezek a térképzetek jelentős mértékben alakítják egy-egy közösség identitását is, amely az itt emlegetett régiókat tekintve sosem homogén, és sosem kizárólag egyetlen nemzeti szempont alapján rendeződik el. Izgalmas kérdéseket vethet fel a Bánság kapcsán, ha egymás mellé helyezzük Radu Pavel Gheo *Disco Titanic*-jét, Johann Lippert ki- és visszavándorlás-trilógiáját, de akár sajátos képet adhatna a terek idegenség szempontjából való megalkotásáról Esther Kinsky *Banatsko*, Kiss Noémi *Rongyos ékszerdoboz* és Radu Țuculescu *Öregmama történetei* című regényei. Emellett a múlt feldolgozásának lehetőségeként értelmezhetők azok a börtönnarratívák is, amelyek Bodor Ádám, Lucian Dan Teodorovici és Eginald Schlattner szövegeiből kirajzolódnak.

Nos, úgy vélem, amennyiben áthelyezzük a hangsúlyokat, és máshonnan tesszük fel az identitásra, regionalitásra vonatkozó kérdést, egészen más válaszok születhetnek, egészen más struktúrák válhatnak megtapasztalhatóvá, amelyek nem szűkítik, sokkal inkább kitágítják azt a horizontot, amelyben a fentebbi irodalmi jelenségeknek mind helyük van – és akkor is helyük van, ha ez kevésbé tetszik. Ehhez azonban arra is szükség van, hogy irodalomértelmező és -szervező gyakorlatainkkal szembenézzünk, és az évtizedek óta hagyományozódó, gyakran öntudatlanul is használt technikáktól, beidegződésektől és fogalmaktól búcsút vegyünk. Nos, „ez a mi munkánk; és nem is kevés”.

JEGYZETEK

¹ ORCSIK Roland, *Posztjugoszláv vagy jugózombi magyarok?*, Kortárs 2019/1, 64.

² DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, Qadmon, Budapest, 2009, 33.

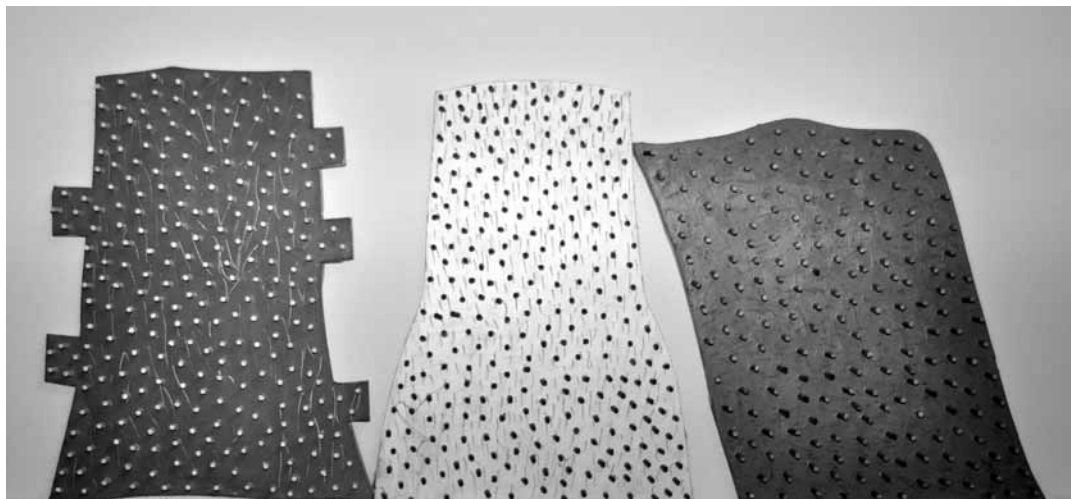
³ Vö. Orcsik Roland megállapítását: „Fontos figyelembe venni, hogy a vajdasági magyar kultúra más, mint a magyarországi, hiába magyar mind a kettő. A magyar kultúra sohasem volt homogén, mindig a sokszínűség jellemezte, a regionális, areális jellemzők újabb, izgalmasabb felületeket hoztak felszínre.” ORCSIK, *i. m.*, 62.

⁴ *Kilátó: Felvidék – leltár*, Litera.hu, 2019. január 23., <http://www.litera.hu/hirek/kilato-felvidek-leltar>.

⁵ Pécsi Györgyi, *Honvágy egy hazáért*, Kortárs 2018/7–8, 98.

⁶ Uo.

⁷ SZARVAS Melinda, *Tükrösterem flamingóknak. Irodalomtörténeti tanulmányok a magyar vajdasági irodalomról*, FISZ, Budapest, 2018.





SIMON GALLOT (Fotó: Patrick Roy)

SIMON GALLOT

Ligeti György – Francis Bayer: Beszélgetések

(Részlet)¹

Francis Bayerrel (1938–2004) a kétezres évek elején találkoztam párizsi otthonában. Találkozásunk egyetemi tanulmányaim alatt történt, mikor Ligetiről írtam szakdolgozatot. Ami Bayert illeti, épp ekkor vonult nyugdíjba a Sorbonne-on betöltött tanári állásából. Zenetudósként is éppoly kivételes tiszteletnek és elismerésnek örvendett, mint zeneszerzőként. Előzetesen már olvastam (és rendkívül szerettem) *De Schörrnberg à Cage* című tanulmányát, és azt tanácsolták, keressem fel őt. A nyolcvanas években ugyanis egy mély elemzéseket tartalmazó könyv írásába kezdett Ligeti György zeneszerzői munkásságáról, amelyet különböző okokból kifolyólag nem publikáltak. Bayer és én tehát több ízben találkoztunk, és szenvedélyes eszmecserét folytattunk Ligetiről, a 20. századi zeneszerzés vezércsilagáról. Legnagyobb bánatomra Bayer az őt régóta sújtó betegség következtében 2004-ben elhunyt. Mivel tisztában volt állapotával, nem sokkal halála előtt rám hagyta Ligetire vonatkozó dokumentumait, többek közt beszélgetéseiket, amelyeknek egy részlete az alábbiakban olvasható.

Ezeket a francia nyelvű dialógusokat 1984. november 23. és 1985. június 10. között vették hangszalagra Párizsban, később Hamburgban. A felvételeket hét, egyenként 60–90 percnyi anyagot tartalmazó audiokazettán rögzítették. Ez az anyag mindmáig kiadatlan maradt.

Néhány pontosítás a hanganyag írásba foglalását illetően: a két zeneművész gyakran említi Ligeti fiatalkori műveit, amelyekből bizonyos darabok befejezetlenek maradtak, vagy nem kerültek publikálásra. Francis Bayer azon katalógus számjelzéseire hivatkozik, amelyet Ove Nordwall zene-tudós alkalmazott, aki elsőként kísérelte meg összeállítani Ligeti műveinek listáját. Az olvasás megkönnyítése érdekében a katalógusba foglalt daraboknak közvetlenül a címét írtuk jelen szövegünkbe. Ezenkívül említést kell tennünk Heidy Zimmermann nemrég megjelent jelentős munkájáról is, amely a megmaradt kéziratok alapján állít listát a zeneszerző műveiből (*Inventare der Paul Sacher Stiftung n°34, Sammlung György Ligeti, Musikmanuskripte*, Bazel, Schott, 2016).

(Párizs, 1984. november 23.)

► **Ligeti György:** Eddig csak Nordwall² könyve jelent meg, ami kiváló, különösen svéd nyelven (a német fordítás nem sikerült túl jól). Van még egy kis angol könyv, Griffithstől,³ ami abszolút rendben van, remek, de rendkívül populáris.⁴ Ismeri a beszélgetéseket?

► **Francis Bayer:** Igen.

► **L. Gy.:** Tájékoztatnom kell, hogy Pierre Michel⁵ is...

► **F. B.:** Őt csak névről ismerem. Nem volt alkalmam találkozni vele, mivel Strasbourgban tartózkodik.

► **L. Gy.:** Ő egy fiatal francia zenetudós, Önnél fiatalabb, aki a cikkeimet fordította a Bourgeois kiadónak.⁶ Írt rólam egy könyvet, amelyben egy igen hosszú dialógus – hosszas beszélgetéseket folytattunk több napon keresztül – és elemzések is vannak. Épp most publikálják. Mindenesetre, azt hiszem, teljesen más igényű, mint az öné. Amit az ön könyvéből eddig láttam, igazán magas színvonalú. Nem mintha Michelt bírálnám...

► **F. B.:** Az ő könyve még inkább bevezető jellegű.

► **L. Gy.:** Igen, egész pontos elemzéseket is tartalmaz, de nincs meg benne az az elmélyült reflexió, amely például az ön hangtéréről szóló könyvében.⁷ De van még más is, a zeneűjságíró Jean-Noël von der Weidttől,⁸ aki egy fejezetet akar rólam írni egy könyvbe (amelyet a jövő évben terveznek megjelentetni), amelyben több mindenről is szó van, irodalomról, fényképészetről, filmművészetről... De ez inkább irodalmi, költői, és nem tudományos. Azért mondom el mindezt, hogy tudja, vannak próbálkozások Franciaországban – jónak látom előzetesen megosztani ezeket az információkat –, de ezek közül az öné a tudományos igényű.



✓ **F. B.:** Olyasmire törekszem, amit a lehető legjobbnak és a lehető legátfogóbbnak remélek, de ez nem akadályoz senkit az ön zenéjének kutatásában, épp ellenkezőleg.

Ma életének első feléről szerettem volna kérdezni, vagyis arról az időszakról, ami az előtt telt, hogy Nyugaton járt volna. Szinte mindent elolvastam, amit csak lehetett, úgy értem, azokat a szövegeket, amelyeket ön saját kezűleg írt a *Mein Judentumban*.⁹

✓ **L. Gy.:** Igen, ez utóbbi kissé egyoldalú; azt kérdezték tőlem, hogyan viszonyulok a zsidó valláshoz. Mindezt egy rádiókonferencia okán (én csak megírtam a cikket, amit felolvastak egy stuttgarti rádióban). Arra kértek, hogy csak ebből az aspektusból írjak. Zsidó vagyok, de ennek nem tulajdonítok nagy jelentőséget. A hitleri elnyomás jelentősen befolyásolta az életem, de a családom nem volt valóságos. E miatt a cikk miatt azt hitték, hogy a vallás kiemelt fontosságú eleme az életemnek, de ez nem így van.

✓ **F. B.:** Ha a *Mein Judentumban* megjelent cikkét olvassuk, és a másikat, amelynek címe *Erinnerung aus mein Kindheit*...¹⁰

✓ **L. Gy.:** ...*musikalische*. Ebben a cikkben csak zenéről írtam, ez egy másik nézőpont.

✓ **F. B.:** Ezen a két aspektuson, a zsidósággal való kapcsolatán és a gyerekkori zenei élményein kívül mit kellene még vizsgálnunk, hogy teljes képet kapjunk gyermekéveiről?

✓ **L. Gy.:** Mindenekelőtt le szeretném szögezni, hogy ez a két aspektus önmagában csak egy rendkívül kis részét adja a teljes képnek. Sok minden más is közrejátszott, amikről viszont nehéz beszélnem. Először is az, hogy később zeneszerző leszek, egyáltalán nem volt tervben – ezt egyébként meg is írtam abban a cikkben, de szigorúan csak a zene szemszögéből (például hogy egy híres hegedűművész is volt a családukban stb.).

Az életem és a gyerekkorom az utóbbi két szemponttól jóval árnyaltabb. Először is az által a kultúra által, amelynek Magyarországról érkezett szüleim nem voltak eredendően részesei Dicsőszentmártonon, egy erdélyi kisvárosban. Ők Budapesten házasodtak, de apám¹¹ a Balaton környékéről származott, és anyám¹² is olyan család tagja, amelynek ebben a régióban erednek a gyökerei. Ő sohasem élt Budapesten, a család többi tagjával, összes nagybácsimal és nagynénemmel ellentétben. Egyik nagynéném, aki jelentős szerepet játszott az életemben, apámat követve velük tartott Dicsőszentmártonra, és ott házasodott meg.

✓ **F. B.:** Marcsi nagynénjéről lenne szó?

✓ **L. Gy.:** Igen, Marcsiról. Szinte anyámként tekintettem rá. A város kicsi volt; mindig közel lehettünk egymáshoz. Ő apám egyik lánytestvére volt, nála fiatalabb, anyámmal majdnem egyidős. Az egyik legfontosabb ember volt az életemben.

Budapesten élt szinte az egész család, tehát a szüleim mint külföldiek tartózkodtak Erdélyben. Ennek nyelvi oka is volt, mivel a románt használta mindenki, még a magyarok is, a szüleimet kivéve. Ami fontosabb volt számomra, mint a zsidó kultúra, amelyet igen kevésbé ismertem, a Romániában való nyelvi kisebbséghez tartozás volt. Szerettem ezáltal egy igazán magyar irodalmi műveltségre, egy egész *backgroundra*. Kisgyermekként a németet is gond nélkül beszéltem, mivel bécsi származású bejárónőnk volt. (És minthogy évekig nem használtam a későbbiekben a németet, újra meg kellett tanulnom... elfelejtettem.)

Ami számomra igazán fontos szerepet játszott, a zenében is, az a bizonyos hangulat volt, amely a magyar kultúra sajátja, és amit rendkívül nehéz elképzelni, ha az ember nem magyar. Olyannyira más nyelv, abszolút sajátos gondolatmenettel és struktúrával. Amikor gyerek voltam, ez természetesen nem tudatosult bennem, de például a gimnáziumban¹³ már igen. Román gimnáziumba jártam, de iskolát váltottam, és magyar gimnáziumban érettségiztem. Később a magyar nyelvtan és mondatattan sajátosságai rendkívül érdekeltek. Erős kötelék fűz a magyar költészethez is, a népnyelvhez pedig sokkal inkább, mint a népzenehez.

Pedig ez utóbbihoz már egész kicsiként hozzászoktattak; sok népdalt hallgattunk, főleg Erdélyben. A zene volt a másik fontos aspektusa az életemnek, de ezt már említettem. A közkedvelt helyi zene főként a cigányzene volt, mivel sok cigány élt Dicsőszentmártonon. Nem szerettem ezt a zenét. Ugyanakkor rendkívül élénken jelen volt az is, amit Bartók és Kodály fedezett fel, az igazi magyar parasztlélek (ami egyébként Budapesten már nem volt hallható). Többek közt a magyar szakácsnénk énekelte ezeket.

Mégis, a zenei neveltetésem alapját főleg azok a lemezek adták, amik a családuk birtokában voltak, zongoránk nem volt. Leginkább komoly, nehéz darabokat hallgattam, operákat stb. A zenei környezetünk inkább vidékies volt.

Kilencéves koromtól kezdve, és később is, a gimnáziumban, az érdeklődésem rendkívül egyoldalúan a természettudományok felé irányult. Jó voltam matematikából, fizikából és kémiából, viszont csapnivaló nyelvből és történelemből. De ez érdekes módon később változott. Például, ma már egész jól beszélek franciául, de amikor ötödik osztályos gimnazista voltam, pótvizsgáznom kellett ebből a nyelvből. Ki nem állhattam a történelmet sem. Most, és több mint harminc éve már, sokkal szélesebb érdeklődési köröm van: a tudományok még mindig érdekelnek, de a humán tudományok is, nem csak a természettudomány. Rendkívül érdekelnek a kultúráról és a történelemről szóló írások. A gimnáziumban szigorúan racionalista voltam. Ezt biztosan apámtól örököltem, aki tipikus 19. századi racionalista ateista volt, igencsak baloldali politikai beállítottsággal (nem mintha kommunista vagy szocialista lett volna, semmilyen párthoz nem csatlakozott). Én az ő véleményén voltam (de ma már egyáltalán nem vagyok baloldali).

Erdélyben egy mellesleg egészen más, magyar műveltségű értelmiségi környezetben éltem Kolozsváron, mint kisgyerekkoromban. Száz-százötven ezres lakosságú, mondhatni, a legnagyobb város volt a régióban, ugyanakkor egész vidékies. A kettős, román és magyar kultúra ténye, amiről említést tettem a zenéről szóló cikkemben, rendkívül érdekes. A többség magyar volt, és magyarul is beszélt (míg manapság nem ez a helyzet, abszolút a románság érvényesül). De volt néhány román barátom, amikor román gimnáziumba jártam, így nyertem egy kis betekintést a kevésbé számos és teljesen különböző román értelmiség köreibé is. Magyarország inkább osztrák és német kulturális irányultságú volt, nagyszámú irodalmárral, értelmiséggel. Eközben Romániában, egy egész kezdetleges, földművelő országban (Magyarország is ilyesmi ország volt, de nem olyan markánsan) sokkal kevesebb hasonló ember élt. Igencsak vékony, de kiváló értelmiségi rétege volt Bukarestnek és Kolozsvárnak is. Olyan tanárim voltak az iskolában, főleg matematikából, akik igen magas színvonalon oktattak¹⁴ (jelenleg sok tudóst ismerve, ezt nyugodt szívvel állíthatom).

Románia inkább a francia kultúra felé hajlott. Így nemcsak magyar és német, de egy kis francia műveltséget is elsajátítottam. A gimnáziumban kis részleteket kellett olvasnunk Pascaltól... vagy egyházi emberektől, mint Bossuet. Elég specifikus dolgokat, még franciául is így mondják, specifikus [nevet]. Viszont 19. századinál újabbakat nem. Sőt, még Verlaine-t, Rimbaud-t és Baudelaire-t sem oktattak... túl átkozott volt [nevet]. Régi irodalmat olvastunk, több másodlagos jelentőségű költőt a Pléiade-ből, és sok minden mást is, természetesen rengeteg Molière-t, Racine-t és Corneille-t. Sokkal inkább az irodalmat tanították, mint a zenét vagy a festészetet. Elszigetelt élet volt ez, a festészetet is csak könyvből ismertem. Rendkívül korlátozott lehetőségeink voltak az utazásra; Budapest és Bukarest volt a legtávolabbi pont, ahova el tudtunk jutni. Gyerekkoromban és gimnáziumi éveimben nem jártam semmilyen más országban, mint Magyarországon és Romániában. Nagyon keveset utaztunk.

▼ **F. B.:** A festészettel kapcsolatban, ha már szóba hozta a képeket, amiket a könyvekből ismert, ön írt egy kórusművet *Temetés a tengeren* [Funérailles en mer] címmel, még Kolozsváron. Ennek van köze a Turner-festményhez?

▼ **L. Gy.:** Nincs. Nem ismerem ezt a képet, még ma sem.

▼ **F. B.:** Ez egy Londonban kiállított festmény...

▼ **L. Gy.:** Nagyon szeretem Turnert, de nincs semmilyen összefüggés. Ezt a kórusművet Ady Endre, egy széleskörűen ismert költő verse ihlette, aki egyébként sokáig élt Párizsban, de csak magyarul írt. Nagy költőnek tekintik (az első magyarok egyike, akit külföldön is így tisztelnek), de én nem tartom annak. Természetesen fiatal koromban rendkívül megfogott az ő szimbolista, igencsak patetikus költészete. A *Temetés* az ő verseinek egyikén alapszik. Talán ő lett volna, aki ismerte Turner képét? Nem hiszem. Bretagne-t viszont ismerte. Ez a vers is tengerbe fulladt breton halászok temetését dolgozza föl. Lehetséges, hogy részt vett ilyen szertartáson amikor Bretagne-ban volt? Ez egy olyan vers, amely mélyen megérintett: a halászokon hatalmas csizma van, és viharban, ha a hajó felborul, a nehéz csizmaik miatt hálnak meg, de hordaniuk kell őket, hogy megtartsák egyensúlyukat. Ez egy kiváló, tragikus vers, amelynek témája a halál... és a holttestek. (A partitúra Bécsben van, nem Hamburgban.)¹⁵

Ez egy példája a magyar hangulatnak, a magyar irodalomnak. Nagyon fiatalon, háromévesen tanultam meg olvasni, és négyévesen már faltam a könyveket. Főleg meséket olvastam, az *Ezeregyéjszaka* meséit (a gyermekeknek szánt kiadást, magyar nyelven), rengeteg német mesét Grimm-től és másoktól, aztán Andersent is, és sok magyar népmesét (volt egy nagyon szép mesegyűjteményünk, olyan, mint Grimmé németül vagy Perrault-é franciául, 19. század végi mesékkel). És már öt-éves koromtól kezdve olvastam felnőtteknek szóló regényeket is, amelyek egyáltalán nem voltak nekem valók, lehet, említettem már...

✓ **F. B.:** Krúdyt?

■ **L. Gy.:** Krúdyt,¹⁶ igen, már ötévesen olvastam. Az ő műveit nem engedték olvasni a gyerekeknek, mert rendkívül melankolikusak, nyomasztóak és sóvárgóak. Nagy író, úgy hiszem, mély nyomot hagyott bennem.

Mit is mondhatnék még ezekről az időkről? Gyűlöletes politikai hangulat támadt: először éles viták alakultak ki Magyarország és Románia között, majd felerősödött az antiszemitizmus, és mindez egymásra halmozódott. De ez nem életem első tíz éve alatt, inkább utána történt.

Félteve óvtak gyerekkoromban, amit egy kis- és középpolgárság közötti, értelmiségi, de nem valami gazdag, anyagilag kissé visszafogott családban töltöttem. Mindig is rendkívül egyszerűen éltünk, noha anyám szemészorvos volt (igen sokéig élt, csak két éve halt meg), apám pedig... de hát ezt már leírtam...

✓ **F. B.:** Igen, sokat beszélt az apjáról, azt viszont nem tudtam, hogy az anyja orvosként praktizált.

■ **L. Gy.:** Igen, de nem feltétlenül a megélhetésért. Ebből a szempontból rendkívül jószívű volt, szinte senkitől sem kért pénzt. Apám jó anyagi helyzetben volt (a későbbiekben ez leromlott). Sohasem voltunk szegények, nem mondhatom, hogy ínségben nőttem volna fel: kisebb megszorításokkal, de nagyobb gond nélkül éltünk. Egyfajta helyhez kötött életmódunk volt, igencsak kevés utazással (az anyagi helyzetünk nem tette lehetővé, hogy nyáron elmenjünk nyaralni).

Amikor Kolozsvárra költöztünk, Marcsi nagynéném és a nagybácsim, akit Henriknek hívtak, Dicsőszentmártonon maradtak. Később elköltöztek egy másik erdélyi városba, amely románul a Târgu Mureș nevet viselte (magyarul Marosvásárhely), ez egy akkoriban ötvenezres lakosságú kisváros volt, amit a Maros szel át. Éveken keresztül itt töltöttem szinte minden nyaramat, a nagynénémnél. Ez jelentős város volt a magyar hagyományok szempontjából, mivel ahhoz a régióhoz tartozott, amit Székelyföldnek hívunk (a székelyek egy bizonyos dialektusban beszélő magyarok). Egy kissé különös terület volt, az egyetlen, amely a középkor alatt nem volt feudális berendezkedésű. A székely (igencsak eltérő tradíciójú) és német lakosság (akiket Erdélyben szászoknak hívnak, még ha nem is szászok; a nyelvük közeli rokonságban áll azzal a dialektussal, amit Luxemburgban és Haut-Moselle környékén beszélnek, ez egy frank dialektus, mint az ófrancia) bizonyos kiváltságoknak örvendett. A 12. századi magyar királyok meghagyták az itteni parasztok szabadságát, a határőri feladatok elvégzéséért cserébe nem hajtották őket iga alá, tulajdonképpen katonák voltak. Ez az előnyös helyzet később sem változott meg, és ennek köszönhetően a székely kultúra hordozott valami egészen sajátosat... rendkívül büszke, sőt hiú és kevély emberek voltak. A magyar többségű (de, úgymond, „rendes” magyar többségű) Kolozsvár és Marosvásárhely kapcsolatában fennálló hangulat egészen sajátos volt. Kolozsváron számos, rendkívül régi iskola volt, nem egyetlennek hívták őket, hanem egyszerűen iskolának (és később líceumnak). Ezek tulajdonképpen főiskolák voltak, teológiaiak például. Talán ismeri a Bolyai nevet, egy matematikus volt.

✓ **F. B.:** Hogyne!

■ **L. Gy.:** Két Bolyai is van. Farkas,¹⁷ az apa és János,¹⁸ a fia. Bolyai János a nem euklidészi geometria feltalálójának egyike volt (Lobacsevszkijjel¹⁹ egy időben). Ez még a 19. század elején²⁰ történt. Ebben a városban élt. Marosvásárhely még erősebb kulturális hagyományok jegyét hordozta, mint Kolozsvár.²¹ Talán ez is nyomot hagyott bennem.

Nehezen kezelhető gyerek voltam, súlyosan neurotikus, komoly fóbiákkal, szörnyűséges félelmekkel, és állandóan betegeskedtem (de sohasem súlyosan). Több mint egy évig ágyhoz is voltam kötve egy baleset miatt, egy kezdetben apró kis semmiség miatt, amely térdízület-gyulladásba csapott át. Leestem egy szikláról, és a sérülést nem kezeltük. Nyolc- és kilencéves korom között – borzalmas időszak volt – másfél évig ágyban fekve kellett maradnom. Ezután újra meg kellett tanulnom járni. Iszonyatosan nehéz és egyben rendkívül érdekes volt. Lehetséges, hogy pont ezért olvastam

olyan sokat, mivel nem mozdulhattam. Nem volt súlyos betegség, de mindent megváltoztatott. Előtte olyan voltam, mint bármelyik kisiú. Talán a zeneszerzői ambícióm, legalábbis egy komoly szellemi úton való elindulás szándéka is idáig vezethető vissza... Addig folyamatosan a tudospályáról ábrándoztam, és a zene, sajnálatos módon, csak később talált rám.

✓ **F. B.:** A zenével kapcsolatban egy igen konkrét kérdést akartam feltenni önnek: tizennégy évesen (1937-ben) kezdett zongorázni, elég egyszerű, kezdőknek szánt darabokat játszva, és pontosan ekkor fogott bele a komponálásba, Grieg stílusában. Mikor ismerte meg vagy kezdte játszani Bartók darabjait a *Mikrokozmoszból*?

✓ **L. Gy.:** Akkoriban a *Mikrokozmosz* még nem volt jelen a zenei térben. Csak a háború után ismertem meg. Bartók a harmincas években írta, de csak a negyvenes években adták ki (Amerikában, a Boosey & Hawkesnél). De ez már a háború alatt történt. [...] ²² Bartók volt a legnagyobb zeneszerző, de mikor még Magyarországon élt (1940-ben emigrált, és sohasem tért vissza, mivel 1945-ben elhunyt), személyesen sohasem találkoztam vele, noha kétszer is adott koncertet Kolozsváron. A családunk néhanapján eljárt ezekre, de nem követtük a zenei élet fejleményeit; Európa egyik legeldugottabb sarkában éltünk... a hegyekben. Bartók egy meg nem alkuvó, erősen független személyiség volt, és nem kedvelték őt a hivatalosan jegyzett magyar kulturális élet képviselői. Ő is baloldali politikai beállítottságú volt, amit nem néztek jó szemmel a jobboldali, olaszbarát politikai légkörben. Egyébként sem akart egy Hitlerrel szövetséges országban maradni. Rendkívül keveset játszották a zenéit, mind a rádióban, mind a koncerteken. Pedig nagy zongorista volt, és gyakran játszotta Budapesten a korszak klasszikusait. Manapság azt hiszik, hogy ekkor már elismerték a zenéjét, de nem! Dohnányi ²³ tartották sokra, aki szintén jelentős személyiség volt, de nem említhető egy lapon Bartókkal. Rajta kívül még Kodályt is sokkal többen ismerték. Bartók modernista volt. Gyakorlatilag nem hallottam a zenéjét a rádióban, még ha ismerték is a nevét. Azt hiszem, nem is hallottam Bartókot, csak tizenhét-tizennyolc éves koromban, előtte soha. A zongoraleckéimben sem szerepelt.

✓ **F. B.:** Egész pontosan azokra a műveire akarok kilyukadni, amiket Kolozsváron komponált, még a háború előtt. Tudom, hogy némelyik eltűnt, másokról Nordwall úrtól kapott fénymásolataim vannak. Például fel szerettem volna tenni egy kérdést egy négy kisebb zongoradarabból álló sorozattal kapcsolatban, amelyeket mind ostinato-ra írt...

✓ **L. Gy.:** Igen, 1941-ben, ekkor már jártam zeneszerzésórákra.

✓ **F. B.:** A *Basso ostinato* cím a sorozat összes darabjára vonatkozik?

✓ **L. Gy.:** Igen, mind basso ostinato-ra íródtak. Ha jól emlékszem, tulajdonképpen a zeneszerzői képzésre való felvételi vizsgára komponáltam ezeket. 1941-ben leérettségiztem, és szeptemberben tettem felvételi vizsgát a konzervatóriumban.

✓ **F. B.:** E négy darab alapötletében visszaköszön a magyar népdalok emléke, vagy teljes mértékben saját ihletésű?

✓ **L. Gy.:** A stílusukban talán... Esetleg van egy magyar gyerekdal mintájára írt rész itt? [*énekel*] Tulajdonképpen nincs! Ez fríg hangnem, ilyen formában [*újra énekel*]. Van egy hasonló zenei modell, de nem ilyen formában. A második darab a tritónuszon alapszik: nem!

✓ **F. B.:** A második darabban kapcsolatban: Várnai Péterrel ²⁴ való beszélgetésében arról beszél, mi vezette önt a mechanikus stílusú zene írására, és ott azt mondja, hogy ez utóbbi nem a *Poèmes symphonique pour cent métronomes* vagy a *Nouvelles aventures Horloges démoniaques* című szakaszának komponálásáig vezethető vissza, hanem fiatalkorára, amikor írt egy olyan darabot, amiben a bal kéz meccanico dallammenetet játszik tritónusban, míg a jobb szintén meccanicoban játszik. Erről a darabról lenne szó?

✓ **L. Gy.:** Igen, de egy másik, négykezes, még mechanikusabb stílusú zongoradarabról is. Ebben van a tritónusz.

✓ **F. B.:** Pontosan ugyanígy beszélt akkor is erről a négykezes darabról, amiben négy különböző ostinato is van... [az 1942-ben írt *Tréfás induló*ról (*Marche amusante*) van szó, allegro zongoradarab négy kézre].

✓ **L. Gy.:** Ez a darab kissé hasonlít Stravinsky három kvartett-műve közül az elsőre, ez a modell gyakran előfordul. De nem ismertem Stravinskyt. Azt hiszem, több gépies darab is van. Nordwalltól szereztem meg ennek az indulónak [*Tréfás induló*] a kottáját. Gondolom, ezek azok a dolgok, amiket nem sokkal azelőtt talált Budapesten. Van Önénél más négykezes zongoradarab is?

✓ **F. B.:** Nem, csak ez.

➤ **L. Gy.:** Jó pár van belőle. Meg fogom őket keresni Önnek, cserébe pedig elküldhetné a négy basso ostinatóra írt művet. Rendkívül meglepődtem, mert emlékszem, hogy csináltam ilyesmit, de... azon gondolkodom, hogy... [énekel] Itt, itt van egy magyar népéneki minta! De azt hiszem, ez csak egy minta, nem igazán a népénekből való. Természetesen ebben az időben már jól ismertem Bartók zenéjét. A *Mikrokozmosz* még nem készült el (legalábbis nem publikálták), de az olyan darabok, mint például a *Gyermekeknek*, és még számos más mű is, már befejezettek voltak. Tizennyolc évesen [1941-ben] már nagyon is ismertem Bartók műveit.

➤ **F. B.:** Még mindig az ebben az időszakban (a negyvenes években) írt műveivel kapcsolatban, volt egy *Kis zongoratrió hegedűre, csellóra és zongorára*...

➤ **L. Gy.:** Igen, írtam ilyet. Ez volt az első előadott darabom.

➤ **F. B.:** Ön is játszott az előadáson?

➤ **L. Gy.:** Igen, két barátommal.

➤ **F. B.:** Zongorán?

➤ **L. Gy.:** Igen, ez egy nagyon egyszerű darab volt.

➤ **F. B.:** Elbűvölő darab, és a lassú felvezetésben már látszik a kánonletét.

➤ **L. Gy.:** Azt hiszem, ekkor már tanultam zeneszerzést. Az utolsó darabok, amelyeket igencsak naiv módon írtam, az ostinatók voltak. Aztán egy nagy tanárhoz kerültem: Farkas Ferenchez.

➤ **F. B.:** Mintha egyszer hallottam volna egy darabot tőle, bizonyos tánczenék átíratát vonószenekarra.

➤ **L. Gy.:** Gyakran foglalkozott ilyesmivel. Zeneszerzőként nem volt jelentős, de tanárként zseniális volt, és igen sokat követelt. Egy tanév alatt megtanított nekem mindent a klasszikus összhangzat-tanról. Akkor már végeztünk az összhangolással Bach stílusában, és megtanultuk a hangnembváltásokat... További egy évet szántunk a basszus alapú harmóniára... Komoly elvárásai miatt rendkívül gyorsan haladtunk. Jó pár harmónia- és ellenpontgyakorlatot végeztem. Nála igencsak be kellett gyakorolnunk ezeket, és ennek köszönhetően gyorsan fejlődtem ezekben az években... és azért is, mert a zeneszerzőkurzus kezdetekor teljesen naiv voltam.

➤ **F. B.:** Maradtak töredékei a *Szimfóniának*, amibe 1938-ban belekezdett?

➤ **L. Gy.:** Nem. Kár érte, egy egészen megérintő naivitás emléke lehetne. A mai napig emlékszem, hol hagytam őket a lakásunkban (Kolozsváron). Amikor szüleimet és testvéreimet Auschwitzba deportálták, és mikor munkaszolgálatra küldtek, a bútorainkat mind elvitték, többé nem találtuk meg őket. Később, amikor anyám és én visszatértünk (apám és a testvéreim meghaltak), visszaadták a régi lakásunkat, de új bútorok után kellett néznünk. Háromszobás lakás volt, egy helyiséggel apámnak, egy anyámnak, egy pedig a testvéremnek és nekem. Elég szűkös volt, anyám a saját szobájában tartotta a személyzeti rendeléseit. Ennek ellenére apámnak igen nagy könyvtára volt (rendkívül büszke voltam a több mint háromezer könyvére). De később, mikor rosszabb anyagi helyzetben voltunk – előtte általában négyszobás lakásaink voltak –, az egész lekerült a pincébe, a könyveknek csak töredéke maradt a lakásban, egészen lesújtó volt. De mindig is hitt abban, hogy Hitler elveszti a háborút, és utána új életet tudunk kezdeni; ez számomra megadatott, neki nem. A szobában, amiben a testvéremmel laktunk, volt egy nagy, két részre osztott asztal (egyik fele az övé, a másik az enyém volt) egy fiókféleséggel, amiben iratokat tároltunk. Minden ott maradt. A *Szimfónia* egy dosz-sziében volt; az egész eltűnt. Csak a szerencsének köszönhető, hogy megmaradt, ami megmaradt, mint ezek a kották. Nem tudom, hogyan.

➤ **F. B.:** Igen, maradtak részletek egy befejezetlen vonósnégyesből is.

➤ **L. Gy.:** Igen, egy tétel, azt hiszem.

➤ **F. B.:** *Sonata mi-minore* vonósnégyesre. Hat oldal mindenesetre megvan még.

➤ **L. Gy.:** Amikor visszatértünk, én a háborúból, anyám pedig a koncentrációs táborból, néhány dolog megmaradt. A pincében megtaláltunk több ruhát, kottát és könyvet is. A mai napig vannak köte-teim, amik a szüleimnél voltak kiskoromban. Azt hiszem, volt idejük néhány dolgot nagyobb falá-dákba tenni, bőven volt hely a pincében. Ezek maradtak meg. Már nem tartózkodtam otthon, két hó-napja katona voltam. Azt hiszem, ma már semmi esélye annak, hogy bármit megtaláljunk, ami nem a pincében volt. Nagyon kár, mindent elfelejtettem ebből a *Szimfóniából*, pedig annyira szeretném felidézni. Még a témákat is elfelejtettem, nem is értem, miért... csak két tételt írtam meg.

➤ **F. B.:** Tehát ez egy befejezetlen szimfónia volt...

➤ **L. Gy.:** Teljesen félkész... [nevet]. És egészen naiv, mert amit addig ebben a hangszereléstán-tankönyvben²⁵ olvastam... egyszerűen képtelenség volt.

✓ **F. B.:** Úgy tudom, a háború után ön hazagyalogolt Aradról...

✓ **L. Gy.:** Nem, egy erdőből, Debrecentől nem messze délre. Debrecen és Nagyvárad között. A mai napig nem tértem vissza oda. Volt ott egy erdő, nagy szerencsémre, mivel a magyar síkságot mindenhol megművelik, és októberben lehetetlen volt elrejtőzni a növényzetben (míg nyáron el lehetett bújni a búzatáblákban): hatalmas szerencsém volt, hogy megtaláltam azt az erdőt.²⁶

✓ **F. B.:** Tehát hazaért Kolozsvárra. Akkor már november volt?

✓ **L. Gy.:** Nem, még októberben értem haza. És ha jól emlékszem, október 10-én vagy 11-én elrejtőztem, és egy napra rá megérkeztek az oroszok. Ezután jó időbe telt gyalog visszatérnem Kolozsvárra, kis szakaszokban, talán tíz nap is eltelt (négy nap alatt is meg lehet tenni az utat, de mégiscsak közel kétszáz kilométeres távról van szó). Pár napig Nagyváradon maradtam... Október végén, 22-e környékén már Kolozsváron voltam.

✓ **F. B.:** Az 1944 októbere és 1945 szeptembere közötti közel egy évet Kolozsváron töltötte.

✓ **L. Gy.:** Igen, és 1945 szeptemberében elmentem Budapestre.

✓ **F. B.:** És újra komponált...

✓ **L. Gy.:** Igen. Beiratkoztam az egyetemre, ami elég hamar újra nyitott. Októberben még ott voltak az oroszok, viszont már novemberben vagy decemberben mehettünk egyetemre. De sohasem jártam be órákra. Filozófia- és művészettörténet szakra mentem, mert ez volt a legegyszerűbb, és érdekelt a festészet. De végül, azt hiszem, csak egyszer mentem be órára. Mégis fontos volt oda járnom, hogy tudjak enni, mivel az egyetemi menzán ingyenes volt az étkezés. Szükség volt hallgatói igazolásra is, ellenkező esetben az oroszoknak kellett dolgoznunk. És mivel nem volt pénzem... Néhány hetet egy könyvesboltban is dolgoztam eladóként. Nem tudom, miből éltem, ösztöndíj nem volt. Adtak némi segílyt azoknak, akik a hitleri elnyomást megélték, egy kis anyagi segítség volt az első hónapokhoz. Aztán a barátaim segítettek, mikor egyetemi hallgató voltam – sok barátunk volt –, így a komponálásnak szentelhettem az időm. Találtam egy zongorát, amit pár hónapra kibéreltem... egyáltalán nem volt egyszerű.

Nagy részét ennek az időszaknak betegen töltöttem. Kórházban voltam mellhártyagyulladás-sal. Még katonaként kaphattam el, amikor a közvetlen környezetemben terjedt a tüdővész. 1944 decemberében három hónapra kórházba küldtek, ahol kiváló ingyenes kezelést kaptam.

✓ **F. B.:** És az anyja csak február vagy március környékén tért vissza Kolozsvárra...

✓ **L. Gy.:** Áprilisban, 1945 áprilisának elején. Emlékszem, decembertől februárig beteg voltam, majdnem végig kórházban feküdtem, aztán anyám visszajött, és nem sokkal később kiengedtek a kórházból.

✓ **F. B.:** Ekkor komponált néhány művet, és többek közt Nordwall úr eljuttatta hozzám egy kis fekete füzet fénymásolatát, amin *Bicinia biciae* címmel ellátott dalok vannak.

✓ **L. Gy.:** Igen, azok egészen magánjellegűek.

✓ **F. B.:** Tulajdonképpen valami rendkívül személyesnek hiszem őket.

✓ **L. Gy.:** Nincsenek titkaim [*nevet*].

✓ **F. B.:** Úgy értem, van bennük egy bariton hang, ami, feltételezem, az öné, és egy mezzo... [*Bicinia biciae*, hét, 1945. június 7. és október 17. között komponált duo]

✓ **L. Gy.:** Igen, volt egy Brigitte nevű barátom. Jóval később feleségül vettem, ez volt az első házasságom (háromszor házasodtam, és ma is házas vagyok). Brigitte egy olyan lány volt, akivel gyakran énekeltünk együtt együttesekben, kórusokban, egyszer még egy hivatásos együttesben is (öten voltunk, és Kolozsváron adtunk koncerteket). Brigittét „Bicinek” becéztük, és mivel ismertem többszólamú darabokat két énekesre *Bicinia* címmel, rá gondoltam, amikor *Bicinia biciae*-nek neveztem el a gyűjteményt.

✓ **F. B.:** Ugyanazt a kérdést szerettem volna feltenni, amit a négy, *Basso ostinato* című zongoradarab-bal kapcsolatban. Amikor zongorán játszunk vagy énekeljük őket, az a benyomásunk, hogy van bennük valami, ami a közép-európai népekeket idézi.

✓ **L. Gy.:** Pontosabban magyar, nem általánosságban közép-európai. Nem kis befolyása volt rám a román folklórnak is, de nem ezekben a darabokban.

✓ **F. B.:** Ezekben ténylegesen előfordulnak zenei idézetek, töredékek, vagy itt is csak hangulatról van szó?

■ **L. Gy.:** Csak hangulatról van szó. Mutassa csak... Ide „Gyuri” van írva, ez a becenevem (mint Brigittének a Bici). Azon gondolkodom, hogy ez az én írásom-e, mert Brigitte is sokat másolta a kötőjeleket... Igen, ez az én írásom (sokat változott). Ez mind egy kissé Bartók és Kodály stílusában íródott, a magyar iskola szerint. Rengeteg hasonló fekete füzetem volt.

Ez a darab József Attila egyik verséről készült. Nagyon szerettem, írtam belőle egy változatot két nő hangra is [Ligeti itt a *Betlehemi királyokat* említi].

[*Aztán, a Bicinia biciae utolsó ciklusát énekelve*] itt, ebben van egy népénektöredék [A *Repülj madár-ból*] az utolsó darabban, amit két hangra dolgoztam át, de a többiben nincs. Úgy látom, van a karakterében egy kis beütés a román folklórból, inkább magyaros darab, de enyhe román árnyalattal...²⁷

(Fordította: Matuz Bence)

JEGYZETEK

¹ Simon Gallot operaénekes, a La Note brève együttes művészeti igazgatója, egy Ligeti Györgyről írt értekezés szerzője. A cikk eredeti, francia változatát a Hungarian Studies folyóirat közölte (n° 31, 2017/2, 175–190.). Köszönjük Henri de Montety segítségét, aki felhívta a figyelmet a témára, és közvetítette a cikket a Kortársnak.

² Ove NORDWALL, *György Ligeti. Eine monographie*, Schott, Mainz, 1971.

³ Paul GRIFFITHS, *György Ligeti*, Robson Books, London, 1983.

⁴ Ligeti ez alatt azt érti, hogy a mű a laikus olvasók számára is érthető.

⁵ Pierre MICHELL, *György Ligeti, compositeur d'aujourd'hui*, Minerve, Párizs, 1985.

⁶ Ezt a fordítást nem adták ki. Végül Catherine Fourcassié fordította újra évekkel később a cikkeket németről: *Neuf essais sur la musique*, Contrechamps, Genf, 2001.

⁷ Francis BAYER, *De Schönberg à Cage, Essai sur la notion de l'espace sonore dans la musique contemporaine*, Klincksieck, Párizs, 1981.

⁸ A vártnál előbb megjelent mű valószínű címe: Jean-Noël van der WEID, *La musique du XX^e siècle*, Hachette, Párizs, 1992.

⁹ „Mein Judentum”, részlet Hans Jürgen Schultz művéből: *Mein Judentum*, Benziger, Zürich–Düsseldorf, 1999, 209–221.

¹⁰ „Musikalische Erinnerungen aus Kindheit und Jugend” [Gyermek- és fiatalkori zenei emlékek], Ludvig Strecker nyolcvankilencedik születésnapja alkalmából, Mayence, Schott, 1973, 54–60.

¹¹ Ligeti Sándor, született Auer Sándor (1890–1945).

¹² Ligeti Ilona, született Somogyi Ilona (1893–1981).

¹³ Ligeti itt gimnázium alatt azt érti, ami Franciaországban a középiskola első és második felének összevonása.

¹⁴ Más szövegekben Ligeti főleg Antal Márkot említi.

¹⁵ Számos Ligeti-kézirathoz hasonlóan a partitúra ma Svájcban, a bázeli Paul Sacher Stiftungban tekinthető meg.

¹⁶ Krúdy Gyula (1873–1933).

¹⁷ Bolyai Farkas (1775–1856).

¹⁸ Bolyai János (1802–1860).

¹⁹ Nyikolaj Ivanovics Lobacsevszkij (1792–1856).

²⁰ Bolyai „abszolút geometria” elnevezésű rendszerét 1831-ben dolgozta ki.

²¹ Bár Ligeti itt német néven említi Kolozsvárt (Klausenburg), az olvasás megkönnyítése érdekében a teljes cikkben ugyanazt az elnevezést használjuk.

²² Az 1/7-es audiokazetta A oldalának vége.

²³ Dohnányi Ernő (1792–1856).

²⁴ *György Ligeti in conversation with Péter Várnai, Josef Hausler, Claude Samuel, and himself*, Eulenburg, London, 1983.

²⁵ Marcsi nagynénje vette meg neki Siklós Albert hangszereléstan-tankönyvének második kötetét: SIKLÓS ALBERT, *Hangszereléstan*, Rozsnyai Károly, Budapest, 1910.

²⁶ 1944. szeptember 23-án a Vörös Hadsereg első egységei átkeltek a magyar határon. Az egyre közeledő front miatt evakuálták a nagyváradi erődítményt, ahol Ligetiit fogva tartották. A foglyokat Berettyóújfalura szállították, néhány kilométerre az ütközetektől. Október 10-én Ligetinek néhány más fogvatartottal együtt sikerült megszöknie a táborból. Egy Konyár és Hencida falvak között lévő erdőben találtak menedéket, ahol megvárták a szovjet csapatok érkezését. A tábor összes többi fogvatartottját Mauthausenba deportálták.

²⁷ Az 1/7-es audiokazetta vége.



MÓZSES HUBA (1941) Miskolc

MÓZSES HUBA

Az emberi élet és kultúra értéke

Kuncz Aladár és az Erdélyi Helikon

intézményhármasa

Jómagam negyedszázada őrzöm, de több mint négyszer annyi idő az a kisnyomtatvány, amelynek szövege, szövegének egy részlete ide kívánczik. Nem mondhatnám, hogy áhítattal, inkább ellentétes érzelmekkel olvasom, holott műfajánál fogva áhítatot kellene ébresztenie. Idézem:

„Úr Jézus, akinek a mennyei Atya örökségül adta a népeket és birtokul a föld határait, hozzád fordulunk a megpróbáltatásnak nehéz napjaiban, és esedezve kérünk, vedd oltalmadba örökségedet, a háború csapásai alatt vérző magyar hazánkat. [...] A te isteni Szíved megígérte, hogy áldásainak teljével halmozza el, békét, támogatást és vigasztalást nyújt mindazoknak, akik őt tisztelik. Íme, mi mindnyájan, a szorongatott magyar hazának polgárai szentséges Szívednek ajánljuk magunkat, és kérjük a jogainkért és az igazságért folyó harcunkban a győzelem kegyelmét és a tartós békének áldását. [...]”¹

Az esztergomi főegyházmegye szórólapon is terjesztett, 1915. január 1-jei felajánló imája a haza minden polgára számára kéri a tartós béke áldását. Kéri azok számára is, akik hónapok óta és még nagyon sokáig nemkívánatos idegenként francia internálótáborban szenvednek. Ahogyan nekem a téma kapcsán a régóta őrzött kisnyomtatvány, úgy az internáltak egyikének, Kuncz Aladárnak évekkel később a több forrásból ismert Assisi Szent Ferenc-i történet jut az eszébe. A maga szerkesztette *Újságíró Almanach 1927* című kiadvány *Felköszöntő az igazi Én-re* című írásában, az emlékezés egyik szereplőjének szájába adva, 1915 szilveszterére időzítve költi újra Assisi Szent Ferenc szavait az igazi boldogságról. Az újraköltéssel egyik fogolytársuk váratlanul elhangzó „szabadok vagytok” kijelentésének értelmét próbálja megvilágítani:

„– Ez a bolond Demeter igazat mondott, szomorú testvéreim. Visszaadta szabadságunkat, visszaadta a mi igazi énünk szabadságát, s én most erre mondom el felköszöntőmet. Egyszer régen Szent Ferencnek hívtak bennünket, akkor is internáltak fegyveres katonák minket, békés polgárembereket egy kis olasz város fogházába. Ott tanultuk meg, hogy jó szenvedni, s ezért mondtuk egyszer később Leon testvérnek, aki azt kérdezte tőlünk, hogy mi a tökéletes boldogság, azért mondtuk neki: Az igazi boldogság, Leon testvér? Megmondom neked: majd ha Sancta Maria degli Angeliben leszünk, fázva, sárosan, halálra éhezve, és zörgetünk a kapun, s a kapus jönni fog, és haragosan kérdi: »kik vagytok?«, s mi azt válaszoljuk: két testvér, »nem igaz – kiáltja majd a kapus –, közönséges csavargók vagytok, akik ellopjátok a szegények alamizsnáját«, és kint hagy az esőben, hidegben, mi pedig azt fogjuk alázatosan gondolni, ez a kapus jól ismer bennünket; és ha tovább zörgetünk, ő meg egy jó bogos bottal megver bennünket, s ránk kiált: »menjetek, gézengúzok [...], itt nincs se vacsora, se ágy a számotokra«, ha nyakunknál fog bennünket, kidob a sárba – s mindezt elviseljük szerelmes Jézusunkra gondolva, Leon testvér, akkor megismerjük az igazi boldogságot.

– Ezt mondtuk egyszer Leon testvérnek, mert meg akartuk vele értetni, hogy még a legrettegetesebb szenvedés is lehet boldogságunk, ha mi úgy akarjuk. De ha valaki oda akar kötni bennünket a szenvedéshez, ha valaki a fülünkbe kiáltja, hogy íme, ez a ti sorsotok, nem vagytok ti egyebek, csak szenvedők; nem vagytok egyebek, mint akinek fájni kell: annak a szemébe nevetünk. Igen, a szemébe nevetünk mindenkinek, aki minket csak francia foglyoknak akar látni, akiknek ez a frontról megszökött kövér, szerencsétlen őrmester parancsol...”²

A kétszeres áttétellel kibontott történet a szenvedés keresztényi értelmére és egyúttal az egykori internált fogság utáni feladatvállalásának értelmére figyelmeztet. Ez a történet a szerző kevésbé utóbb befejezett, nagy hatású szépirodalmi munkájában már csak utalásként van jelen:

„Zádory tűzbe jött, s megmagyarázta, hogy Bisztrán minden szava tiszta bölcsesség. Hol van az megírva, hogy a mi életünk valóban csak ez a hitvány, fogoly árnyékélet? Nem szabad-e teljesen képzeletünk, amely kedve szerint minden sorsot magára ölthet? Ha akarunk, Szent Ferencek lehetünk [...]”³



LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Tájak-sorozat 02-03., 2018

Sajátságos – vagy inkább természetes? –, hogy a részletezve élénk tárt történet több mindent sűrít magába, mint a nagy lélegzetű munka szélesebb összefüggéseire hagyatkozó utalás.

Ötési internáltás után Kuncz Aladár irodalomtörténeti és tanári előzményeitől elszakadva, az újonnan megvont államhatáron túl talál rá a szenvedés közösségi megtapasztalásából fakadó közösségépítő hivatására. Az Ellenzék című napilap irodalmi mellékletének szerkesztőjeként, amolyan szürke eminenciásként vállal a lapszerkesztésen túlmutató, irodalomszervező feladatot. Amikor Kemény János elhatározza, hogy Erdély legjelesebb tollforgatóit meghívja marosvécsi kastélyába, Kuncz Aladár az, aki az alakulóban lévő íróközösség első ülésorozatának programját – nyilván másokkal is egyeztetve – papírra veti. 1926. július 6-án írja Bánffy Miklósnak:

„Mindenekelőtt meg kellene állapítanunk a rendszeressé válandó vécsi összejöveteleknek célját, erkölcsi súlyát és jelentőségét [...] Külön tárgyalnánk azután:

1. Az irodalmi társaságok kérdését [...] Ennek előadója volna Tabéry Géza.
2. A könyvkiadás és egy folyóirat kérdését [...] Előadná: Kádár Imre.
3. A színházi és erdélyi drámai irodalmi kérdést előadná: Kuncz Aladár.
4. Felolvasási turnék megszervezését, előadná: Gyallay Domokos.
5. Általánosságban a sajtó és az erdélyi irodalom kérdését [...]. Előadó: Franyó Zoltán.
6. Irodalmunknak a magyarországi és utódállamokkal való kapcsolatát. Előadja: Ligeti. [...]

Ezekben a kérdésekben, úgy gondoljuk, [...] határozatokat is hozhatnánk. Volna aztán még egy pár elvi kérdés, amelyet vita alakjában beszélnénk meg. Ezek a következők:

- a. erdélyiség és európaiasság. Előadja: Áprily;
- b. az erdélyi irodalom fejlődési lehetőségei, a mai stagnálás okai, előadja: Szentimrei; és végül
- c. a kritika kérdése, előadja: Molter Károly.”⁴

Az első marosvécsi találkozó fennmaradt, de talán nem eléggé széles körben ismert jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a tervezett előadások, beszámolók egyetlen kivétellel el is hangzottak. Szentimrei Jenő az erdélyi irodalom aktuális helyzetéről, Molter Károly a kritika, Kuncz Aladár a színház és drámai irodalom, Gyallay Domokos az irodalmi körutak, Ligeti Ernő a külfölddel való kapcsolattartás, Kádár Imre a könyv- és folyóirat-kiadás, Áprily Lajos az európaiság és erdélyiség, Tabéry Géza az irodalmi társaságok kérdéseiről beszélt. Kádár Imre beszámolójának végén felajánlotta a két évvel korábban alapított Erdélyi Szépművéses Céh könyvkiadót a Marosvécsen összegyűlt írók céljaira. A találkozó egymást követő ülésein a jelen lévő írók a sajtóban később közzétett elvi határozatokat fogadtak el.

Ugyancsak az említett jegyzőkönyvből tudjuk, hogy az első marosvécsi találkozó tanácskozással 1926. július 15-én Kuncz Aladár nyitotta meg. Szellemi mentor szerepére vall az a cikk is, amelyet Kuncz a Marosvécsen ülésező erdélyi Helikon íróközösségről az Ellenzék 1927. május 1-jei számában közölt. A cikk abból indul ki, hogy az új írói kezdeményezést élénk és mindenképpen vegyesnek mondható érdeklődés, egyrészt „elkesztés és támogatás”, másrészt pedig „elfoglaltság, tájékozatlanság és a kritika öltözetébe bújt igen sok rosszhiszeműség” fogadta:⁵

„Az akadémikusokknak – írja Kuncz – megszámlálhatatlan redőkbe verődik a homloka, amikor a huszonnyolc helikoni íróra gondolnak, akik között minden vallás, minden egészséges világszemlélet, minden irodalmi meggyőződés és úgyszólván minden társadalmi rétegződés határozott egyéniségekkel van képviselve, s akik mégis ezeken a nagy ellentéteken felülemelkedve egy komoly erkölcsi és eszményi egységben találkozni tudtak.

Nem irodalmi egyesület ez a Helikon – mondják –, mert nem választottak elnököt, titkárt, és sokkal többet cselekszenek, mint ahogy egy irodalmi egyesülettől várni lehet, ahol ősi hagyomány szerint az írók inkább már csak pihenni szoktak babéraikon.

De nem is irodalmi iránycsoporthoz tartozik a Helikon, mert nem írta zászlajára sem az expresszionizmust, sem az aktivizmust, sőt, még arra sem kényszeríti tagjait, hogy csak dadaista verseket írjanak. Nem kötötte le magát sem a konzervativizmus, sem a progresszió mellett. Felekezeti vagy politikai szempontok nem vezérlik. Senki mellett és senki ellen sem álltak össze. Hát akkor miért egyesültek?...”⁶

A retorikai kérdésre adható általános érvényű választ a cikknek a háborúra utaló folytatásából olvashatjuk ki:

„A háború szelleme, majd később az anyagilag és erkölcsileg megrendült társadalmi rétegek egzisztenciális küzdelme a legmostohábban az irodalommal bánt el. Az irodalom függetlenségét

mindenki olyan fényűzésnek tartotta, melyet az elemi szükségleteiben minimumokra szorult emberiség a legkönnyebben nélkülözhet. [...]

Nézzünk körül a mai európai irodalmi életben. Az írók az irodalomtól idegen érdekek és szempontok szolgálatában harcias táborokban állnak egymással szemben, s az értékelésnek, az elismerésnek olyan irodalomellenes fémjelzéseit hozták divatba, hogy teljesen fejtetőre állított helyzet állt elő, amelyben a legszemérmetlenebb slendriánság és a leghivatottabb tehetség legalábbis egyforma joggal követel sikert és dicsőséget”⁷ – állítja Kuncz a későbbi korszakok értékrendjére is alkalmazhatóan.

Ezután hangzik el az általános érvényű következtetés: „Az irodalmat vissza kell adni önmagának.”⁸ A következtetésnek voltaképpen ellentmondó folytatásban Kuncz az íróközösség feladatát a kisebbségi író és a kisebbségi olvasóközönség kapcsolatának erősítésében látja. „Mert ahogy van kisebbségi irodalom, úgy van kisebbségi olvasóközönség is. Ez a közönség pedig tudja, hogy létének egyetlen kiterjeszkedése, álmainak és vágyainak egyetlen birodalma van, s ez az irodalom.”⁹

Az erdélyi irodalom szürke eminenciásának szerepéből Kuncz Aladár 1929-ben lép elő, amikor Kisbán (Bánffy) Miklós felkérésére a távozó Áprily Lajost váltva, elfogadja az 1928 májusától megjelenő Erdélyi Helikon folyóirat szerkesztői tisztét. Neve a folyóiraton ebben a minőségben 1929 augusztus–szeptemberétől 1931 augusztus–szeptemberéig szerepel. Ő maga programcikket, *Tíz év* címmel, már a folyóirat induló számában közölt. Most nagy körültekintéssel másokat is elvi kérdések vizsgálatára ösztönöz. Neki köszönhető a folyóirat kiváló, rangot adó kapcsolata Babits Mihállyal. 1929. július 31-én írja Babitsnak: „Augusztustól kezdve átveszem az Erdélyi Helikon szerkesztését [...] Az Erdélyi Helikon erdélyi, s éppen ezért teljesebb mértékben egyetemes jellegű, mert mint kisebbségi irodalomnak a szócsöve, kénytelen, már létfenntartó okból is, egyetemes távlatokat keresni. Nem tudom, volna-e az egész magyar irodalomban alkalmasabb más, mint Te, aki egy ilyen egyetemes magyar irodalmi szemléletnek a célkitűzéseit, az eszméit s ezeknek keretében a regionális tendenciák értelmét, európai jelentőségét kifejteni és leszögezni tudná.”¹⁰ Babits elvi cikke, *Európaiság és regionalizmus* címmel, a folyóirat 1930. januári számában lát napvilágot. Közben azonban Kuncz 1929 szeptemberének legelején Berde Máriának is ír, a történelmi regénnyel kapcsolatos vitát kezdeményezve: „Felvetődött az az eszme, hogy ne vessük-e fel általában a kérdést: vajon a mai erdélyi írónak a történelmi virágnyelv helyett nem kellene-e egyenesen hozzányúlni a mostani fájó és aktuális kérdésekhez. 2-3 oldalra gondolok. Szeretném a maga cikkével kezdeni, ha az harcias és éles állásfoglalás, mondjuk, kontra [...]”¹¹ Berde Mária *Vallani és vállalni* című vitacikke már az 1929. októberi számban megjelent, és szokatlanul élénk visszhangot váltott ki az erdélyi sajtóban.

Áttételesebben, mégis jól érzékelhetően tanúskodnak a folyóirat-szerkesztő Kuncz Aladár elképzeléseiről, szerkesztői munkájának elvi-eszmei alapvetéséről azok a verses és prózai szépirodalmi alkotások, amelyeket az Erdélyi Helikonban megjelentetett. Csupán egy verset és egy folytatásokban közölt regényt ragadnék ki közülük. Berde Mária *Erdélyi balladája* a folyóirat 1929. novemberi számában látott napvilágot, s a szászoknak az 1849-es szabadságharc idején rögtönítélő bíróság elé állított vezetőjéről, Stefan Ludwig Rothról, pontosabban a szerzőnek a rögtönítélő bíróságba polgári személyként „beszólított” nagyapjáról szól. Az Erdélyi Helikon 1929 augusztus–szeptemberé és 1930 június–július közötti számaiban olvasható regény, a *Felleg a város felett* magának a szerkesztőnek a műve: egy tervezett trilógia első része. Mondhatnám-e vajon, hogy ennek közlésével a szerkesztő Kuncz azt készítette elő, amire a fogságból való szabadulása óta készült, s amiből a folyóirat 1929. februári, még Áprily Lajos szerkesztette száma *Haláltánc* *Ile d'Yeu-n* címmel figyelemfelkeltő részletet publikált? „Mit várnak az erdélyi írók az új esztendőtlől?” – hangzott az 1930-as *Pásztortűz Naptár* körkérdése. „Azt várom [...]” – válaszolta Kuncz –, hogy szűnjek meg kezdő író lenni, és végre-valahára én is »beérkezzem«.”¹² Mit értett, mit érthetett vajon „beérkezésen” a közmegebecsülés övezte szerkesztő és irodalomszervező? Bánffy Ferencnek írta készülő könyvéről, a *Fekete kolostorról* 1929. február 25-én: „Kerek, belső művészi egészre törekszem, s olyan valamit szeretnék nyújtani, amely a betű szerinti valóság és az igazság mellett [...] valamelyes egységesítő művészeti és lélektani szemléleten szűrődik át.”¹³

Kortársai tanúsága szerint Kuncz 1931. március 14-én tett pontot a *Fekete kolostor* utolsó fejezetének utolsó mondata után. „Másnap – jegyezte fel róla Ligeti Ernő – rosszul érezte magát, lefeküdt, és többet nem kelt fel...”¹⁴ A kész könyvet Kovács Lászlónak, az Erdélyi Szépmíves Céh kiváló



LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Tájaim-sorozat 07., 2018



LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Tájak-sorozat 06., 2018

munkatársának köszönhetően még kézbe vehette. Értésült néhány értékelésről is. Igazi beérkezéséről azonban már csak az utódok adhattak és adhatnak folyamatosan számot.

Az első értő elemzők közül Babits Mihály a tagadás és az igenlés sajátos összefonódására hívja fel a figyelmet a *Fekete kolostor*-ban: „Kuncz Aladár könyve, bármily sötét leleplezéseket is tartalmaz emberről és kultúráról, mégsem ember- vagy kultúraellenes. Leleplezi az emberi lélek szomorú salakjait és a kultúra mai ingékonyságát, gyöngeségét: de pillanatig sem káromolja az emberi élet és kultúra értékét. Sőt, az érték még nagyobb és kíváncsabb fénnel ég az olvasó előtt, aki az elrontott életek és lesüllyedt kultúra látványát a könyv lapjain átéli.”¹⁵

Ligeti Ernő emlékező írásában megejtő szuggesztivitással sejteti, hogy írótlarsának műve valóban önmagán túlmutat: „[...] Kuncz Aladár az élet valóságai helyett egy magasabb valóságot adott, és a rásújtó vak törvény helyébe a maga törvényét állította [...]”¹⁶

Kuncz Aladár magyar recepciójából hosszan szemelgethetnék. Én azonban csak két olyan szemleanyagra térnék ki, amely az Erdélyi Helikon hasábjain már a *Fekete kolostor* megjelenésének évtizedében szélesebb távlatokat nyit.

A folyóirat 1932. februári száma közölte Gyomai Imrének eredetileg franciául, a *Les Nouvelles Littéraires* 1931. november 28-i számában megjelent cikkét. Kuncz véltlen internálásának tényét és körülményeit említve Gyomai megjegyzi róla: „[...] nehogy azt gondoljuk, hogy gyűlölet, ellenséges érzés vagy keserű megbántódás vezeti [...] tollát. [...] Ha itt-ott kemény szavak is hagyják el ajkát, Guillaume őrmesternek és Georges káplárnak mesterien rajzolt alakjai egyszerűségükben is szimbólumává nőnek annak az emberi szolidaritásnak, melyben Kuncz Aladár lelke mélyén nem szűnt meg sohasem hinni.”¹⁷

A *Les Nouvelles Littéraires* szerzője Kuncz fogság utáni pályáját is összefoglalja: „Az internálótábor kapui 1919-ben nyíltak meg Kuncz Aladár és társai előtt. Két év telt el, amíg [...] rendes munkásságába bele tudott kezdeni. Végül Erdélybe került, mely a trianoni szerződés óta Romániához tartozik. Először egy napilapnak szerkesztője, azután a magyar kisebbség irodalmi mozgalmának élére került. Az ő befolyása alatt lett rövidesen méltó versenytársa ez az irodalom az anyaország irodalmának.”¹⁸

A hat évvel később, 1938 februárjában szemlézett cikket a *Nouvelle Revue Française* 1938. január 1-jei számában Denis de Rougemont, a folyóirat jó nevű kritikusa jegyzi. A *Fekete kolostor* Jacques de Lacretelle előszavával megjelent francia fordításáról írja: „Olvasása közben talán ráébredünk egy általánosabb veszedelemre, mely mindnyájunkat fenyeget, s amelynek a háborús internáltság csupán egy esete a sok közül [...] A bebörtönzési mítoszra gondolok, erre a pszichózisra, amelyet az a körülmény szabadít a mi jelenlegi világunkra, hogy egy ártatlan embert [...] mindenféle homályos, kollektív »indok« alapján megfosztanak szabadságától. Úgy vélem, hogy Kuncz könyvének legsajátosabb tragikuma éppen abban rejlik, hogy egy oly állapotot jelképez és tesz kézzelfoghatóvá, mely nem csupán a rab helyzete, hanem általában minden olyan egyéné, aki valamely őrgönggö kollektivitás áldozatává esik.”¹⁹

Szélesebb, mondhatni, egyetemes irodalmi távlatot a *Fekete kolostor* értelmezésében Denis de Rougemont *A per* című Kafka-regénnyel történő hasonlításával nyit: „Lehetetlen nem gondolni Kafka *Perére* [...] – írja Rougemont. – Egy ember története ez a könyv, akit valami megközelíthetetlen bíróság határozatlan bűnnel vádol. [...] Ez a könyv [...] egy ember parabolája, akit üldöz és elejt az a sok névtelen zsarnokság, mely annyira elszaporodott a mi századunkban, hogy hamarosan mindnyájan letartóztatásba kerülünk. Ez a huszadik század lidércnyomása. Az állam diadala az ember fölött.”²⁰

„Persze – fejezi be fejtegetését a kritikus – lehet mindezt nem meglátni Kuncz könyvében. Mint dokumentum is épp eléggé megrázó. Újabb bizonyítéka, hogy a modern ember csak olyan brutális körülmények között ébred a maga igazi valójára, amelyek a legelemibb létre korlátozzák.”²¹

A helikoni közösség hatodik marosvécsi találkozóját 1931. július 4-én Bánffy Miklós nyitotta meg. A tanácskozások elkezdése előtt Bánffy a június 24-én elhunyt Kuncz Aladárról emlékezett meg, majd Reményik Sándor olvasta fel megemlékezését írótlarsukról. Szavai végeztével az íróközség elhatározta, hogy „összegyűjtik Kuncz Aladár elszórtan megjelent novelláit és tanulmányait”, s felkérlik az Erdélyi Szépmíves Céhet, hogy az összegyűjtött írásokat „alkalomadtán kiadja”.²²

Az Erdélyi Helikonban folytatásosan közölt *Felleg a város felett* című regény kötetbe gyűjtött fejezeit az Erdélyi Szépmíves Céh 1931-ben, kevéssel a szerző halála után közreadta. Kuncz Aladár tanulmányainak és kritikáinak Pomogáts Béla összeállította, erősen cenzúrázott kötete egy később-

bi időpontban, 1973-ban, novelláinak és karcolatainak Filep Tamás Gusztáv és Varga Ágnes gondozta gyűjteménye pedig csak napjainkban, közelebbről 2015-ben látott napvilágot: ez utóbbi az író összegyűjtött munkáinak Boka László és Filep Tamás Gusztáv szerkesztette igényes sorozatában.

JEGYZETEK

¹ *Fölajánló imádság*, Esztergomi Főegyházmegye, Esztergom, 1914, 1–2.

² Kuncz Aladár, *Felköszöntő az igazi Én-re = Újságíró Almanach 1927*, Szerk. Kuncz Aladár, Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Központi Szervezete, Kolozsvár, 1926, 292.

³ Kuncz Aladár, *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból*, szerk. JENEY Éva, Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, Kolozsvár–Budapest, 2014, 304.

⁴ Kuncz Aladár Bánffy Miklóshoz, Kolozsvár, 1926. július 6. = *Az Erdélyi Szépmíves Céh és a Helikon indulásának dokumentumaiból 1924–1928*, szerk. Mózes Huba, Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1992, 15.

⁵ Kuncz Aladár, *A Helikonról = Az Erdélyi Szépmíves... i. m.*, 41.

⁶ *Uo.*

⁷ *Uo.*

⁸ *Uo.*

⁹ *Uo.*, 42.

¹⁰ Kuncz Aladár Babits Mihályhoz, Kolozsvár, 1929. július 31. = *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944)*, I, szerk. MAROSI Ildikó, Kriterion, Bukarest, 1979, 178–179.

¹¹ Kuncz Aladár – BERDE Mária-hoz, Kolozsvár, 1929. január = *i. m.*, 202.

¹² *Mit várnak az erdélyi írók az új esztendőttől?* = *Pásztortűz Naptár 1930*, Minerva, Kolozsvár, 1929, 30.

¹³ Kuncz Aladár Bánffy Ferenchez, Kolozsvár, 1929. február 25. = *A Helikon és az Erdélyi... i. m.*, 164.

¹⁴ LIGETI Ernő, *Törvény az ember felett*, Erdélyi Helikon, 1931/7, 507.

¹⁵ BABITS Mihály, *Fekete kolostor*, Erdélyi Helikon, 1931/6, 421.

¹⁶ LIGETI, *i. m.*, 510.

¹⁷ L., *Francia folyóirat cikke Kuncz Aladárról*, Erdélyi Helikon, 1932/2, 144.

¹⁸ *Uo.*

¹⁹ Sz., A „Nouvelle Revue Française” cikke Kuncz Aladár „Fekete kolostor”-áról, Erdélyi Helikon, 1938/2, 134.

²⁰ *Uo.*, 135.

²¹ *Uo.*

²² *A hatodik helikoni találkozó jegyzőkönyve = A Helikon és az Erdélyi... i. m.*, 314.



LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Szén-kép I–II., 2016



MÁRKUS BÉLA

A derűfüggő író

Lázár Ervin: A valóság íze; A mese szeretet



MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

Mint a Négyszögletű Kerekerdő, ritka alakulat *A valóság íze* (2016) és *A mese szeretet* (2017), Lázár Ervin kötetben eddig meg nem jelent írásainak válogatásai. Folyóiratok őrizte elbeszélések, kortársakról, barátokról „bizalmasan” valló esszék, interjúk, főleg a hatvanas években keletkezett riportok, aztán a kilencvenes évek végéig írt karcolatok, jegyzetek, tárcák teszik ki az első könyvet. A másodikban ismét elbeszélések, tárcák szerepelnek előbb egy kisregény, az egy mezőgazdasági repülőbrigád belső konfliktusait megelevenítő *Zuhanórepülés* társaságában, majd a „mestereinek” huncut számbavétele, középpontban „fő mesterével”, húga kisfiával, Mikkamakka „kitalálójával”, Szabó Kristóffal. Egypár „újságcikk” következik ezután, végül pedig, a szerkesztői utószó előtt, interjúk, vallomások jönnek.

A két könyvet igazán különlegessé azonban nem a tartalmuk teszi, hanem a kiadójuk: a Tolna Megyei Illyés Gyula Könyvtár. Az ország kulturális életében igen kivételes esemény ugyanis, ha egy önkormányzati intézmény könyvkiadásra vállalkozik. Méghozzá úgy, hogy nemcsak a pusztá megjelentetéssel becsül meg egy író, hanem azzal a – sajnos, a „profi” szerkesztőségek többsége esetében szinte szokatlan – gondossággal is, amit a szerkesztéstől (Urbán László) a korrektúrára át (Németh Judit) a külső küllemig (Jankovics Zoltán) a kötetek mutatnak. Az életmű minél teljesebb közreadása éppúgy vezérlő szándék lehetett, mint ahogy annak a szeretetnek a viszonzása is, amely a máskülönb Budapesten született író vallomásaiból szinte áradt választott szülőföldje, gyermekora tájai felé. Alsó-Rácegrespuszta, ahol kétéves korától kamaszkora kezdetéig laktak, „ha valaki nem tudná – a világ közepén fekszik” – hívta fel a figyelmet az *Utazás egy régi puszta körül*, hozzátéve: „A világ közepe meg tudvalevően Tolna megyében van.”

Mindezekon túl a gyűjtemény összeállítása s megjelentetése különös módon fölfogható kárpótlásnak, a jóvátétel gesztusának is, már ha hitelt érdemlő a *Naplóféle iskoláról, egyebekről* legelső, 1998. december 21-i bejegyzése, miszerint a szekszárdi gimnázium évkönyve miatt kapott lóra. „Mi tagadás, bánt, hogy egykori iskolám kutyába se vesz” – árulja el, ám rögtön mentegetőzik is: „Persze, nem szép tőlem”, mármint hogy sértve érzi magát. Bármennyire álságos is szerinte az efféle kitárulkozás, mert azt tartja, „van az emberben egy zárt, belső tartomány, ami nem nyílik meg a napló számára”, sérelme, úgy fest, mégis komolyan veendő. Kevésbé tán az évkönyv miatt, inkább azért, amit a napló pár lappal később részletez: a szekszárdi gimnáziumban, ahová 1950 és 1954 között járt, tanári bíróság elé állították, mert a kollégiumi szilencium, azaz tanulási idő alatt elkísért a litániára, azaz a templomba egy lányt, akinek a nevét a „bírák” előtt sem volt hajlandó elárulni. Az ítélet: kettes magatartásból. Ezzel, tekint vissza, voltaképpen besegítették az egyetemre, ahol a felvételi bizottság jóízűt nevetett a históriáján, eltekintve a rossz jegyétől és származásától. Ő azonban – meglepő nyíltsággal ír erről – egész életében nem tudott eltekinteni attól, ahogy – a fél monogrammal jegyzett – H. gimnáziumi és M. István kollégiumi igazgató bántak vele. Az utóbbi, félig-meddig rokonuk, olyan mély sebet ejtett rajta, hogy évtizedekkel később, a lánya meghívására náluk járva sem akart találkozni vele, pedig csak az egyik szobából a másikba kellett volna átmennie nagybeteg tanárához. „Öröm magamban a betokosodott sérelmeket, mint a rákos göböket” – jegyzi fel, mintha emlékeit faggatva olyan mély önvizsgálatra készülne, amilyenre utóbb, hézagos naplóját vezetve sem szánta el magát. Feltehetően az tartotta vissza, hogy a műfajt „álságosnak” vélte, különösen „ha későbbi nyilvánosságra számítva írodik”.

Talán ezért hallgatott itt, noha egyébként, a *Beatrice apródjai* kapcsán megidézte, Illyés Gyuláról, pontosabban a másutt – például a Bacsó Márton, illetve az Ágoston Zoltán készítette interjúkban (*A mese szeretet; Minden, ami elmúlt, megvan*) – részletesen taglalt első s egyetlen találkozásukról. Még pályája elején mutatták be a felsőrácegresi Illyésnek, aki miután megtudta, hogy ő a szomszéd pusztáról való, alsórácegresi, olyan lett, mint „egy jéghegy”, „teljesen bezárkózott, és került a to-

LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Anzix Berlinből, 2018; Anzix Párizsból, 2018

vábbi beszélgetést” vele. E számára teljesen érthetetlen viselkedés okain sokat töprengett – bár nem vívódott – utólag is, és arra jutott, hogy talán „sérelmek érték mifelénk”, esetleg az apjával, aki intéző volt, lehetett valami konfliktusa, nőügyben netán. Voltaképp mindegy, mert egyfelől mélységesen tisztelte Illyést, másfelől fontosabb volt számára, hogy személyesen ismerte a *Puszták népe* világát, az intézőkről keményen ítélező *Ebéd a kastélyban* szereplőinek mindegyike történetéhez pedig hozzá tudna tenni egy másikat. Mindettől függetlenül vagy sem, édesapja életútja, beosztása, sorsa visszatérően foglalkoztatta, kezdve onnan, hogy egy szegről-végről rokon cecei nagygazda négyszázötven holdas birtokán lesz (1938-ban) intéző, majd a háború után azt a tíz hold földet művelte, amit a földbirtokosnak meghagytak. Míg ki nem rakták őket, 1951-ig az intézőházban lakhattak, aztán, legvégül – miközben volt fuvaros és kétkezi munkás –, apjának a saját falujában (Pálfán?) nagyjából ugyanaz volt a munkaköre a téesz főagronómusaként, mint intéző korában. A nem vallo mástevő alkotói karakterű Lázár Ervin a családtörténetnek ehhez a szálához köti iskolákba járásának szinte kibogozhatatlan csomóit. A *Csak a mese igaz*-ban veti fel, hogy nyolcéves korától „nemigen voltam otthon, iskola miatt”. Sárszentlőrinc, első osztály; második: cukorgyári iskola, Ercsi; harmadik: 1945 tavaszán egy félév ismét Sárszentlőrinc; negyedik, egy-egy félév: Felsőrácegres és Ercsi. Aztán pár hónapig a mezőszentgyörgyi kitérő, aminek a „tetvek vetettek véget”. Majd Rácegres és Ercsi, ahol a tanítónál lakik, hogy fölkészülten menjen a székesfehérvári ciszter gimnáziumba. Ott valamivel több, mint két év az iskolák államosításáig (1948) – életében ekkor volt a legrosszabb tanuló, emlékszik, „süllyedtem, mint egy léket kapott bárka”. Kényszerűségből magántanuló lesz Sárszentlőrincen, ahol majd a nyolcadikat is végzi, miután Bonyhádon magánvizsgázott, majd Rácegresre járt fél évig. Következett végül Szekszárd. Tanítói jelleméről, a hozzájuk való viszonyáról stílusa árulkodik: magán is mosolyog például, ha „valami Lenkével szembeni hadilábat” emleget, ha Csonka F. H. tanító bácsi írta az értesítőjébe: „Olvasásból feltűnően halad”, és hogy „látnok volt” K. Irma, akitől írásból és fogalmazásból kapta a legrosszabb jegyet. Kisiskolás korában azonban nem az előmenetele, tanulmányi eredménye okozott – az ő szavával élve – traumát, hanem egyrészt a kivételezett helyzete, másrészt a neve. Olyan akart lenni, mint a többiek – eleveníti fel emlékeit. Olyan, akit nem hintó hord mindennap az iskolába, s akinek nincs irhabundája. És olyan, aki egy lehet „a rendes Pistik, Jósikák és Jancsik között”, vagyis akinek nem „röhej” már a maga a neve is: Ervin. Vágyát kiskorának dokumentuma őrzi, a haza küldött lap, rajta a feladó neve: Lázár E. János.

A rendszerint szülőföldnek nevezett Alsórácegres túl azon, hogy az írások – főleg novellák és riportok – kimeríthetetlen forrásvidéke, a szerző egész életében viszonyítási pont. A *valóság íze* első fejezete a „Néhány precízen kidolgozott térképábrázlat” – *Tolna megyéről* címet viseli, benne a Barta Ignácné Kobrák Juliannáról készült portréval, ahol előbb a riporter és alanya szinte együtt „ridogál a pusztá után”, hogy közös múltjukat a pattogatott kukoricával díszített karácsonyfák és a különös szavak – Rádás, nurmizik, csürközés, szédibaba, péntő és pityegő föstő – emlékével idézzék, majd eloszlassák nosztalgiajuk édes-bús hangulatát. Mert a jelen – a portrériport 1975-ben készült –: noha Barta néni szekrényében a ruhák mint a heringek, és azt állítja, „aki most szegény, az a maga szegénye”, mégis szalmazsákos ágyban alszik, az ura pedig priccsen, és az előző héten volt életében először Fehérváron. A kérdésre meg, mi lesz az emberrel halála után, viszontkérdések válaszolnak. „Mi lenne? Elrohadtunk” és „Mit gondolkozzak az életemen? Végigcsináltam”. Hasonló ez a felelet ahhoz, mint amit a szórakozása iránt érdeklődve egy fejögulyástól kap: „Ha van időm, kialszom magamat.” Nincs itt sem tanító célzatú magyarázat arról, amit a publicista másutt – *A szabad idő körülményeiről* értekezvén – a pusztá fennmaradásának esélyeit latolgatva állít, miszerint „minél lejjebb megyünk, annál alacsonyabb a civilizációs és a kulturális színvonal”.

Írni készült minderről, a dunántúli pusztákról egy szociográfiát, hozzá is kezdett az anyaggyűjtéshez, többek között arra a Baranya megyei fölmérésre támaszkodva, amely szerint körülbelül harmincezer ember élt külterületeken, szőlőhegyeken, tanyákon, a százkilencvennyolc pusztá közül nyolcvannak nem volt villanya, és így tovább – ám abbamaradt az egész. Pálfáról Alsórácegresre menve a hat kilométeres út – ad felmentést magának – „úgy kifújta belőlem a szociográfust, mint a pinty”. Mi fújhatta el, mi másíthatta meg a szándékát, hogy a tényekre alapozó műfajjal bibelődjék – az órányi úton eléje táruló táj, a hozzá kötődő emlékeivel? Barta néniről portrét készítve és „kicsit elkalandozva” más okok is fölrémlelenek. Azt kezdi taglalni, baja van a szülőföldjéhez való viszonyával, illetve hát elsősorban saját magával. Még pontosabban az álmaival – ezeket hibáztatja, hogy „menetrendszerűen”, minden éjjel megjelenik bennük a pusztá. Mintha „éjszakai színjátékot” ját-

szatnának vele, ahol szereplő, ám néző is egyben. Az egész játék lassan lidércce vált, amit el akart űzni, s gondolta, leginkább megfelel erre, ha az álombéli képeket megfelelteti a valóságosokkal, azaz hazamegy a rég nem látott vidékére. Vadidegen Alsórácegres fogadta – meséli el –, lebontott, átépített házak, kivágott fák, betemetett kutak; visszafelé mintha a táj is „szomorúbb” lett volna. Az álmai azonban „fittyet hánytak” a valóságra, a jelenre, s közösen a képzeletével meg az emlékezetével „visszaalakították”, ami rég volt, föllombozták még a kiirtott fákat is. A szülőföld kikövetelte magának, hogy álom formálta, képzelet kerekítette, emlékezet őrizte alakban jelenítődjek meg. A szerzői engedelmesség bizonyítéka majd a *Csillagmajor* lesz, amelyből ízelítőt itt az *Asszony, gyermekkel* nyújt (az elbeszélés kötetbeli változat Az *asszony* címen szerepel). A hat kilométer nem lett tehát műfajváltó út, a „gyalogló” szépiró a dokumentumok, adatok elemzése, a társadalom „objektív” leírása helyett folytatta tovább, amit elkezdett, amivel pályája indult: tények feltárása helyett történetek elmesélésével, „szubjektív” előadásával.

„A szülőföld képzete már réges-rég nem attól függ, hogy mintája milyen is volt valójában” – fejtegeti, mintha azt akarná tanúsítani, hogy a tisztelt és szeretett Veres Péterrel ellentétben az ő prózája, illetve egész írói karaktere nem „sültrealista” hajlandóságú és beállítottságú. Vagyis ha – mint mondja – a szülőföld, a bölcső egyre szépül, ha őbenne látja (itt többest használ, a „látjuk” alakot) „az emberi kapcsolatok harmóniáját, a védettség melegét”, akkor az a hiány jele is, az otthonosság-érzet megszűntéé. Az *Ismerős emberek és ismerős mesefigurák* azzal kapcsolatban szól erről, hogy egyszerre kezdett el mesét és novellát írni, és hogy a pusztá, ahol egymásra voltak utalva az emberek, „egyszerű, egyenes és otthonos világ” volt. A Varga Lajos Márton készítette interjúbán (*Ami velem történt, az én felelősségem*) arra a felvetésre, hogy mind meséinek, mind történeteinek szereplői valamennyien a szeretetet testesítik meg, gyermekkorának azt a ma már elképzelhetetlen szegénységét hozta fel példának, amely „valami okból” mégsem tette tönkre „erkölcsileg az embereket, szegénységük mélyein is maradt bennük valami tiszteletre méltó épség és tartás”. Különös kimondani, tette hozzá, de szegénységük „valamiképp még javunkra is vált”. Az említett kulturális színvonal mércéjeként felfogott viselkedési szokások megváltozását éppúgy a közömbösség és az elidegenedés számlájára írja, mint az ember tárgyi környezetének alakulását. A civilizáció nagyot fejlődött, a kultúra viszont hanyatlott – összegez a Javorniczky Istvánnal folytatott beszélgetés, *Az ember a sorsáért felel*. Itt előbb kérdezi, egy röpké sóhaj kíséretében, „hogyan is fogtuk be a lovakat”, mint aminek a tudása s a részletezése a publicisztikáit csakúgy, mint a szépprózáit jellemző szakszerűség miatt fontos számára. A munkafolyamatok hiteles, életszerű leírása miatt. Aztán tér át pesti otthonára, illetve otthonosságára. Arra, hogy a házban többen laknak, mint ahányan a pusztán éltek, ám nemhogy nem ismerik egymást, de még az is dühít némelyeket, ha a liftbe beszállva köszön nekik. (A *Tavaszi* ugyanezt a helyzetet komolytalan önbírálattal a „magánéletbe való durva beavatkozásnak”, „rossz beidegződésnek”, „hátrányos vidéki származása” következményének tartja.) Aztán amiatt háborog, hogy „minden egyre természetellenesebb lesz”, „mintha most fordulna szembe az emberiség a természetes környezetével” – szülőföldje elnéptelenedő kis falvait hozza fel példának, másutt (az Ágoston Zoltán-féle interjúbán) pedig azt a „fizikai fájdalmat” ecseteli, amely a Balaton-felvidék egy részének száraz, csenevész dombjai láttán tölti el. S mindezért nem lehet a „korábbi félresikerült rendszert” hibáztatni, amelyik minden kis egységet, közösséget megszüntetett. „Szomorú röhögés” tör ki belőle, írja, ha telente a hóba zárt békési falvak – és nyilván nem csak azok – vészjelzéseket küldenek, hogy nincs kenyér, nincs tej; mi lesz velük, a tegnapelőtt még önelátóakkal.

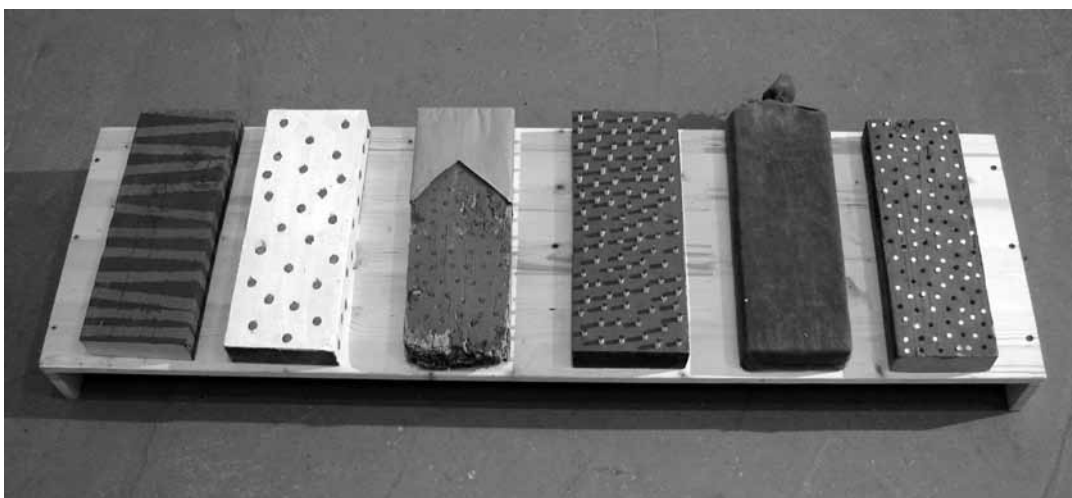
Szomorú röhögés – biztosan nem azért fogalmaz így, hogy bizonyítsa, tud „oxymoronul” is, és még csak meg sem kell, hogy erőltesse magát. E stilisztikai alakzat, az egymást kizáró ellentétek összekapcsolása is mutathatná, hogy érti – ő nevezi így – az „új irodalmi korszak” szavát, tud posztmodernül, csatlakozhatna ahhoz a „vonulathoz”, ahová „aki valamirevaló írónak érzi magát”, felsorakozik. Csakhogy: „annyira írónak sem” tekinti magát. Értse ki-ki, ahogy akarja, mindenesetre az ezredforduló táján készült Javorniczky-interjúbán igyekszik elmagyarázni, hogy gondolja. Úgy, hogy amióta nincs derű benne – és ez összefügg a rendszerváltoztatás hozta csalódásával –, azóta mesét sem tud írni, vagyis: „amit csinállok, nem annyira irodalom, mert ennyire derűfüggő”. Ez a derű azonban a legkevésbé sem a jókedv tobzódása, az önfeledtség mámore, valamilyen boldogító érzélem áradása, hanem olyan létszemlélet, életfelfogás, amelyik a nyomorúság, a kiszolgáltatottság helyzeteiben is keres és talál magának valami vigasztalót, reményt az elviselésre. Jellemzésére

talán a *Forgácsok* Zelk Zoltánról, aki más néven *Elk Oli bácsi* a legérzékletesebb és a leghitelesebb. A „varázslatosan szeretetre méltó” költő magatartását a sok bohókás, furcsa, „zelkes” történetek közül a következővel szemlélteti: a börtönbe zárt Zelk zuhanyozás közben oly feltűnően mosolyog, hogy a fegyőr ráförmel, „mit vigyorog?!”, mire trágárságában is illedelmesen válaszol: „Jelentem, most már tudom, milyen a rabok fasza.” A társak szomorú röhögése fogadhatta a feleletet, mint ahogy az elbeszélések, karcolatok jó részében sem a tiszta derű fénye csillan fel. Az emberi gyarlóságok, hitványságok és hiúságok vagy – mint a *Kóborvér* kivénhedt bűvésze esetében – kóklerségek kinevettetése, egyáltalán, a megsemmisítő gúny idegen az elbeszélők stílusától. Az előadás többnyire beleélő és megértő, az alakok közvetített megnyilvánulása pedig, akár gesztusokban, akár szóban, új távlatot rajzolhat a történetek mögé, nemegyszer jelentésmódosító erővel. Példaként *A gát fölött* említhető: építési riportnak mutatkozik, egy víztároló készítéséről szóló tudósításnak, konkrét hely- és személynevekkel (Gyöngyös-patak, Merenye, Garai Ferenc, Peti Géza stb.), váratlan fordulattal a végén: a munkálatokat szemlélő, névtelenségben hagyott öregembernek egy frissen érkező, „kezében jegyzetömböt lóbáló” idegen férfi – riporter a riportban? – nekiszegezi a kérdést, „papa”, mit szól a tóhoz, mire a válasz: „Maga ezt úgysem értené”. Két világ, két felfogás – a szemlélődés és a lóbálás gesztusában.

Megértés, együttérzés, tisztelet – az előszó szerzője, Szakonyi Károly is ezekben látja barátja, az 1957–58-ban vele együtt „tisztá lappal indulók” között Lázár Ervin írásainak titkát. Az elbeszélés és az elbeszéltetés természetességében, egyszerűségében, a nyelvi sablonok, frázisok kerülésében. Legyenek a riportok, tárcák „hősei” böllérek, azzal az átörökítendő tapasztalattal, hogy „az ember megcsömörlene a zsírszagtól, ha nem volna bor, és talán a bortól is, ha nem volna zsírszag” (*A böllér*). Legyen egy „biztos vesztő” boksoló, név szerint Beke Lajos, akit csapata taktikai érdeke más-más súlycsoportban léptet fel (*Kóc az áll alatt*). Legyen egy művelt (később olimpiai bajnokra lett) sakkozó, Portisch Lajos, aki nagyon zárkózott embernek látszik, és akivel a beszélgetést – nincs kertelés, mis-másolás! – „sok kínos szünet, üresjárat tarkította”. Vagy legyen a köztemető lelkesze, gyanakvó szemével, ezekbe nézve zavarba jön, „mit is akarok tőle”. Afféle derűfüggő helyzet ez is: az igazi humoré, amikor saját magán nevet az ember. Mint a *Tűzugró Maris* „drámai kérdéseket” megereszítő újságírója, aki kutyanak néz egy disznót, vagy akit – országjáró, „torzonborz” társával együtt – útjuk során többször igazoltatnak a rendőrök, betörőknek hívén őket (*Az iredi postarablók*).

Vannak aztán szellemességükben felülmúlhatatlan „áltudósítások”. Mint a *De még mennyire nem vén!*, amely azon a híren alapszik, miszerint „több hónapos viszony után egy tizenkét éves lányt vett feleségül egy százéves ugandai férfi”. „Köszöntők”, mint ami Gyulai Líviusz albumába íródott a Naprendszerben garázdálkodó elszabadult rinocéroszokról, amelyek ellen rinocéroszelhárító egyenruhába kell öltözni (*Rinó*). És vannak valódi köszöntők, az író annyi ahányadik születésnapja alkalmából. Igazán ötletes, már nyelvjátékos címében is Bozsik Lászlóé: *Lázárom, ez lázálom*. Más miatt az Oláh Zoltáné: *Kimondható-e a végtelen?*

Lázár Ervin barátait, kollégáit köszöntve jellemezte – önmagát is: meleg, lírai felhangú prózáját (*Bertha Bulcsu*), szeretettel teli, „böklődős” szövegeit (*Kardos G. György*). És azt a (magánemberi) mosolyt, amelynek – Gyulai Líviuszról nyugtázta –, „aurája, mint egy fémgömb”. „Na, nekem aztán aurázhat!” – hárítanánk el a két könyv hatását csipkelődve, de bizonyos, hogy sokan vannak úgy vele, akik személyesen ismerték, mint az utószót író fotóművész, Móser Zoltán: „mindig mosolyogva láttam, és ezentúl is mindig úgy fogok látni”. (*Tolna Megyei Illyés Gyula Könyvtár, 2016; 2017*)



GRÓH GÁSPÁR

Újra nyitott tárna

Sárközy Péter: „Miért ne legyek tisztességes!”



GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

A magyar irodalom Rómából sokszor jobban látszik, mint itthonról – írta Szörényi László. Hogy mennyire igaza volt, azt ezúttal az évtizedeken át Rómában tanító Sárközy Péter könyve bizonyítja. Sárközy professzor ifjú éveinek egyik döntő irodalmi élménye volt József Attila költészete, amit világcsoodának tart azóta is. Már diákkorában szembesülnie kellett a lehangelő ténnyel, a tankönyvek és a szakirodalom alapjaiban hamis képet festett a költőzseni életművéről. Múltak az évek, és Rómából még élesebben látszott, hogy a kommunista mentalitás-politika szorgos szakmai támogatással mit tett egy már-már intellektuális karaktergyilkossággal fölérő hazug József Attila-kép kialakítása érdekében. 1990 után már látszott az is, hogy ez az igyekezet milyen sikeres volt: a hamisítók ugyan lassanként távoztak vagy kikoptak az irodalomkép formálásból, de művük itt maradt, és bár egyre haloványabban, de még évtizedek elteltével is élnek az általuk gyártott hamis mítoszok. Sárközy a tudatos és koncepciózus hamisítás fénykorában készült tankönyveiben szembesült az osztályharc elméletének jegyében fogant művészet- és tudományellenes „szakmaisággal”, annak kétszeresen ható mérgével. Az egyik, az alapvető értékek kiiktatása, eltagadása, csorbítása (lásd például a Kosztolányi- és Babits-kép torzításait) viszonylag könnyen korrigálható, reintegrálni gyorsabban lehetett őket, mint a – mondjuk így – kisajátító hamisítás áldozatait. A nemzedékek gondolkodásába épített hamis képek korrekciója jóval hosszabb és komolyabb erőfeszítéseket igénylő folyamat, amire a már-már bolsevik típusú forradalmat előlegező Ady-kép és a pártkatona-szintig proletárköltővé mázolt József Attila hamis portréjának máig élő elképzelése a legjellemzőbb példa.

Sárközy Péternek Rómában több lehetősége nyílt arra, hogy a hazai, kötelezően ajánlott József Attila-képtől eltérő és a költő valóságos életútját, értékeit tükröző képet fogalmazhasson meg a 20. század költészetének világirodalmi nagyságáról. Ez az életmű egyike azoknak, amelyek fordításban is sokat megőriznek eredeti jelentésükből, sőt kontextusrendszerükből, úgy magyar, hogy más kultúrákban való bemutatása nem reménytelenül nehéz. Persze nem azzal az önlegitimációs hadovál, amit anno a magyar kommunista politika megátalkodottan ismételt. Meg kell azonban jegyezni, hogy a pártállam totális ideológiai diktatúrájának idején is szép számmal akadtak a költő igazi arcát bemutató írástudók, akik nem álltak be a sorba, és a háttérben a hivatalos állásponttól radikálisan különböző József Attila-kép formálódott, miközben generációk nőttek fel versein, amelyek épenséggel a költőt zászlajára tűző rendszerrel szemben olvasták műveit. Ez az „alternatív” kép azonban meglehetősen lassan szorította ki a hivatalos fősodor hamisításait.

Sárközy ezt nehezményezte e kötet első kiadásában (amelyhez képest a mostani alaposan kibővült). „A kilencvenes évek elején írt könyvem József Attila kései költészetét mutatta be a *Nagyon fáj* kötet alapján az *explication de text* módszerét követve, ám ehhez arra volt szükség, hogy lehántsuk mindazt a hamisságot, illetve ostobaságot, mely József Attila személyét, életét és életművét befedte – mint a ráakódott guánó” – írja a mostani kiadás előszavában Sárközy, majd rezignáltan megjegyzi: „a »legendaoszlatás« céljával írt kötetre a »hivatásos« József Attila-kutatás egyszerűen nem reagált”. Ám ahogyan az más tudományokban is gyakorta előfordul, az új elméletek nem úgy győznek, hogy a téveszmék bajnokai visszavonják tanaikat, hanem úgy, hogy a későbbiekben csak a valóságot pontosabban feltáró modell hirdetői maradnak a porondon, míg az avult elméletek híveit a tudomány evolúciója kiselejtezi.

Ilyen értelemben Sárközy könyve nemcsak József Attilát illetően tanulságos, hanem tudomány- illetve áltudomány-történeti szempontból is, mert könyvéből azt is megtudhatjuk, mit tanítottak a hazugságok propagátorai, mivel kellett vitába szállnia negyedszázaddal ezelőtt. Sárközy számára tanulmányainak megírása nem csupán szakmai, hanem lelkiismereti kérdés is volt, jól érzékelhető, hogy becsületbeli ügynek tekintette a fellépést az önmagukat túlélő legendagyártókkal vagy legalább a legendákkal szemben. Utóbbiak amúgy valójában nem is legendák, hanem ideológiai és

pártpolitikai okokból gyártott, a kultúrpolitika erőszakos eszközeivel terjesztett hazugságok, amelyek egyetlen célja a költőből olyan kommunistát formálni, aki a párt harcosaként szolgálta a világforradalom ügyét. Itt kell megjegyezni, hogy a magam részéről nem értek egyet azzal, hogy Sárközy elfogadja ténynek József Attila *en bloc* kommunista voltát. Úgy vélem: kétségtelenül volt ő kommunista *is* (természetesen nem a lenini–sztálini értelemben), de nem *csak az*. Még nem volt kommunista szegedi egyetemista korában, Ady, Juhász Gyula és Szabó Dezső szellemi vonzáskörében, nem volt az a Bartha Miklós Társaságban, és akkor sem, amikor Bajcsy Zsilinszky lapjába, az *Előőrsbe* írt. És aligha volt kommunista utolsó korszakában sem, bár bizonyos idealizált értelemben talán még mindig szeretett volna az lenni. A párt moszkovita vonala által fasisztának bélyegezve, egyre többet tudva a sztálinizmus gyakorlatáról, mind végtelenebben magára maradván, Kafkát olvasva, polgári radikális-szocialista környezetében sem gondolhatta magát kommunistának. (Alighanem sejtette, vagy akár tudta, hogy a verseiért kapott pénz olyan helyről érkezik amelyet nem kívánt vállalni. Másként miért írta volna, hogy „De énnekem / pénzt hoz fájdalmas énekem / s hozzám szegődik a gyalázat”?) Fenntartás nélkül, vegytisztán kommunista csak a halála után lett, mert ahogyan Szabó Dezsőtől tudjuk, a költő sírján dudva és barátok teremnek, és amikor a pártnak holtában szüksége lett rá mint nagy formátumú kommunista költőre, már nem tudott védekezni.

Az úgynevezett legendákra tehát a pártnak volt lelki és politikai szüksége. A hamis mítosz kialakítása az életrajz átformálásával, a kisgyermekkor képének átrajzolásával kezdődött, írja Sárközy, akinek álláspontja szerint József Attila ugyan valóban nagyon szegény családból származott, de ez a történet sokkal összetettebb, mintsem gyerekkorát a proletársors nyomor-romantikájával lehessen leírni. Úgy látja, e kép kialakításában a költőnek is volt szerepe: a *Curriculum vitae* és a *Születésnapomra* szöveg szerint közvetlenül alkalmas erre (szakmai értelemben jóval kevésbé). Ráadásul József Attila sem maradt érintetlen attól a közkeletű költőképtől, amely szerint az igazi poéta éhségtől és ihlettől égő szemmel nyomorog, mert eszméiért és művészetéért elve nem alkuszik, ahogyan azt Petőfi oly szépen rögzítette a kutyák és a farkasok feleselő dalában. Az sem kétséges, hogy József Attila életében ott voltak azok a motívumok, amelyek kínálták magukat e sajátos igények kielégítéséhez. A családját odahagyó apa, a gyermekeiről áldozatosan gondoskodó anya küszködései, a háborús évek általános elszegényedése József Attila gyerekkorára is rányomta bélyegét. Amivel szemben az „élete szerencsés fordulatával élni tudó, kiemelkedő tehetség felfelé ívelő csillaga” képlet nagyon is beillt „a szeméten nőtt lilium” romantikától örökölt toposzába, ami a legújabb kor bulvárija számára is fölöttébb kedves maradt. Ahogyan hálás téma az is, ha az ifjú tehetség lelki egészségének megroppanása miatt szanatóriumba kerül, és végül öngyilkos lesz.

Sárközy idézi Németh László egy pikírt hangú levélrészletét, amely szerint József Attilából „nagy költőt a Szép Szó és a sín csinált”. A megfogalmazás azt bizonyítja, hogy nagy embereknek nagyok a tévedései is, de tudnunk kell, hogy Németh a későbbiekben revideálta a József Attila költészetéről alkotott negatív ítéletét. Abban viszont igaza volt, hogy a József Attila-kultusz alakulásában a költő öngyilkossága meghatározó szerepet kapott: kiváló alkalmat nyújtva a felelősök keresésére és a költőt elfogadni nem képes, tetszőlegesen megjelölhető okokból ellenséges külvilág megbélyegzésére.

Az ív töretlen: a gyermekkor nyomora, az egyetemről való (állítólagos) kitiltás, az elmaradt Baumgarten-díj, az otthonra találás a kommunista mozgalomban. E boltozat íve azonban csak akkor ilyen tökéletes, ha megfelelkezünk arról, hogy meghatározóan fontos építőkövek maradtak ki belőle – és nem itt ért véget. Így például szemet kellett hunyni afelett, hogy a kegyetlen népsanyargatással jellemzett rezsim országlása idején miként juthatott el egyáltalán egy nincstelen proletárgyerek az egyetemig? Különösen Párizsba? Hogyan tanult meg franciául a város peremén? Mi vihette arra, hogy röpiratban biztassa az ifjúságot, hogy induljon „ki a faluba”, népet tanulni a néptől? És miként érezhette magát úgy a költő, akire a párt vigyázott, hogy senkije sincs? (Hogy a meglepő módon az összes versek közül ki nem cenzúrázott verse „fasiszta kommunizmust” emlegető talányos kifejezésének értelmezésébe ne is bonyolódjunk...)

Nos, Sárközy a pártszerűen zavaros, ideológiai alapon konstruált életrajzi misztifikációt szembeesíti a *valós* életút *valós* tényeivel. A korai évekkal kapcsolatosan a következő következtetésre jut: „úgy látszik, hogy a gyerek különösebb megrázkódtatások nélkül viselte el a gyerekkori szegénységet és árvaságot”. (Bár ennek ellentmond, amire Szőke Györgyre hivatkozva utal, hogy a költő verseiben a „»gyermek« rímhívó szóra a legtöbbször a »vernek« felel”. Ami persze magyarázható a későbbi évek megpróbáltatásaival, a freudi elképzelések nyomán kívülállók és saját maga által végzett analízissel.)

Sárközy cáfolja az oly szépen felépített anya–gyermek kapcsolat könnyekig megható, de bizonyosan hamis képét is (amelyben a Mama nemcsak mint a szeretet ősképe jelenik meg, hanem a proletár anyatípus gorkiji mozgalmisággal értelmezhető mitikus alakjaként oldja a kékítőt az ég vizében).

Hasonló alapossággal vizsgálja meg a sokáig emblematiszusan feltüntetett Horger-ügyet, amihez semmi mást nem kell tenni, mint megnézni magukat a tényeket, és a történetet beilleszteni a kor egyetemi és társadalmi viszonyainak rendszerébe. (Amihez hadd idézzem a kiváló, barokk és sok más kevésbé naprakész témát kutató egykori debreceni professzor szavait, aki a szegedi egyetemen annak idején József Attila évfolyamtársa volt, és az őt ez ügyben időről időre emlékeiről faggató hallgatóinak végül rendre, az izgalomtól elfúló hangon és – nem József Attila ellenében – haragosan fölindulva kifejezetten racsolva ezzel fejezte be mondandóját: „De kéhem, éhtsék meg, hogy tehelt volt! Hát hogy lehetett volna középiskolai diákokat bízni há?”) De a könnyen hozzáférhető tények elismétlésén túl nincs más teendő a költőnek a Baumgarten-alapítvánnyal (beleértve az annak kurátorával, Babits Mihállyal) való viszonyát vizsgálva sem, amelyek ellenében még ma is közkeletű hiedelem, miszerint Babits sértett hiúsága volt az oka annak, hogy József Attila nem részesült Baumgarten-díjban. Ami csupán annyiban igaz – hogy a háromezer pengővel járó nagydíjat nem kapta meg. Kapott viszont egyszer háromszáz pengő segélyt, 1935-ben ezer pengő díjban részesítette (akárhogy számolom, az akkoriban pontosan megfelelt öthavi kétszáz fixnek, amellyel az akkori ember könnyen viccelt, és ennek alapján mai értékének nagyságrendjét valahol kétfélmillió forint fölé kell keresnünk).

Sárközy nemcsak kiváló filológus és érzékeny elemző, hanem kötelességét felelősen végző tanár is. Ezért nem éri be azzal, hogy néhány esetben jelzi a velejéig hamis legendárium képtelenségeit, hanem végig is veszi fejezeteit, József Attila barátairól, szerelmeiről, betegségéről, freudizmusáról, a kommunista párttal való kapcsolatáról. Vagyis mindarról, ami kellőképpen átideologizálva és célorientáltan alakítva a proletár utókorban József Attilának a „kommunista forradalmár költő” szerepkörébe illesztését szolgálta. Legendaosztatásának külön érdeme, hogy nemcsak gyakran félrerakott, elfelejtett és/vagy felejtésre ítélt emlékeztetéseket és adatokat idéz, hanem – döntően – magukra a művekre épít, amelyekben vannak politikai és világnézeti elkötelezettséget mutató, éppenséggel akár könnyen manipulálható sorok vagy versek is. Egy igazi költő szinte bármire képes, de verseiben sosem tud hazudni. Ez a korlát azonban nem akadályozta annak, hogy – értelmezői annál inkább képesek legyenek erre.

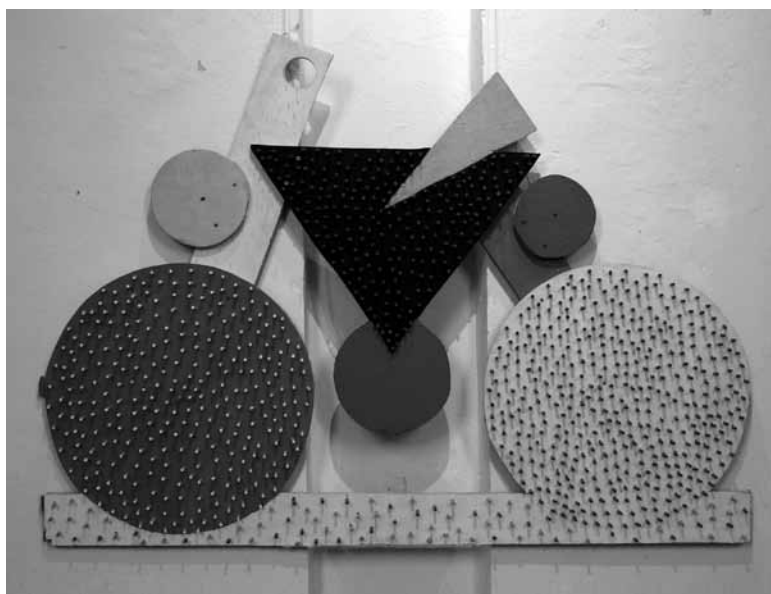
Amivel szemben verselemzéseiben Sárközy ugyanazt teszi, mint a más típusú legendaosztatásaiban: a szöveget, és csak a szöveget vizsgálva szabadítja ki József Attila költészetét a tudatos torzítások hálójából, kezdve azzal, hogy a mozgalmi érdekek jegyében kialakított József Attila-képpel szemben Sárközy számára a *Nagyon fáj* versei jelentik a költő életművének csúcspontját. Tehát azok a végső kérdéseket tárgyaló, minden képükben és sorukban egzisztenciális jelentőségű versek, amelyekről a legkevesebb azt mondani, hogy költőjüket világirodalmi jelentőségű nagysággá teszik. Az (irodalom)tudomány logika, de nemcsak az. Sárközy lírája, hogy személyes megszólítottsága okán kötetének két ciklusát, nagyobbik felét szenteli kedvenc József Attila-kötete verseinek. Előbb összefoglaló jelleggel tekinti át a *Nagyon fáj* verseinek keletkezéstörténetét, motívumrendszerét, beleértve József Attila Isten-kereső verseit, különös büntudatát, a sokban a freudizmus jegyében előhívott anyakép összetevőit, hogy aztán átfogó jelleggel, „mint összegzést” vizsgálja a *Kései siratót*. E versről azt írja, hogy az „a magyar költészet egyik legfélelmetesebb szépségű remeke. Ugyanakkor József Attila költészetében nemcsak egy a nagy versek közül, hanem fordulópont, összegzés, leszámolás.” Sárközy lehengerlő tudással, anyagismerettel és érzékenységgel készült elemzése hasonlóan összegzésnek mondhatók, de ezeket már nem lehet röviden összegezni. Talán csak annyiban, hogy az elemző csatlakozik ahhoz a Bori Imre (aki a költőt Camus szellemi rokonának tartotta) és főként Rába György által hangoztatott nézethez, amely szerint József Attila költészetének záró szakaszát a Franz Kafka írásaiban megmutatkozó életélmény, sajátos egzisztencialista életérzés és gondolkodás határozta meg, ha nem is annak filozófiai tanításait megismerve és vallva. (Ezzel összefüggésben akár az is eszünkbe juthat, hogy valahol Sartre is írt arról, hogy a maga egzisztencializmusát a marxizmuson belüli bűvárműködésnek tekinti.) Sárközy a maga elemzésében a (freudizmus elméleti, a pszichoanalízisben gyakorlati alátámasztást kapó) bűn és büntudat kérdését és az ezeknek mintegy meghosszabbításaként megjelenő tudatos Isten-keresést tartja meghatározónak a költő kései verseiben. Így jön létre az a koordináta-rendszer, amelyben az ekkoriban született versek mindegyike magától értetődő természetességgel találja meg a helyét.

Talán mondani sem kell, hogy ez az elképzelés még csak nem is érintkezik a szocreál és a szemantizmus esztétikájának hatalmi eszközökkel is megerősített József Attila-képével. Sárközy a maga álláspontját a *Nagyon fáj*-t átfogóan elemző tanulmányai mellett egy nálunk kevésbé megszokott, a verselemzés és a kritikai kiadások jegyzetelési gyakorlatát ötvöző blokkban fejt ki és támasztja alá. A kötet verseihez írt kommentárok nemcsak kivételes műveltségét, hanem az életmű átfogó és mély ismeretét is bizonyítják. Az eddigiekből kitetszik, hogy amiként a *Kései siratót* a költő érett korszakát összegző versnek, úgy a kötetet az életmű összefoglalásának tekinti (ezt a meggyőződését jelzi, hogy a tanulmánykötetének címéül kölcsönzött sor is ebből a verseskötetből való), de az elegáns távolságtartással fogalmazott jegyzetekből is kiderül, mennyire személyes ügye József Attila költészete. Így aztán maga az elemző is összegzi a költőről és költészetéről alkotott képét, tudását. Megjegyzéseinek sajátos vonása, hogy nem törekszik teljes vagy végleges rendszer kidolgozására, szerkezetileg is nyitva hagyja azok rendszerét: így ad lehetőséget folytatásra, bővítésre, arra, hogy ki-kí a maga személyre szabott értelmezéseivel járulhasson hozzá a még teljesebb József Attila-kép kialakításához.

A kötetet záró tanulmányok visszakanyarodnak a recepció problémáihoz, kezdve azzal a megkerülhetetlen kérdéssel, hogy egy korszak hivatalosan (agyon)ünnepeelt költőjének valóban összes művei hozzáférhetetlenek voltak. Alapvetően azért, mert féltek a teljes és igazi József Attilától: valahogy úgy, ahogyan Babits a *Petőfi koszorúiban* írt a kultikus Petőfi-tiszteletbe csomagolt elhallgatásokról, gondolatcsonkításokról, álszentségről, arról, hogy miként „békítik a simák alattomban lányduzzogássá haragvásait”. Másfelől a párt, amelyik valaha kiköpte, a későbbiekben lenyelni nem tudta József Attilát (meglehet, költészetéig el sem jutott), akinek öngyilkosságával kétszer is nagyot nyertek a kommunisták, először 1937 után, majd tíz évvel később, hiszen ha megéli, a későbbiekben elég nagy esélye nyílt volna arra, hogy kiváló társaságban, nem egy régi ismerős körében törje a követ Recskén.

Így azonban maradt a szégyenlős kisajátítás, elhallgatásokkal, hamisításokkal és az ezeket furcsán magába építő kultusszal, amelyek logikáját és gyakorlatát megkerülhetetlen írásokban tárja olvasói elé Sárközy, nemcsak a pártból kizárás („kifelejtés”), hanem a *Szabad ötletek jegyzéke* kiadástörténetének megírásával. (A hányatott sorsú szöveg körüli furcsaságok majdhogynem többet mutatnak meg a József Attila-recepció abszurd történetéből, mint amennyit maga a szöveg segít az életmű megértésében...)

Tanulmánykötetekre többnyire nem jellemző, hogy szakmai értékükön túl jól komponált szerkezetükre is érdemes odafigyelnünk. Sárközy e könyve azonban ilyen. Mondhatjuk keretes szerkezetűnek, ahogyan a *Nagyon fáj* verseit vizsgáló „főtémája” körül a József Attilát érintő egyéb kérdéseket (ilyen a 2001-ben írt összefoglalása, amelyben azt mutatja meg, hogyan élnek tovább az akkori tankönyvekben már megcáfolt, hamis mítoszok és egyszerű hazugságok) vagy az életmű sokszínűségét megvilágító további tanulmányokat (mint az, amelyben az istenkereső költőt állítja eléink) a szerző elhelyezi. Utóbbira figyelve azonban már nem is a „keretes szerkezet” megjelölésre gondolhatunk, hanem arra, hogy a szárnyasoltárok is ilyenek: ahogyan a főoltárra két oldalról ráhajló szárnyak kinyitva mintegy vizuális kommentárként egészítik ki a középpontba kerülő fő ábrázolást. Egyenrangú, önállóan is érvényes, mégis a főoltár üzenetének megerősítését szolgálják. Meglehet, profán hasonlat ez, de talán nem annyira, hogy sértő lenne: Sárközy ezzel a könyvével ilyesféle, tanulmányokból épített szárnyasoltárt állítva tiszteleg József Attila velünk élő emléke előtt. (Nap, 2018)



STURM LÁSZLÓ

Faárnyak holdfényben

Pásztor Béla Összes verse



STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

Ki figyelt eddig Pásztor Bélára? Irodalmárok közül is alig valaki. Ki ő? Költő. 1907-ben született budapesti zsidó származású családban, verseiben is megjelenő nagy élménye gyermekkorának a vágbesztercei nagyszülőknél töltött szelete. Miskolcon jogot végez, közben kitanulja a pékmesterséget is. Bóka László jellemzésében: „jól öltözött, pedáns hivatalnok, örök szerelmes, gyakori vőlegény, többször házas, anyjának jó kisleánya”. Több lapban publikál (köztük a Nyugatban, a Szép Szóban, a Válaszban és a Népszavában). Életében egyetlen kötete jelent meg, 1939-ben a *Méregkostolók*. 1948-ban a Vajda János Társaság ad ki egy kötetet a hagyatékából egykori felfedezője, Kárpáti Aurél előszavával. Később barátja, Vészi Endre válogat a műveiből (1959), de ez sem hoz áttörést.

Akik fölfigyeltek rá, legtöbbször Weöres hatására tették. Ő népszerűsítette egykori társát (Pásztor szintén besorolható a Nyugat harmadik nemzedékébe, és részt is vett a nemzedék némely szervezkedésében). *Holdaskönyv* címmel írtak egy közös versciklust, amit Weöres 1947-ben meg is jelentetett. Kísérő jegyzetében rövid és lényegre tapintó jellemzést ad: „Abban a költő-nemzedékben, melyhez mindketten tartozunk: Pásztor Béla valamennyiünk közt a legszövevényesebb képzeletű, zsúfolt és szeszélyes motívumok halmozója. Lénye szinte nem is e világból való; mintha csak egy jámbor földalatti szellem, a gyökerek és elásott kincsek manója tévedésből embernek született volna. Képelete, akár csak az enyém, folyton kikívánczolt a szűkös emberi sorsból.”

A másik nemzedéktárs, Vas István más perspektívából ítélte meg a költőt. A *Mért vijjog a saske-selyű?* 33. fejezetében, az Argonauták című lap kapcsán bukkan föl Pásztor: „Most utólag lapozgatva látom csak, hogy Pásztor Béla is megjelent már – akkor még csak Weöres tartotta nagy tehetségnek. Többen is mesélték, milyen mulatságos jelenség, amikor a rendszerint borostás, apró princ a legkülönbözőbb szerkesztőségekbe magával hurcol egy mérszáros külsejű férfit, és kisleányhangon így mutatja be: »Hoztam egy fiatal költőt.« Ennekem is többször mutatta fölfedezettjének verseit, én azonban nem tudtam fölmelegedni irántuk: Weöres-, Jékely- és Zelk-metszetekből összeállított, mesterséges képződményt láttam bennük. Egyszer, Weöres lelkes elemzését hallgatva, el is vesztettem a türelmemet. – Sanyi – mondtam –, hát nem látod, hogy ez pakfong? – Dehogynem – kapott a szón –, pakfong. Éppen az a jó benne.” Az utószó Móricz hasonlóan fanyalgó naplójegyzetét idézi a Pásztort is magába foglaló Vajda János Társaságról: „Csupa másodrendű széplélek.”

A kötet olvasója egyszerre érzi Weöres és Vas igazságát. Meglepő, bizarrságukban is hiánypótló, ámulatba ejtő verseket talál, de bőven vannak klapanciaszerűek is (bár ezekben szintén bármikor föltűnhet egy-két zseniális sor). És a jelentős versek is kicsit monoton és monomániás hatást keltenek ilyen tömegben. (Vagy csak ilyen vegyes tálalásban? A következő fokozat az író befogadtatásában mindenképp egy jó válogatás kell legyen.)

Kőbányai János utánament a kevesek által ismert költőnek, és szószólójává lelkesedett. Terjedelmes utószavában leírja, hogyan tárta föl Pásztornak az irodalmi múzeumban őrzött, eddig kéziratban maradt hagyatékát, és bővítette az eddig ismert életművet körülbelül a kétszeresére. A minőség mellett most már a mennyiség is kanonizációra, méghozzá, Kőbányai szerint, akár a legnagyobbak mellé ajánlja az életművet.

Az 1943 legelején Ukrajnában munkaszolgálatosként eltűnt Pásztor mögé Kőbányai odavetíti a fiatalon meggyilkolt költők tablóját – akik közül, ha talán szegény is, de azt hiszem, nem csak rám jellemző, nekem csak Fenyő László és Lukács László neve ismerős, véletlenül –, de tárgyilagosan kitér arra, hogy ez a csoportba rendezés amennyire megkerülhetetlen, annyira ártott is a felsoroltak, így Pásztor megítélésének. Nyilván nem mind vannak egy szinten, és mivel fiatalon haltak meg, a legtöbbször nem is tudtak kiteljesedni. A mártírság hangsúlyozása – antológiában, kiállításán évtizedekig csak így jelentek meg – inkább valami zavart kegyeletet hívott ki a közönségből, mint a minőség igényét. Kőbányai szerint Pásztor nem szorul ilyesfajta elnézésre. De már Bóka László is





LÚZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Tárgyaim – Virágos kép (pop-art szecessziós alapokon), 2018; Tárgyaim – Pár, 2018

ugyanazt hangsúlyozta 1963-as kis cikkében, pusztán az életmű addig megjelent felének az ismeretében: „Tehetsége ma már nem szorul a részvét glóriájára, jószerivel azt sem illő mondani már, hogy félbemaradt életmű az övé [...] tehetsége kibontakozott, megérett, mire meghalt. Nagy kár, hogy sajátos költészetét stilizált, groteszk, meseszerű elemeivel jellemzik, s mint a faszizmus elleni tiltakozás sajátos formáját fogadják el, mert ez leszűkítése gazdag tehetségének.” Végül Bóka paradoxonokkal jellemzi ezt a „sajátos líraiságot”: „valószínűtlen valóság, realista álomvilág ütközése”.

Minden értelmezője ide lyukad ki, ehhez a furcsa álomszerűséghez. Vészi Endre „fantomokkal teli, irreális köd-világról” ír, Kárpáti Aurél szerint pedig: „Versei az álom valóságát tükrözik, eleve nebbül és pontosabb részlethűséggel, mint amilyen maga a való élet.” Szintén Kárpáti tér ki az elsők között meseiségére és „a magyar népi költészet eleven hagyományára”.

Kőbányai a maga értelmezését egy nagyívűen felrajzolt háttérbe helyezi. Pásztor költészetében a magyar zsidó sors egyik lényegi változatát szemléli. (Jogos, de nyilván nem kizárólagos ez a szemlélet. Számos keretbe állítható még ez a zavarba ejtő életmű. Például a Felföld magyar irodalmi hagyománya is a magáénak tudhatná őt.) Olyan alaknak látja, aki tökéletesen magába szívta a magyar hagyományt (többek között a népdalok szellemét): „tudomásom szerint az ő költészetében testesült meg legérzékletesebben a magyar génusszal való egybeforrás”. Radnóti és Füst mellett „szinte az egyetlen zsidó költő, aki semmilyen zsidó »kulturális térben« nem fordult meg”.

A szerkesztő-utószóíró hatalmas érdeme, hogy a lehetőség hozzáférhetővé tette a teljes életművet (a lehetőségig, mert Pásztor a túlélő társak szerint Ukrajnában is írt, talán főműveket is, ezek azonban egy-két kivételtől eltekintve vele tűntek el). Bőséges válogatást ad a könyv végén a Pásztorról szóló irodalomból. (Igaz, nem világos, miért közli Kárpáti és Vészi két-két, eléggé önisméltó írását, míg például Botkára és másokra csak az utószóban hivatkozik. Vasra ott sem.) Mindent megtesz a költő népszerűsítésére, például az interneten megtalálható Hegedűs D. Gézával való beszélgetése, ahol a színész verset is szaval Pászortól.

Az érdem mellett eltörpülnek, de két hiányosságot mindenképp szóvá kell tenni. Az utószóban írja Kőbányai Szabó Dezsőről, amikor kifogásolja, hogy egy antológia őt is mártírköltőként kezeli: „szellemi értelemben pedig antológiatársai mártírsorsának legbuzgóbb és legkonzekvensebb előkészítőjének számít”. Bármilyen periférikus is itt ez a megjegyzés, képtelenségével összezavarja az olvasót. Szabó Dezső, tudva levő, a legkövetkezetesebben náciellenes írók közé tartozott, fiatalkori antiszemitizmusa pedig egyrészt fiatalkori, másrészt politikai és nem faji eredetű (bár a *faj* szót, akárcsak Ady, a kor szokásának megfelelően gyakran használja). A másik megjegyzés már a kötetet illeti. Elkelt volna egy kicsit pontosabb szöveggondozás. Gyakran találkozunk sajtóhibával, fölöslegesen kitett, máshol hiányzó ponttal, vesszővel, ékezethibákkal (amiket a verselés sem indokol). Néha egy-egy hang marad ki, sejtethjük legalábbis a verselés megdöccenéséből. Ilyen vastag kötetbe tulajdonképpen beleférne ennyi hiba, inkább azért zavaróak, mert kéziratközlésről lévén szó, az olvasó nem tud utánanézni a helyes alaknak, és néha az bizony nem egyértelmű. Van továbbá, amikor két verssor egymás mellé kerül, a *Búcsúi alkonyat* kétszer szerepel a tartalomjegyzékben, bár – logikusan – csak egyszer olvasható a kötetben.

Nehéz Pászort besorolni. Sokakra hasonlít, de mindig csak részben. Stilizálása, mesei és közepkori motívumai a szecesszióhoz közelítik. Lesznai Anna vagy Czóbel Minka ötlik föl párhuzamnak. Erős hangulatisága, tájbrázolásai, tiszta ritmusai az impresszionizmust sem zárják ki. A dolgok folyamatos átlényegülése szimbolistának mutatja. Bizarr asszociációi miatt olykor a szürrealizmus juthat az eszünkbe. Értelmezői a fiatal József Attila szertelenségével, Dsida rokókó díszítőkedvével rokonítják. Bóka csokrot gyűjt a kínálkozó rokonságból: „Igazi ősei a játékosan haldokló Csokonai, a különös álmokat tudó Vörösmarty, a látomásos és indulatok nagy mestere, Füst Milán. Igazi környezete: József Attila, Radnóti Miklós, Weöres Sándor háromszöge.” De szinte korlátlanul kiegészíthető a sor. Eszünkbe juthat Reviczky mélabús hangulatisága. A világirodalomból Georg Trakl: a gyermekkor, az ősz, a természet, a pusztulás esztétikája, a zeneiség kötheti össze őket.

Milyen hát ez a költészet ő maga? A szeretett Vág-völgyben, a riasztó külvárosban vagy eleve mesei, távoli helyszíneken: mindig beszövi a valós mozzanatokot bizonyos delejes másik világ. Lehet ez a világ vonzó, derűs. Néha könnyeden vagy filozofikusan játékos, mint a *Szőlőfürdő*, a *Semmittevéshez* vagy a nagyapa alakját és vele az időt megelevenítő *Postakocsi*. Vagy áhítatos, mint az *Imádás*, a *Mise a kertben*. De leginkább az erdei tájat vagy a pusztuló emberi környezetet elöntő hold fénye világítja meg, amelyben minden borzongatóan átlényegül. A színes fekete-fehérre szűkül, a tárgy fogalomba libben, lehull egy-két dimenzió. Jellemző módszere a síkváltás, például a megsze-

mélyesítés. Ezen belül is a legárulkodóbb, amikor egy-egy fogalom (csend, fény, éjszaka) elevenedik meg, és testetleníti magához a konkrét létezőket. Például: „A lombok közt a nap lement. / Kitárja karjait a csend. / S a tájat lágyan fogja át / Egy véghetetlen anyaság [...] És ablakomon, mint faág, / Kopog-kopog az árvaság” (*Árvaság*).

Pásztor lépten-nyomon fölbukkanó szava az *árny*. És talán ez a szó jellemzi legjobban az ő világát. Költészetében a sokszínű, tárgyakkal és élőkkal teli valóságot a gyermekihez hasonló képzelettel értelmezi át valami árnyszerű létezésbe. Számos verse nem más, mint egy kifejtett hasonlat (vagy metafora). Az apró részletek iránti figyelem teszi, hogy az így megteremtett hangulat igazi költészetté lesz (illetve ennek elvétése, ha nem lesz). Számtalan a példa. Rövidsége miatt vegyük a *Számadásra* címűt: „Mint juhászt, ki a réten elaludt / És közben nyája szerteszéledett, / Úgy hagyatok el, ifjú napjaim, / Vad erdők rejtik bégetésetek. // Az est közelg, a fűnek árnya nő. / S még meg sem nyírtam sugárgyapjaitok. / Komor gazdámnak egykor számadást, / Ó, felőletek hogyan adhatok. // A láthatár kék pásztorbotja hajt? / Terelget, visszhang s délibáb megett? / Ó, tűnt napok, rázzátok legalább, / Ha nem jöhettek, csengettyűitek! // A kolompolás csalfa, testtelen / Árja kövessen engem legalább. / S a sötétségben nyájnak véli tán / Az Isten is a csengettyűk szavát.” (Néhány helyesírási hibát javítottam – S. L.)

Az ifjúság eltűnt napjait bárányokhoz hasonlítja. Ettől azonban nem a napok válnak konkrétta, hanem a hasonló is „testtelenné”, „árnnya”. A nyáj pusztá hanggá. És közben milyen ragyogó mikrorészlet: „a fűnek árnya nő”! És az egész mögött ott érzünk valami rossz közérzetet, szorongást. Ebben a versben is megvannak ugyanakkor azok a fogások, amelyek Pásztor sok versét lerontják, itt azonban még mértékkel, elfogadhatóan. Modoros olykor, ahogy a szavak alakját a verseléshez idomítja. Különösen szereti a „z” és a „g” közti magánhangzót kihagyni. Itt rendben van, de máshol az almanachlira csikorgó szépelgését idézi a sok „rezg”, „csorg”. És ami ennél jóval gyakoribb: a henyé, semmitmondóan sablonos jelzők. Kedvencei a „bósz”, a „zord” és az – itt is szereplő, de itt még elfogadható – „vad”. Általában olyan kritikátlanul alkalmazza ezeket, hogy az emberben fölmerül, valami meghatározó lélektani ok érhető tetten benne. És alighanem erről is van szó: a valóság előtti riadalomról. Olyan riadalomról, amely indokoltnak láthatja a való sommás jellemzését. Pásztor menekül az adott valóságtól, ezért testetleníti el, fordítja árnyékszerűen könnyűvé. Ám ő maga is érzi, hogy ez csak pillanatnyi és távlatlan könnyebbség. Költészetének csak az egyik meghatározója a fent leírt elsúlytalanítás. Szinte mindig kíséri az emiatti lelkiismeret-furdalás, a vágy a valóság visszanyerésére. Ez költészetének alaphelyzete, amiből nemigen tud kitörni.

A versei alapján közelíthetjük valóságfélelme személyes okait (és persze hozzájuk vehetjük a történelmi fenyegetettséget). A folytonos változás, az elmúlás riadalma nyilván ilyen ok. A meghatározottságokból eredő kiszámíthatóság, elgépiesedés szintén alapélmény lehetett. „Hogy örökké élhessél, / Földi lakod égesd fel!” – végzi például az *Ének a házakról* című verset. Ennek szellemében több művében jelenik meg a vándor mint a kötetlenség eszményi képviselője. A csak a fogható-ra szűkített pozitívista, anyagelvű világ számára antikrisztusi (*Beliál*).

Ilyen érzelmi mélyrétegek készítetik arra, hogy egy árnyékvilágba meneküljön. Az árnnal hasonló lényegű nála a köd, az álom vagy az *Illatok* című versben az illat. A testetlen gomolygás jól megfér az emlékidézéssel (főleg gyermekkori emlékek elevenülnek meg), a valót átlényegítő bővöllettel. A gyermeklétet akarja visszakapni, talán ebből következik, hogy Pásztornak nincs igazi – felnőtt – szerelmi költészete. Szerelmek szóba kerülnek, de csak az emlékü, az illatuk. Annál szebbek viszont az anya-versei.

A költés számára „láz”. A kötet élére helyezett versben is egykori bírálója – érdekes lenne tudni, ki az – „láztalanságát” sérelmezi: „Versem, e furcsa lázamat / Remegve vittem én. / A nagy Költő fütyölve várt / S opál-szemüvegén // Mint törpe, földi vázba zárt / Dzsín, óriás Fogoly, / Áradt gomolygva szerteszét / Egy földtelen mosoly. // S olvasni kezdte láztalan / Gyúlt verseim sorát...” A láz nála a költészet lényege. De mutatja a jól választott – és igen gyakori – szó, hogy van ebben valami beteges, valami céltalan vagy akár káros bódulat. Vagy épp lidérc: „Lángköntösű lidérc / Örvény torkára csal talán, / Egy holdas szemű? // Felé hajt révület és láz / Életnél többet ér! / Felé hajt titkos bővület [...] A valóság oly messze már, / Mint farkasordítás...” (*A lápon*). A valóság árnylétté értelmezése bódulat, de olyasféle, amilyent a tudatszűkítő szerek okozhatnak. Ilyen drog a képzelete számára a Hold: a világ elveszti színeit, árnyra és fényre szűkül, ám ez valami delejes erővel hat a szemlélőre.

A valóság feloldásának mintázatait a már említett álom- és emlékezés-logika mellett a mítosziból, a meséből, a mágiából és a középkor romantikus-szeccsessziós képéből veszi. Sokszor dolgozik kiérlett,



LUZSICZA FANNI, Emlékeink-tájaink 01-06., 2016



ismétlődő motívumokkal. A zöld szín nála például a természeti mágiához látszik kapcsolódni: „A méreg-pohár zöldüregű henger” (*Geometria*); „Fojtott zokogás suhan csendesen / A gyász-zöld leplű őszi kertemen” (*Alabárdos a kertben*); „Zöld szemeivel száz sziget / Lothossal élni nem hitet” (*Odysseus*).

Mindez együtt sem tudja azonban tartósan vonzóvá tenni a költőnek saját költészete világát. Önmagába menekülve megkapja a percnyi megnyugvást, bódulatot, de annál magányosabb lesz visszatérve. A magány, az árvaság állandó témája. Jellemző évszaka az őszi, napszaka az alkony és az éj. A szépség is gyöngyszerű (a *gyöngy* is kedvelt szava): az élőlől szenvedéssel kiizzadt, de élettelen szépség. A rossz közérzetet jelzi, hogy ebben az árnyvilágban halottak, halálközeliak a jelenségek. Folyton erre döbben a költő. A *Hajnali örökségben* így: „Mint halott, kitől elveszik / A gyűrűket, láncokat, / Csillag nélkül, úgy költözik / Az éj, ha jó a pirkadat. // Pár fácska sír még reszketeg, / Csukló zúgásuk hallgatom / S aztán, mint árvák s özvegyek / Megosztozunk egy csillagon.” Egészében idéztem a verset, mert több motívumra is példa. Amiről még nem volt szó: a fák. Pásztor szinte mániásan szerepelteti őket, sokszor ők a főszereplők. Például az életében megjelent kötete kezdő versében: „Ő, költők mind a kerti fák! / Beírák házaink falát / Árnyukkal minden éjjel. / Mint roppant sötét verssorok / Águknak árnya úgy csorog, / Csapongó szenvedéllyel. // Lebírhatalan indulat / Vezeti zúgva águkat, / Hogy alá- s fálhaladva / Nagy lomb-ecsettel vessenek / Borongó, lomha verseket / Holdérte kőfalakra” (*Láz*). Miért ilyen fontosak számára a fák? Miért lehetnek a költő alakmászává? Talán mert sajátos létezésük kifejezi az élet elvarázsoltságát, de az abban rejlő mély életreményt is. Élnek, de nem mozgathatnak, változnak, de megfoghatatlanul, titokzatosan, mégis kétségtelen valóságok.

Az idézett *Láz* vége szinte Pásztor szorongásos szerepfelfogását fokozza látomássá. A tudatot, hogy a valóság utoléri, véget vet sajátos költészetének, és vele talán mindennek: „De fazugássá nő a csend, / Amint »ím most a hold lement!« / Írják a tótükörre. // S águk, mely eddig réveteg / Árnyat vont csak a rét felett, / Vad végsorokba tör ki; / A szomj csavarja lombjaik: / Mindent leírni – hajnalig, / Mely árnyukat letörli. // Engem is ez a láz hevít, / Hogy majd a végső reggelig / A sor végéhez érjek. / Szél, rázz! percek sem veszthetnek! / Sorsom falán már ott lebeg / Törő ujj a fénynek.” A költő féli is, akarja is a „fényt”. A *kristály ötvösökben* reménytelenül monotonnak, föld alattinak mutatja létezését, a *Bűvészbot nélkül*-ben eldobná varázspálcáját, művinek látja teremtett világát („Görög-tűz csapott ki számból / Dédelgető szó helyett”), szintén bűvészkedésnek érzi sikereit a *Bűvészekben* („Mert százszor bús az a balga varázsló, / Ki maga nem hisz ihletet, csodát”), és még hosszan sorolhatók az önmagán megfigyelt tünetek. Próbál ráhangolódni a létbizalomra, Istenre, az üdvös halálra.

A csend – szintén kedves szava –, a „csend mámore” (*Átkozott kincseken*) értelmezhető úgy, mint a láthatatlan, de érzékelhető teljesség jelenléte – és egyben hiánya.

Mindig eljátszik az utókor a gondolattal, ha ilyen erőszakosan lezárult pályával találkozunk: mi lett volna, ha adatik még idő? Persze, nem tudhatjuk. Itt, egy ilyen hiába feszegetett költői rendben különösen nehéz elképzelni a kiutat. Rátalált-e volna valami valós fényre? A *Lázban* még sértve hallja a „nagy költő” tanácsát: „Több szenvedést! több életet!« / Amint felém kiált. // »Több sorsot!« – zúg s az átka ver, / Mert arcomról soha / Nem tudja meg, mit szenvedek.” Az *Én mindig másra vágytam*-ban, szembenézve életében a folytonos jelenléthiánnyal, már ő visszhangozza a tanácsot: „Ó, jaj, én mindig másra vágytam! / A honi parton vad hajókra vártam. / A hajók orrán földért sírt a lelkem. / De nem volt part, melyen megpihentem. [...] Óh, jövel kín! Taníts szent sikolyodra! / Verjen szívembe vasszűzek fulánkja, / Vetköztess csontig – végy karodba, máglya!” A szenvedés végül eljött. Az életmű pedig felfedezésre érdemes. (*Múlt és Jövő*, 2017)



KIS PETRONELLA

A dekadencia útvesztőjébe

Csáth Géza: Sötét örvénybe süllyedek.

Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1914–1919



KIS PETRONELLA (1992) Cegléd

„Ha eljő az idő, hogy meg kell halnom: akkor befecskendezek először 0,02 g morfint. Elszívok egy cigarettát, várok 20 percet, de nem többet. Ezután 3 × 0,06 g morfint. Mire egészen álmos leszek. Ekkor veszem a kloroformosüveget, és egy zsebkendőt. Ezt rákötöm az orromra, a kezeimet pedig bedugom a nadrágszíjam alá szorosan. Ezután olvasok hangosan: 1, 2, 3, 4. Ez elég gyáva halál, de haljon meg bátrabban (egy pisztolylövéssel) az, aki az élettől teljesen megundorodott. Én azonban szeretném és imádnám az életet – és csak azért halok meg, hogy ocsmány szenvedések elől meneküljek.”

A Csáth Géza napló- és egyéb feljegyzéseit tartalmazó, majd hatszáz oldalas kötet az író meglehetősen rövidre szabott életének és pályájának utolsó öt évéről ad számot. Míg az előző sajtó alá rendezett kötet (*Úr volt rajtam a vágy: Naplófeljegyzések és visszaemlékezések: 1906–1914*) főként Csáth aktív alkotói éveinek háttérét tárta fel – ez idő alatt tűnt fel zenekritikusként, felkerült Budapestre, megkezdődtek az orvosi egyetemi tanulmányai, ígéretes karrierje beindulni látszott, és megjelentek az első novelláskötetei, valamint két drámáját is színpadra állították –, a *Sötét örvénybe süllyedek* már az egyre inkább elhatalmasodó ópiumfüggőségének kálváriáját mutatja be, eddig még nem publikált dokumentumokat is felmutatva ebből az időszakból. Korábban az Életjel Kiadónál jelentek meg Csáth naplójának részletei (az 1911-es évvel bezárólag), de mivel ez a két kötet viszonylag sok filológiai pontatlanságot és hibás információt tartalmazott, már időszerű volt a szövegek gondozása és sajtó alá rendezése. Az 1912–1913-as évek naplójegyzetei több kiadást is megértek, az 1914–1916-os időszak naplórészleteit és leveleit pedig a *Fej a pohárban* című kötet foglalta magába. A *Sötét örvénybe süllyedek* is az utóbbi kiadásra épül, azonban most olvasható először összegyűjtve ennek a ciklusnak az összes dokumentuma.

Csáth 1910-ben kezdődött ópiumfüggősége az első években még alig volt hatással az alkotói készségeire – látszólag legalábbis. „Azok az írásai, melyek a betegsége kezdő korában jelentek meg, csak nagyon halványan tanúskodnak a változásáról. Még mindig eredetiek és finomak, de a figyelő szemnek már feltűnik, hogy valamiként másnak hatnak. [...] Régi, lírai hangja, mely közös gyermekkorunk és emlékeink édes mélységeiből szakadt föl, egyszerre megcsuklott, és figyelmét a nagyon is földi, nagyon is kézzelfogható jelenségek kötötték le” – írta Kosztolányi a Nyugatban unokatestvére halála után, és bár ő ugyan figyelte ezeket az apró változásokra is, ekkor még senki sem tulajdonított nekik különösebb jelentőséget. A naplórészletekből úgy tűnik, Csáth 1914-ben még a friss házások boldogságával és meghittségével éli mindennapjait. „Boldog este Olgával. Milyen elégtétel és jutalom, hogy annyi gonosz, rideg, kegyetlen, komisz ember után egy valódi nemes szívet, jó lelket találtam” – írja. Ám beköszönt valami, ami évekre feldúlja – ekkor még önmagához képest kiegyensúlyozott – lelkivilágát: az első világháború, aminek borzalmaiban orvosként kellett helytállnia. Az állandó készenlét, a kiszámíthatatlanság, a sebesültek szenvedésének és nyomorúságának látványa már az első aktívabb napokban kezdi felőrölni idegrendszerét és szokásait: „A csapat a képzeletemben lassan, csüggedten vánszorgott; mindenki ugyanazon a helyen, ahol most állott, csak az elesettek hiányoztak. Itt-ott 20-30 lépésnyi hézag volt, amelyben csak az elesettek lelkei masíroztak láthatatlanul.” Nem tud aludni, nem képes kikapcsolni, ezért fokozatosan növeli ópiumadagjait. Naplójában sokat latolgatja a háborúban részt vevő országok esélyeit a győzelemre és a bukásra, ahogyan a harcok várható végét is újra és újra igyekszik megjósolni.

Csáth már függősége előtt is állandó jelleggel (de persze főként orvosi tanulmányai megkezdésétől) megfigyelte és diagnosztizálta önmagát. Hipochonder képzeiteiben hol tbc-snek (ezt elmélete szerint anyja révén kaphatta), hol maláriásnak, hol pedig luesszel fertőzöttnek hitte magát, de az ópiumhasználatot is a tüdővészttől való félelmében kezdte el. Édesanyja ugyanis ebben halt meg, amikor Csáth nyolcéves volt, ez pedig örök nyomot és szorongást hagyott benne. A napló tanúsága szerint anyja halálának évfordulóin rendre fel is idézte azt a bizonyos estét, anyjának tekintetét, érintését (még több mint húsz év elteltével is). Egy lábjegyzetben meg is említi a szerkesztők, hogy az író az 5-ös számot rendkívül baljósnak hitte, és szinte rettegett tőle – ennek oka a megjegyzésből nem derül ki, számomra azonban szinte egyértelmű, hogy ez is anyja halála miatt volt így (február 5-én hunyt el). A szövegekből világossá válik, hogy Csáth úgy érezte, apja is végérvényesen magára hagyta őt, amikor anyja halála után nem sokkal új nőt hozott a házhoz: többször hozza fel tényként, hogy immár nincs apja, akivel szeretettel és bizalmasan beszélhetne, megoszthatná problémáit. Ez minden bizonnyal jelentős szerepet játszott abban, hogy Csáth úgy érezze, elveszítette a biztonságot nyújtó családi háttér minden pillérét, és gyerekként egyedül kell megküzdnie problémájával. Kapcsolatuk később sem javult, pedig Csáth végtelenül ácsingózott az apai szeretet és támogatás után. Talán mindezen félelmeinek és elhagyatottságának köszönhetően vette fejébe azt, hogy neki már úgyis csak néhány éve lehet hátra, ezt az időszakot azonban élvezeteit megsokszorozva fogja leélni, úgy, ahogyan azt *Ópium* című novellájában meg is írta.

Csáth nagyrészt igen pontosan rögzítette naplójában függősége szakaszait, a napi mennyiségek stagnálását vagy változását, ezért a kötet egészén át jól nyomon követhető, hogyan alakultak a fogyasztási szokásai, sokszor mérleget is készített hozzájuk. Ekkor még 0,30–0,40 g körül alakultak napi adagjai (általában négy részre bontva). Amikor ennél nagyobb mennyiséget használt, érezte, hogy csökkentenie kell, és ezt általában meg is tudta tenni kisebb-nagyobb nehézségek árán. Sokszor valóban tesztelte, milyen hatást vált ki az egyes adagok minimális csökkentése vagy növelése, és összegzésképp levonta a tanulságokat: például 0,08 g pantopon jól tett az étvágyának és az emésztésnek, de 0,06 g pantopon 0,04 morfinnal kombinálva már nyugtalanságot és zavaros álmokat eredményezett. Megállapította, hogy a rendszeres használó csak akkor érezheti jól magát, ha mindig csökkent vagy növel valamennyit az adagjain – a stagnálás semmiképpen sem kivitelezhető, mert túltengést és depresszív érzéseket okoz. Vizsgálata során azt is kitapasztalta, mikor kell aludnia és dolgoznia két adag között, hogy ne jelentkezzen idő előtt a morfiúméhség. Feljegyzéseiből jól rekonstruálható, hogy adagjai a világháború kitörésének első hónapjaiban nőttek meg ugrászerűen az előző időszakokhoz, évekhez képest – ezek ugyanis olyanná tették őt, amilyen mindig is szeretett volna lenni, ám túlzott érzékenysége sosem tette lehetővé: nyugodtabbá, közönyösebbé. Ahogyan írja: „A M[orfin]istát mintegy kikapcsolt egyénnek érzik a társadalomban, aki nem érzi a közös fájdalmakat, szenvedéseket. Valóban a kontaktus nincs meg annyira. A M[orfin]ista érzései önállóan születnek meg. Nem a mások érzései és gondolatai által szuggerálva, hanem a saját érzései és kombinálásai nyomán. Sokszor egyáltalán nem kapható érzésekre. Ilyenkor olyan, mint egy kellemetlenül érzéketlen, állatian vegetáló lény. Máskor meg túlérzékeny, mint egy paranoiás a rögeszméivel, amik azonban senki mást nem hatnak meg, nem érdekelnek.”

1917-ben eléri a 0,50 g szerfogyasztást – ekkor még szervezete fizikailag és mentálisan sem bír ezzel a mennyiséggel, így hamar visszavesz belőle. Haja hullik, pulzusa örülten lüktet, fűti a láz, folyamatos hányinger gyötri, képtelen enni és aludni. Alig egy év múlva azonban már azzal kapcsolatban fejezi ki félelmeit, hogy nem tud csökkenteni. 1918 novemberében, a perszónálunió felbomlását övező szerb forrongások idején szinte belebetegszik az állandó készenlétbe, és miután éjszákanként már a revolvvert szorongatja kezében, bevezeti a napi hetedik adagot, és szerhasználata sosem látott magasságokban, 0,70 g körül tetőzik. Ekkor kezd tartósan a rabjává válni annak a gondolatnak is, hogy a gyermeke – akinek érkezését évek óta várta, születésénél pedig megfogadta, hogy örökre felhagy minden káros szenvedélyével – talán nem is az övé. Amint ismét csökkenteni tud az adagon, paranoiás félelmei és rögeszméi néhány nap alatt alábbhagynak: a baba minden vonásában önmagát látja. Rosszabb napjain oldalakat ír tele mániákusan azzal, milyen szempontok alapján következtet rá, hogy a gyermek nem tőle van: például hogy a második lábujja a leghosszabb, ujjai a tövénél vastagabbak, szemöldöke kissé felfelé kunkorodó, tenyerén a vonalak nem úgy futnak, ahogy neki és Olgának, vagy hogy a kezdeti kancsalsága túl gyorsan elmúlt. A racionálisabb kétélyek közt az is felvetődött Csáthban, vajon mennyi esély van rá, hogy ő morfinistaként tud gyerme-

ket nemzeni. Mindazonáltal nem derült égből villámcsapásszerűen merültek fel benne ezek az agályok: már a feleségével való megismerkedése után gyanakszik rá, hogy Olga kikezdett az ő testvéröccsével, Dezsővel. Később egy datálatlan (de vélhetően utolsó hónapjaiból származó), Kosztolányinak szánt bejegyzésben a morfin megvonásával köti össze féltékenységének enyhülését. Egyszer elgondolkodik annak a lehetőségén is, hogy talán az egész paranoiás rendszert (mind Olga megcsalásaira, mind a gyerekekre vonatkozóan) ő és a morfium építették nyolc éven át, ám ez nem bizonyul tartós állapotnak.

Jól megfigyelhető, hogy ópiumfüggőségének tetőpontra hágásával párhuzamosan hogyan válik egyre erősebbé és bensőségesebbé Csáth Istenbe vetett hite. Az utolsó hónapokat áthatják az imák, a sorozatos könyörgések: úgy érezte, ha van még bármi remény arra, hogy függőségét leküzdje, és megmeneküljön a teljes összeomlástól, az csak Isten áldásának és könyörületességének lenne köszönhető – saját akaratából és erejéből ez már nem megvalósítható. 1919 elején, elvonókúrája idején már mindenkiben ellenséget lát, úgy érzi, családja összeesküdött ellene, és végérvényesen magára hagyta őt, még imádott öccse is kegyetlen hozzá, és ebből a szeretetlenségből már tényleg nincs kiút. „A természetet borzasztó fájó módon élvezem. A halálraítélt érzése ez, aki tudja, hogy nemsokára az örök sötétbe merül! [...] Idehoztak, meg nem gondolva azt, hogy itt a halálos ítéletet kell megtudnom. Nem a legborzasztóbb dolog ez!? Nem néztek semmit, nem kérdeztek semmit, a fő volt, hogy megszabaduljanak tőlem. Szegény kis Ilonka, mikor az agybetegsége közeledett – bűjt mindenkire, akitől egy kis szeretetet várhatott. Ölelte, csókolt, magához szorította. Így menekültem én Olgához, apához, Dezsőhöz. Mindenki eltaszított, rám unt, elhárított, belém rúgott. Mit tegyek így: élet, becsület, szeretet nélkül.” Ennek okozójaként újra feleségét állítja be, amiért fűvel-fával megcsalta őt, mástól szült gyereket, és nem próbálta eléggé megakadályozni, hogy ő minél inkább a függőség rabja legyen. Sőt, nem hagyta pihenni őt, holott tudta, hogy a megerőltetés nagyobb adagokhoz vezet, és Csáth szerint kezdettől fogva arra ment ki a játék, hogy Olga őt tönkretégye és a halálba hajszolja. Már egyre sűrűbben játszik el a gyilkolás gondolatával is. „Itt vagy gyilkolni, vagy megbolondulni kell a degenerált egyénnek. Én nem tudtam gyilkolni – tehát meg fogok bolondulni” – írja három hónappal azelőtt, hogy Olgát agyonlőtte, és saját életére is az egyetlen megoldást az öngyilkosságban látta. „A jövő május már nem fog nekem virulni” – s valóban igaza lett, négy hónappal később már nem élt.

Színesíti a válogatást a több évet átfogó *Protocolle sexuelle* című rész, amelyben Csáth napról napra, beszámozva feljegyzi szexuális élményei és közösülései minden részletét: kivel, hol, hány órákor, milyen pozícióban, milyen körülmények között, milyen érzésekkel kísérve történt. A kötet további nagy erénye, hogy felvillant számos érdekességet a festő és a zeneszerző Csáthból is – noha ebben az életszakaszában már jóval kisebb arányban, mint a korábbiakban. A naplófeljegyzések a szerző rajzaival, ábráival vannak díszítve, és olyan elvetemült, perverz fantáziákról is beszámolnak, mint például *A szent család* című pornográf portréegyüttes elkészítése, ami egy család (szülők és gyerekek a szobalánnyal, a kutyával és a papagájjal) közös szexuális orgiáját ábrázolja. A zeneszerző Csáth alkotásait is őrzik a lapok: kottarészleteket, melyeket ő maga komponált, illetve ezekre vonatkozó terveit és zeneművészeti nézeteit. Megemlíti többek között egy olyan saját szonáta komponálása, amelyet Csáth önéletrajznak szánt „a zeneszerző életének bizonyos egymással korrespondáló eseményeivel és hangulataival”. Meglátása szerint ugyanis efféle programmal minden jól megalkotott szonátának rendelkeznie kell (a *Szonáta pathétique* című novellájának zeneesztétikai háttérében is ez a szemlélet fedezhető fel olyan alkotókra és gondolkodókra hivatkozva, mint Richard Wagner és Schopenhauer). A datálatlan részletek közt – de vélhetően az utolsó hónapokban vagy egy évben keletkezett az írás – található egy *Mit szeretnék még!?* című feljegyzés is, melynek számos pontjában kedvenc zeneműveit, illetve azok még egyszeri meghallgatását említi, elsőként a Ringet Wagnertől (mely szintén több novellájának megalkotásában közrejátszott).

Noha forrásjegyzék található a kötet végén, amely az egyes kéziratokat cím szerint rendszerezi, illetve rögzíti jelenlegi lelőhelyüket, érdemes lett volna az imént említett festményekhez, zeneművekhez hasonló alkotásokról is megjegyezni, hogy valóban elkészültek-e, megmaradtak-e a hagyatékban, megtekinthetők-e valahol, egyáltalán van-e ma bármilyen erre vonatkozó információ. Az olvasást viszont nagyban megkönnyíti a csatolt orvosi kifejezések szótára, ahogy az idegen nyelvű (latin, német, francia) naplórészletek, szavak megértését is magyarázatok segítik. A ma már nagyrészt ismeretlennek számító, Csáth által olvasott, korabeli színpadi bemutatókat, filmeket, szö-

vegeket, regényeket is jegyzetek segítik és kísérik: a művek szerzőjének vagy a rendezőnek nevével, pontos címmel, kiadási dátummal. A szerkesztők néhol néhány mondatban kitérnek az adott alkotás akkori jelentőségére, befogadástörténetére is. Az elavult szemantikájú szavakat a ma használatos alakkal, szinonimával egészítették ki, de a lényegesebbnek vélt, ám kevésbé ismert történelmi eseményekhez, fordulatokhoz is fűztek rövidebb kommentárokat.

Külön rendszerezve a Csáth által használt, többször előforduló kis rajzok, piktogramok, rövidítések jelentését találjuk. Néhánynak a „dekódolásával” azonban a szerkesztők nem tudtak megbirkózni. Ezek közül az „N”-ként használatos anyag neve fontos lett volna: bizonyára valamilyen drogösszetevőről van szó, amelyet Csáth a pantoponnal és a morfínnal említett együtt viszonylag sokszor, főként függősége előrehaladott állapotában. A többi, meg nem fejtett rövidítés jelentősége elhanyagolható a megértés szempontjából. A szerkesztők a szövegeket betűhíven közölték, megtartották a korra jellemző beszéd- és szófordulatokat, csak az egyértelmű elírásokat javították, illetve a mai helyesírást vették alapul a könnyebb olvashatóság érdekében. A napló tartalmát illető hamis információkra (tárgyi tévedés, elcsúszott dátumozás) az adott ponton felhívják az olvasó figyelmét. A Csáth által rövidítve használt neveket, alakokat szögletes zárójelekben egészítették ki – erre szükség is volt az egyértelműsítés miatt, mivel Csáth sokszor következtelenül, összekeverve használta őket. A ritkábban említett kereszt- és becenevek alatt magyarázat is található a személyek teljes nevére, Csáthtal való kapcsolatára vonatkozóan, így összességében teljes képet ad a kötet a korszakról, illetve az író életéhez köthető valamennyi (családi, életviteli, egészségügyi, történelmi, kulturális) tényezőről. (S. a. r. Molnár Eszter Edina, Szajbély Mihály, *Magvető*, 2017)



LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, *Lányom piros kabátban*, 2018

KOVÁCS ISTVÁN

Valóságos történelmi esszék

Borsi-Kálmán Béla: Pszeudo-fociesszék



KOVÁCS ISTVÁN (1945) Salföld

„A futball nekünk, magyaroknak jóval több holmi látványos és divatos csapatjátéknál. Ellenkezőleg: a történelmi kompenzáció fontos terepe, vigasz a nemzetté válás sikertelenségéért, polgári átalakulásunk felemás voltaért; gyógyír a magyar álom (és állam) 1920-as szertefoszlására/szétszedésére. Egyszersmind tükre, sokszor egyenesen görbe tükre mindannak, ami a magyar társadalom mélyén történik. Azóta is.”

Borsi-Kálmán Béla a „három tenger térségének” – hogy a ma mind divatosabb politika-földrajzi fogalmat használjuk – históriájában magabiztosan eligazodó, az újkori magyar–román kapcsolatokat s azok társadalomszerkezeti és lélektani, eseménytörténeti alapjait levéltári kutatásig elmélyült alaposággal feltáró és ismerő kitűnő történész. Eredményességét az életrajzához függelékként kapcsolt bibliográfia bizonyítja. Kimunkált stílusán – amely a professzorára, Szabad Györgyre emlékeztető hosszabb körmondatokat is szervesíteni képes – érződik, hogy a műfordítói „gályapadból” kikerülve mestere lett a nyelvnek. Előnyt jelentett ehhez az is, hogy kamaszkori eszmélkedéséig megérintette a kisebbségi sors, amelynek emléke azt követően is kísértte, hogy 1962-ben a partiumi Szinérváraljáról családotul áttelepedett Magyarországra. A szülőföldjén beléivódott empátiakészség bizonyára segítette/segíti történészi munkáját. Az is igaz, hogy futballistakénti kibontakozásnak érzékelhető akadálya volt.

A történészi felkészültség és a nyelvi felvérteztség azonban nem (lett volna) elég ahhoz, hogy legnagyobb közérdeklődésre tartó művét – *Az ARANYCSAPAT és a KAPITÁNYA. Sorsvázlatok a magyar futballpályák világából* – megírja. Ehhez a magyar (és nemzetközi) labdarúgás históriájának ismeretén túl az is kellett, hogy a játékosok világát a zöld gyepen és annak nem kevésbé fontos színterén, az öltözőben belülről, testközelből ismerje. Egy bizonyos szinten mindkét helyen vérre ment, mehetett a teremtő (vagy bomlasztó) egymásrautaltság. Hasonlóan fontosnak bizonyult az is, hogy a szerző azok gondolkodásmódját, valóságghűen értékelő, de nemegyszer sztárformáló – és -romboló – mahinációit megismerje, akik a labdarúgást, a futballistákat a köznép előtt megjelenítik/megjelenítették: a sportújságírókat, rádióriportereket, tévés tudósítókat, a kommentáló „szakembereket”.

Az ötvenes években alig akadt kiskamasz, aki ne labdarúgó-válogatottságról álmodott volna, ne Grosics, Puskás, Hidegkuti vagy Kocsis akart volna lenni. Borsi-Kálmán Béla nemcsak ábrándozott róla, hanem 1968 és 1970 között közel került a megvalósításhoz, mivel – mint erről több írásában is említést tesz – a Ferencváros holdudvarában játszott, még ha egy ideig a Csepelhez kihelyezettként is. Arra is utal, hogy végül miért kényszerült mégis a tudományos pályára a futballpálya helyett. Igaz, a stoplis cipőt nem akasztotta végleg a szögre: 1985-ben tagja volt az újságíró-világajnokságon harmadik helyezést elért magyar csapatnak, s ehhez az kellett, hogy addig is folyamatosan játsszon különféle, elsősorban „kispályás” csapatokban.

Borsi-Kálmán Béla legújabb könyve, a *Pszeudo-fociesszék. Szélgjegyzetek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről* első harmadában ugyanazokat a kérdéseket járja körül, mint *Az ARANYCSAPAT és a KAPITÁNYA* című művében, amelyben Puskás Ferenc háttérének tompított reflektorfényében Albert Flórián és Varga Zoltán is megjelenik. Borsi-Kálmán Béla a *Pszeudo-fociesszék* több írásában – „Puskás” (nekrológ helyett); *Egy magyar mítosz: az Aranycsapat*; *Puskás, Albert, Varga. A három muskétás drámája*; *Mementó – avagy ki volt Varga Zoltán?* – kinagyítja és Puskás mellé emeli őket abban az értelemben, hogy az ő legendájuk születésének történelmi háttérét is elemzi, ismerteti népszerűségük kulisszatitkait, továbbá jelzi életüknek a magyar labdarúgás alakulására is kiható hajtúkanyarját.

E csaknem végzetes kisiklás az 1958 után főnixmadárként új életre kelt és páratlan labdarúgói és edzői pályát befutó Puskás esetében természetesen a berni világbajnoki döntő elvesztése. Ennek egyik rejtett okát Borsi-Kálmán Béla *A magyar mítoszról* szóló írásának *Az alagúttal következők* című alfejezetében tárja fel, de részletesebben *Az ARANYCSAPAT és a KAPITÁNYA* című könyvében taglalja a történeteket. A nyugatnémetek számára a 8:3-as megalázó vereséggel végződő meccs alatt Puskás odaszólt az általa korábban még Perényi-Pecsovszky Józsefként ismert nyugatnémet játékosnak, Jozef Posipalnak, hogy fordítsa le az őrzésére állított Werner Librichnek: „Annyiszor viszem el kötényben lába között a labdát, ahányszor akarom.” Posipal eleget tett a kérésnek, noha előtte megjegyezte: „Öcsi, ez nagyon rossz ötlet, ez egy igen sprőd gyerek, ezzel nem jó [kikezdeni]...” A következők: „Librich nyolcvan kilójának teljes súlyával, megsértett férfiúi önbecsének minden maradék zsigeri indulatát és frusztrált nemzeti tudatának összes kompenzatív lendületét beletette bal talpának lefelé irányuló brutális mozdulatába. Valósággal széttaposta ellenfele mitikus bal lábának külső részét, futballista-szlengeből a »rüsztjét«.” A döntőben a sérült lábát kímélő Puskás távolról sem tudta azt a játékot nyújtani, amit megszoktak tőle.

A vereségnek persze több más oka is volt, így a válogatott annyiszor bevált felállásának érthetetlen összekuszálása Sebes Gusztáv által, az éjszaka is sramlizenétől visszhangos szálloda előtti tér és több magyar játékos alkalmi pázstorórája. A kudarc mélyebb okára Borsi-Kálmán Béla történelmi, társadalom-lélektani összefüggéseket is felvillantó magyarázattal szolgál: Az Aranycsapat tagjai „mindnyájan megéreztek a Gondviselés különös kegyéből és akaratából: szerepük túlmutat, túlnő önmagán, valóban történelmi pótlék, egyfajta vigasz a csökevényes nemzetné válásért, a Kosuth, Széchenyi, Deák és a többi nagy magyar államférfi által elgondolt liberális magyar álmom (és álmom) 1918–1920-as szertefoszlásáért és mindazért, »ami utána következett«.

Ha ebből a szemszögből nézzük újra a londoni 6:3 filmjét, lehetetlen nem gondolni arra, hogy nem futballmeccset, hanem a balul sikerült XIX–XX. századi »magyar történet« kompenzációját látjuk. Jóllehet »csak« a *szimbolikus térben*. A dicsőséges *magyar rapszódia*t: tizenegy észvesztő magyar tehetség tobzódását, eksztatikus előadását arról, hogy szerencsésebb esetben mire is lehetett volna képes ez a szomszédai gyanakvásától, a nagyhatalmak közönyétől kísért – és saját önsorsrontó tulajdonságaitól terhes, általuk megvert Nemzet!

Ebben az összefüggésben sem volt véletlen mindabban, ami 1954. június 18. és július 4. között, de különösen a berni döntőben történt. Ellenkezőleg – minden magán viselte nemzeti gyarlóságainkat, a tehetség elfecsérlésének módozatait, a rossz szervezést, a széthúzást, a kisebbségi érzésekből fakadó kivagyiságot, az önbizalomhiányból eredő melldöngetést, az erők hibás el- és beosztását, a kapkodást, a következetlenséget, az intrikákat, végül a pánikreakciók sorozatát.”

Az Albert–Varga ellentét kapcsán is hasonlóan a történelemben gyökerező magyarázattal szolgál a szerző: „Puskás és Albert! Az előbbi a Rákosi-kor *szimbóluma*, a másik a Kádár-rendszer *idolja*. Puskás hihetetlen kommunikációs és manipulációs képességei, ösztönös társas intelligenciája, a hierarchiák iránti csillogó érzéke maga volt a *hatalom*, aki uralta szűkebb és tágabb környezetét, s elképesztő presztízsét, befolyását többnyire *jó ügyekre*, többnyire társai érdekében vette igénybe. Albert viszont csupán *futballistaként* érdemelte ki a Puskás távozásával ölébe hullott csúcspozíciót, *emberként* már szinte semmit sem tett hozzá, elfogadta, élt vele, majd passzívan beleszürkült első és egyetlen klubja sivár, reménytelen mindennapjaiba. [...] Megkötötte a maga kis kompromisszumait, nem vágyott többre, mint amit így is elért, akárcsak – néhány kivételtől eltekintve – mi, a Kádár-kor gyermekei, valahányan.

Varga Zoltán viszont, amikor 1965 körül lázadni kezdett az akkor már erőteljesen épülő (kivülről irányított) Albert-kultusz ellen, talán maga sem volt tudatában, hogy a *Kádár-rendszer ellen* indított reménytelen küzdelmet. Így vált egy egész nemzedék – több korosztály *bálványává*. Ő lett a szabadság mámorától 1956 őszén megittasodottan végzetükbe menő „szent suhancok” utolsó képviselője, utóvédharcosa. Ehhez persze az kellett, hogy minden idők egyik legtehetségesebb focistáját lássák benne. Sokak szerint az is volt.

A kötet következő bő harmadának képi-tartalmi összefoglalója a címlapon Nicolas Sarkozy portréja. Mottója: „A politika és futball kézenfogva jár.” E szentenciaszerűen tömör mondatot Borsi-Kálmán Béla *Busquets és Forlan, avagy hevenyészett benyomások a 2010-es dél-afrikai világbajnokságról* című esszéjében bontja ki – a bevezetőben leszögezve: „A XIX. labdarúgó vb egyike volt a sportág másfél évszázados története legpocskább tornájának.” A csődöt mondott hírességek el-

képzelt csoportképén pedig olyan játékosok láthatók, mint a portugál Cristiano Ronaldo, a brit Wayne Rooney, Steven Gerard és Frank Lampard, az elefántcsontparti Drogba és Kalou, a kameruni Eto'o. A minden kritikán aluli világbajnokságon a Spanyolország által megnyert döntő is csapnivaló volt. Borsi-Kálmán Béla részletesen elemzi az okokat is, amelyek közül a legtanulságosabb a mások mellőzésével méltatlanul szerepeltetett szürke Busquets, aki látványos bizonyítéka volt annak, hogy a spanyol csapat miként tolódik a középszer irányába.

A szerző mintha azért elemezte volna több spanyol játékos szerepeltetését (illetve érthetetlen mellőzését) a világbajnoki döntőn, hogy leszögezhesse: „Jóval nehezebb lesz kigyomlálni, de legalább háttérbe szorítani a (magyar) »busquetsek« *hálózatát* (networkjét), amely a futballt (s napjaink »rendszerváltós« magyar társadalmát) keresztül-kasul átszövi, s minden szinten, mondhatni, minden szegmensében és sejtjében *domináns* (uralkodó) helyzetbe került. Lassan, fokozatosan, észrevétlenül.

Ez a hihetetlenül pusztító, alattomosan romboló folyamat a *futballban* voltaképpen már az 1954. július 4-i berni döntőben (esetleg már a májusi britek elleni 7:1-et közvetlenül megelőző méltatlan és igazságtalan pénzosztáskor) elkezdődött, *társadalomtörténetileg* pedig – erőteljes dualizmus kori, majd a két világháború közötti előzményekkel – az 1956 utáni megtorlásokat követő Kádár-kori konszolidáció idején, úgy 1962/63 körül hatalmasodott el. *S lényege* – újfent minden szinten – a 20. századi nemzet- és társadalomépítő kudarcainkból eredeztethető »össz nemzeti« meghasonlással, általános elbizonytalanodással, értékválsággal és -vesztéssel párhuzamosan – a magyar virtus, a kreativitásra, technikai-taktikai tudásra, szellemességre, váratlan megoldásokra épülő *magyar (dunai) iskola* fokozatos megsemmisítése volt. Talán mondanunk sem kell: a nemzeti jelleg, a magyar nemzeti öntudat, önkép, önazonosság a közsférában s az oktatásban történő fokozatos széttűzésével, legalábbis alig jövátethető módszeres irtásával együtt, csaknem egyidejűleg.”

A megoldás: „Vissza kell(ene) térni a Bozsikék által világszínvonalon művelt magyar futballhagyományhoz! Társadalom- és politikátörténetileg pedig – megannyi felemásra sikeredett 20. századi *kísérletezgetés* (Horthy-rendszer, Rákos- és Kádár-féle »szocialista építés«, valamint »rendszerváltozás/változtatás«) után (a sorozatos kudarcok tanulságait végre megszívlevél) – ugyancsak vissza kellene kanyarodni a francia mintákon nyugvó *európai polgárosodás* (polgári átalakulás) *magyar (hungarus) változatához*.”

Borsi-Kálmán Béla írásainál komolyan kell vennünk a lábjegyzeteket is, amelyek a jelzett kérdés bővebb kifejtésére és magyarázatára biztosítanak kiegészítő keretet. Így tudható meg egy lábjegyzetből, hogy a fent jelzett pénzosztás során Puskás és Bozsik kétszázezer forintot, Budai, Kocsis és Czibor pedig csak tízezer forintot kaptak. A szerző hozzáteszi: „Sokan úgy tartják, hogy ez az eset bontotta meg a csapategységet, és mérgezte meg az addig kifogástalan bajtársi szellemet!”

Egy korszak végén. Futball és politika (avagy rögtönzött kisportrék egy tréneréről és egy kvázi státusférőről) című írásában Borsi-Kálmán Béla a 2012-es francia elnökválasztás idején arról tudósít, hogy Nicolas Sarkozy miként játszotta el a tágabb francia közösséget sértő primitív pökhendiségével, luxus létét megvillantó kivagyiságával annak esélyét, hogy szocialista vetélytársával, François Hollande-dal szemben mégis nyerjen. Velük párhuzamosan két, más-más okok miatt eredményes edzőt mutat be, sajátos módon érzékeltetve, hogy a Real Madrid szakvezetője, José Mourinho, noha stílusát tekintve Sarkozynél jóval érdekesebb, mondhatni, brutális, és tehetségben se ér fel a politikushoz, mégis látványosan sikeres. Ebben az is szerepet játszik, hogy dühkitöréseit, acsargó hisztériáját mind a játékvezetők, mind a sportújságírók – tartva tőle – respektálják. Ezzel a Real Madrid szinte automatikusan az erőfutballt képviseli, kiejtve így a látványos, intelligens labdarúgókat, mint ezt a megalázó vesszőfutásra kényszerített Ricardo Kaka esete is bizonyítja.

Mourinhóval szemben Borsi-Kálmán Béla Josep Guardiola-t, a Barcelona trénerét hozza fel ellenpéldának, aki tökélyre fejlesztette a barcelonai stílust, „a szemet-lelket gyönyörködtető, sziporkázóan szellemes, körömpasszos (tiki-taka) játékot”. A Barcelona sikeres edzője, aki csapatával négy év alatt tizenhárom trófeát gyűjtött be, 2012 áprilisában azért készül lemondani, mert belefáradt a Real Madrid szakvezetőjével, José Mourinhóval vívott öldöklő szakmai és lélektani küzdelembe.

Nemzetépítés és nemzettudat a futball tükrében című, magyar, francia és román példákat egymás mellé sorakoztató vázlatának megírására Borsi-Kálmán Bélát talán az az 1974-es bukaresti élménye készítette, amelyben irodalmi ösztöndíjasként labdarúgó-tudásának köszönhetően volt része. Ennek révén jutott el ugyanis a legjobb román csapat, a Steaua edzőpályájára „nagyágyúkkal” gyakorlatozni. Az itt felderített „katonai” titkokról így vall: „Az akkori bizalmatlan, politikai gyanakvásoktól és előítéletektől

terhes légkör érzékeltetésére csupán két tényt említek: a kitűnő modorú, igazi »erdélyi úriember« Jenei az első héten románul érintkezett velem, noha tudta, »ki fia-borja« vagyok... Ennél sokkal nagyobb meglepetést (és életre szóló – »történelmileg« is érzékelhető) élményt jelentett, hogy az utolsó edzés végén Creiniceanu másodedző diszkréten félrehívott, és tökéletes magyarsággal (vele »természetesen« mindig az államnyelvet használtuk!) kívánt sok sikert értelmiségi pályámon (»ha már nem lettél futballista«), értésemre adva, hogy ő *nem* Carol Creiniceanu, hanem Karácsony Károly, székely szénbányászok ivadéka Lupény városából. Közlését kérés nélkül még azzal toldotta meg, hogy az 1950/60-as évek fordulóján az akkor még C. C. A. [Clubul Central al Armatei, a Hadsereg Központi Klubja] *București* 22-es keretének *több mint a felét* – változatlanul – *magyar futballisták alkották*, akiknek »központi utasításra« románosítani kellett nevüket, és az edzéseken is *románul kellett beszélniük egymással*.”

A fejezetben a szerző rendkívül áttekinthetően vázolja fel „a francia–magyar–román *hármás* viszony geopolitikai, társadalom- és mentalitástörténeti dinamikáját”. E viszony trianoni „sportvégi-keletének” érzékelésére álljon itt a román válogatott három évszám fénycsóvájában.

1922-es összeállítás Lengyelország ellen: Szatmári Sándor (Kolozsvári A. C.) – Kozovits Sándor (Temesvári Egyesülés) – Nicolae Hönigsberg (Nagyvárad A. C.) – Rigolo Koch Emil (Marosvásárhelyi MTK) – Sanislas Micinski (Polonia Czernowitz) – Aurel Guga (Universita-Cluj) – Stöck (Török) Béla (Nagyvárad Törekvés) – Rónay Ferenc (Nagyvárad A. D.) – Drescher Zoltán (Nagyvárad A. C.).

1937-es összeállítás Jugoszlávia ellen: Robert Sadowsky (AMEFA Arad) – Lazăr Sfera (Venus București) – Iacob Felecan (Victoria Cluj) – Vintilă Cossini (Rapid București) – Juhász Augusztin (Nagyvárad A. C.) – Raffinsky László (Rapid București) – Silviu Bindea (Temesvári Ripensia) – Schwarz Sándor (Temesvári Ripensia) – Barátky Gyula (Rapid București) – Dobay István (Temesvári Ripensia).

1948-as összeállítás Albánia ellen: Robert Sadowsky (Ciocanul București), majd Márky Sándor (IT Arad) – Vass Mózes (IT Arad) – Farmati Zoltán (IT Arad) – Gheorghe Băcuț – Pál Béla (IT Arad) – Petchowsky József (IT Arad) – Kovács Béla (IT Arad) – Vasile Marian (CFR București) – Bonyhádi László (IT Arad) – Stibinger József (IT Arad) – Petre Bădeanu (CFR Timișoara).

Az 1970-ben a mexikói világbajnokságra benevezett román válogatott 22-es keretébe már csak három magyar került be: Ludovic Sătmăreanu (Szatmári Lajos), Vasile Ghergely (Gergely László) és Emerich Dembroschi (Dembrószky Imre).

A könyv utolsó szűkebb harmadának címe: *Emlékek és reflexiók E. P. „Mesterről”. Változatok az „aha-élményre”*. A több alfejezetre tagolt visszaemlékezés voltaképpen tisztelgés Esterházy Péter emléke előtt. „Egyike vagyok [...] ama több száz kortárs(á)nak, akik *elsősorban labdarúgóként*, szó szerint »testközlelő« kerültek velem kapcsolatba” – jegyzi meg Borsi-Kálmán Béla. Idézeteiből azonban kiérződik, hogy otthonosan mozgott regényeinek elsősorban a futballt meg-megjelenítő világában is. Ennek jegyében idézi Esterházy Péter saját labdarúgó-létének – pontosabban e létet megrendítő – testi gondjait firtató vallomását a *Harmonia caelestis*-ből: „[...] fizikailag nem voltam elég jó, rossz se, de semmi segítséget nem kaptam a testemtől, semmi bónusz, ha gyorsaság kellett, ezernyi sprintgyakorlat kellett hozzá, ha állóképesség kellett, robotoltam a hosszú, sötét csillaghegyi utakon; hogy utáltam! Nehezemre esett belátni, hogy a futballistahétséghez hozzátartozik a test tehetségessége is. Nekem úgy kellett mindent kimeríteni a testemből.” Írásaiban a történész labdarúgó is többször a futballmérleg serpenyőibe teszi saját fizikai adottságainak gyengéit és erőit – az Esterházyéhoz hasonló őszinteséggel.

Az Esterházy Péter társaságában többnyire labdarúgómezben megjelenő Borsi-Kálmán Béla ezúttal sem tagadhatja meg, hogy nemcsak a pályán kijelölt poszton érzi magát otthon, hanem otthon van a térség társadalomfejlődésének történetében is. Tőle olvasható a legrokonszenvesebb, leghasználhatóbb fogalma az „urbánusnak”: „Az »urbánus«-on én sohasem a zsidó származást, hanem a mindenkor polgárisultság/civilizáltság/kifinomultság – Szemere Bertalan és Kemény Zsigmond korabeli kifejezésével »polgárisodás« – fokát értem, amelynek mindenütt a világon történelmi, szociológiai és mentális okokból nagyon erősen hierarchizált állomásai, lépcsőfokai, fejlettségi szintjei, garádicsai vannak, amelyeket el kell érni, meg kell mászni, meg kell teremteni, ki kell vajúdni, és minél szélesebb társadalmi környezetben szervesen meg kell(ene) gyökerezetni.” Ide kívánczik Ernest Renannak a szerző által idézett gondolata is a nemzetről, miszerint az „közös emlék a múltból és közös terv a jövőre”.

Borsi-Kálmán Béla Esterházy Péterről szóló írását – már a labdarúgást mellőzve – az alábbi sorokkal zárja: „Annak eldöntése, hogy az egyetemes magyar kultúra »befoghatatlan üstökös« (Várszegi Asztrik), avagy örök időnkig egyenletesen sugárzó állócsillaga lesz-e, a *jövő* kifürkészhetetlen titkai közé tartozván, már meghaladja a *múltkutató*vá vált egykori játékostárs szakmai illetékességét.” (*L'Harmattan*, 2018)

THIMÁR ATTILA

Egy délutáni szerda

Tandori Dezső (1938–2019)



Összegzés, számvetés, értékelés?

Mit lehet vagy mit kell ilyenkor tenni, amikor az ember, vagyis inkább én, értetlenül, tehetetlenül, hitetlenkedve áll. Mozdulni nem tud. Az első persze mégis a klaviatúra: MTI Hírek – bejelentkezés: nincs közlemény. Tehát lehet, hogy nem is igaz. Valami tévedés. Mondjuk, csak annyi, hogy rosszabbul van, orvosi segítség szükséges. Na jó, akkor hála istennek. De közben mozog bennem a kétke-dés, hátha igaz, talán mégis. Telefon ide, telefon oda, sehol sem veszik fel. Tehát nem lehet megerősíteni. Akkor nem is létezik ez a nemlétezés. De egyszer csak hívnak: mégis igaz. Hajnalban.

Amikor a madarak kelnek.

Összegezni mit tudnék? Azt tudom számba venni, hogy mit kaptam én ez alatt az egy év alatt, ami-óta barátjának tekintett. Vagy mit kaptam tőle az alatt a pár évtized alatt, amióta irodalommal foglal-kozom, s olvasom verseit, fordításait, regényeit, esszéit, alapvető tanulmányait, kritikáit?

Mit kaptam tőle?

Elsősorban biztonságot. Azt a biztos alapot, amit a Tandori név elolvasása jelentett: Tandori = a minőség garanciája. Akár haiku, akár Goethe, vagy amiről sokszor beszélgettünk, *A gyűrűk ura* vers-betét-fordításai. *A döblingi befutó*. *A nagy gombfocikönyv*. Csak most tudtam meg, hogy mikor írta, budapesti 6-7. volt gombfociban, ami azért elég jó teljesítmény. A biztonságot, hogy valaki jól tud fo-galmazni, még ha hosszú vagy összetett és sok kitérével tarkított mondatokat is ír. Nem hagyja az olvasót bizonytalanságban lötyögni.

Másodsorban az életigenlést. Azt a lendületet, amellyel az életbe vetette magát, hogy aztán minden élményt önmagán átszűrve rajzzá, verssé, elbeszéléssé, tanulmánnyá formáljon. Bármikor telefonált, rögtön jókedvűen kiabált a kagylóba: „Szervusz, szervusz...”, s már lelkesen mesélt is. Mert sosem hagyta magát elkedvetleníteni a körülményektől, a test romlásától vagy bármi rosszin-dulattól, vagy akár attól, hogy kevesen értik azt, amit csinál, amit elkezdett és következetesen alkot. Tudta, sőt tette, hogy a rossz órákat jobbak követik, majd kialakul, jobb lesz, megoldódik, visszatér a derű, a munkakedv, alkotóerő. Vannak, akik azt mondják erre: megvilágosodott.

Harmadsorban a hitet, hogy irodalommal érdemes foglalkozni, mert van pár ember legalább, aki olvas, és akivel lehet beszélni mindarról, amit olvasunk. Aki tud gyönyörködni egy verssorban, aki villámgyors aggyal tudja sorolni az értelmezési lehetőségeket és a bennük rejlő ellentmondáso-kat, vicceket, a szavakban rejlő összes kincset, amit nem melleleg bármikor könnyed kézzel kibű-vészkedik belőlük. Azt az érzést, hogy azért mégiscsak milyen jó, ha valaki a világirodalom egy je-lentős részét s a magyar irodalom nagyobbik felét bármikor tudja fejből idézni és a megfelelő hely-zetre alkalmazni.

Amit most vesztettem: egy barátság. Személyes. Fájdalmas.

Amit irodalmunk vesztett, az sokkal nagyobb, súlyosabb. Mondhatni, alig túlélhető. Tandori ugyan-is a maga kísérletező módján számtalan ajtót kinyitott, amelyeken belépve és továbbhaladva meg le-hetne újítani amúgy kissé megfáradt, punnyadt irodalmunk próbálkozásait. Az ő átgondolt kísérletei az újszerű megformálásra, a tematikai újításokra, a szerkesztési átalakításokra mind-mind kiinduló-pontjai lehetnek annak, hogy komolyan véve magunkat végre elkezdjünk egy *új irodalmat*, ami szellő-sen naprakész, ami reagálni képes libbenő kontextusainkra, s mindezzel együtt mégis 1000-rel kap-csolódik ahhoz az irodalmi hagyományhoz, amit az emberiség felhalmozott pár ezer év alatt.

A *Búcsú utcai bejárathoz* érkezünk. Találkozni ezután műveidben fogunk. Felelősség.

„Feledhessem, ami leszek.

Az legyen, aki nélkül.

S én – mint aki félrehajol

egy teljes tenyérnyi szélből –”



ZIMONYI ZOLTÁN (1943) Piliscsaba

ZIMONYI ZOLTÁN

„...le mondtam,
meg is nyugodtam”

Görgei Artúr válogatott írásai

(Szerk. Hermann Róbert)

„egyedül az ismeret fáján teremhet öntudatos, életrevaló törekvés”

Görgei Artúr: *Gazdátlan levelek*

Az évfordulók megünneplését tartalmassá teszi, ha a szokványos kultuszeseeményeken túl szakmai eredményeket is hoz. Az emlékezet adósságai törlesztésre várnak.

Mind gyakrabban halljuk, hogy az MTA Történettudományi Intézete a pécsi kutatócsoporttal összefogva nyolc évvel a mohácsi csata 500. évfordulója előtt elkezdte a felkészülését. Ásatásokkal, széles körű kutatással készülnek a megemlékezésre. Az első eredmény máris megszületett: a korabeli táj rekonstrukciója során azonosították a törökök vezetési pontját, az úgynevezett Szultán-dombot.

Görgei Artúr születésének 200. évfordulójára is időben, valószínűleg 2016-ban, a tábornok halála centenáriumát követően kezdhette meg az események megtervezését a szakma (a Hadtörténeti Intézet és Múzeummal az élen). A teljesség igénye nélkül 2018, a bicentenárium főbb eseményei: koszorúzás a tábornok lovas szobránál a budai Várban, Visegrádon mellszoboravatás, ezüst Görgei-emlékérem (a Magyar Nemzeti Bank bocsátotta ki). A kultuszeseeményeken túl szakmai eredményekben sem szűkölködik az évforduló. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2018. január 30-án (a tábornok születésnapján) emlékkonferenciát rendezett, a Rubicon folyóirat tematikus számot jelentetett meg (2018/1), elkészült az *Isten veled, Görgei!* című ismeretterjesztő film, áprilisban az MTA székházának dísztermében mutatták be telt ház előtt. Májusban Debrecenben a megyei levéltár tartott tudományos emlékülést, a Nemzeti Községi Egylet pályázatot írt ki tudományos igényű tanulmányokra. Az év végén a Nemzeti Múzeumban nyílik majd emlékkiállítás. A szakmai csúcs azonban: a Zrínyi Kiadó gondozásában megjelent *Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915* című kötet.

Az ötszáz oldalas könyv igazi adósságtörlesztés. Görgei Artúr írásai összegyűjtve eddig nem voltak hozzáférhetők. Még Katona Tamás vette tervbe az 1980-as évek végén, hogy Görgei emlékiratainak újrafordítása és sajtó alá rendezése után közlése után a tábornok hírlapi cikkei, tanulmányait és vitairatait. Elkezdte az anyag gyűjtését, de a rendszerváltoztatás átkérte az Európa Kiadóból a politika terére: képviselő és államtitkár, nagykövet, végül polgármester lett belőle. Az összegyűjtött és legépelte anyagot átadta Hermann Róbertnek, azzal, ha kedve van, folytassa a munkát. Volt. Az anyag egyre nőtt és nőtt. Hermann Róbert meggyőzte a Zrínyi Kiadót – Görgei *Gazdátlan levelek* című munkáját készült megjelentetni, valószínűleg az évfordulóra –, hogy ne csupán a „kétségtől fontos, de kis terjedelmű művet” adják ki, hanem Görgei teljes publicisztikai munkásságát – „ide értve az eldugott helyeken, magyarul vagy németül megjelent interjúkat vagy más, visszatekintő jellegű szövegeket is”. Szerencsére volt kiadói kapacitás.

Mindezt a kötetet válogató, szerkesztő Hermann Róbert *Görgei Artúr, a publicista* című bevezető tanulmányából tudjuk. „Döbbenet láttam – írja –, hogy a tábornok a bibliográfiákból ismert íráson kívül mennyi rövid közlemény szerzője volt az 1867 utáni időszakban, sőt, hogy azon kevés 1848–49-es szereplő közé tartozott, aki nagyszámú interjút is adott az őt felkereső újságíróknak.”

Görgei memorandumait, kiáltványait, a napi- és hetilapokban, illetve a folyóiratokban megjelent cikkei, vitairatai, visszaemlékező levelei, interjúit, hadtudományi elemzését Hermann Róbert tizenegy tételbe rendezte. A művek keletkezéstörténetét, fogadtatását és forrásértékét közel negyvenoldalas bevezető tanulmányában, tételtől tételre haladva a rá jellemző mikrofilológiai alaposággal és gazdag jegyzetapparátussal mutatta be. A tizenegy tétel lényegében négy témakört fog át: Görgei vegyes kutatását, a forradalom és szabadságharc eseményeit, a kiegyezést és (érintőle-

sen) magánéletét. Az 1890-es évek második fele után adott interjúi, vele készült riportok (többek között Eötvös Károly, Mikszáth Kálmán, Vészi Margit tollából) engednek bepillantást az idős tábornok mindennapjaiba.

Az első tétel Görgei 1848-ban befejezett vegytani értekezése a kókuszdióolaj szilárd és folyékony zsírsavairól, dr. Riedel Miklós professzor e kiadvány számára készített új fordításában. A tábornok az 1890-es években Than Károly kémikusnak megemlítette, hogy katonai sikereinek legnagyobb részét kémiai tanulmányainak, a bűvárkodás révén szerzett értelmi fegyelmezettségének köszönheti. A most megjelent kötetben számos kisebb-nagyobb jelére bukkanunk rendszerszerű, de gyakorlatias látásmódjának, aprólékos, minden részletre kiterjedő figyelmének. Legelső újságcikkében (*III/1. Budapest, 1848. június 5. – a honvédsereg egyenruhájáról*) kifogásolta a honvédsereg tisztjei számára drága egyenruhát előíró rendeletet: „Vagy talán már egészen megfeledkeztünk arról, hogy nemcsak a gazdagok soraiban, hanem a legszegényebbek közt is mindig találkoztak főtisztnek alkalmas egyének? [...] Válasszuk meg főtisztnek a képest [alkalmast]. Ne zárjuk ki a képest, mert szegény. Kizárnók pedig egyedül gazdagokra számított rendszabály által” – írta. A Deák Ferenc számára a magyar haderőről készített memorandumában (*V/2. Viktring, 1867. május 8.*) nemcsak a koncepciót vázolta fel, hanem kitért a legapróbb részletkérdésekre is, például a hadgyakorlatra behívás időpontjára (a mezei munkák rendjére tekintettel), az ideiglenes felmentésre jogosultságra és más gyakorlati kérdésekre. Például: az *egyetemes országos szemle* időpontját a virágvasárnapra következő hétfőre javasolta, „mint-hogy éppen akkor ünnepe egyik hitfelekezetnek sincsen”.

Gazdasági szakértelmét, mindenre kiterjedő figyelmét jelzi a Pesti Napló szerkesztőjéhez, Kemény Zsigmondhoz írott levele is (*III/1. Viktring, 1861. január 22.*), amelyben a lap egyik cikkének ténybeli tévedését igazította ki az ázsio (az ezüstforint és papírbankó) százalékos számításának módjáról.

A legtöbb írás természetszerűleg az 1848–49-es önvédelmi és függetlenségi harchoz kapcsolódik. Egy részük, huszonegy írás az események idején született: a tábornok 1848–1849. évi cikkei, kiáltványai és beszédei.

1875-ben *egy névtelen röpiratra válaszolva* elhatárolódott a küzdelem indokoltságát, jogszerűségét és igazságosságát elvitató konzervatív állásponttól (*VII. „Mit köszönünk a forradalomnak?”*).

Több írásában a visszaemlékező pozíciójából saját szerepét is védve értelmezte, magyarázta az eseményeket. A *Gazdátlan levelek* az emigráció körében a világosi fegyverletételről terjedő szóbeszédeket és az emlékiratai elleni vádakát vette sorra. Kossuth 1880-ban megjelent *Irataim az emigrációból* című munkájának első, 1881-ben pedig a második kötetéről a Budapesti Szemleben vita bontakozott ki, amelybe Görgei is bekapcsolódott (*VIII. Kossuth és Görgei, IX. Még egyszer Kossuth és Görgei*). Cáfolta Kossuthnak a függetlenség és a trónfosztás kimondásával kapcsolatos állításait (nevezetesen azt, hogy a hadsereg egyetértésével történt volna), cáfolta a diktátori ambícióival és az árulással kapcsolatos vádakát is. Kiigazította Kossuth néhány pontatlan adatát. Foglalkozott Nagysándor 1849. augusztus 2-i debreceni csatavesztésének okaival, illetve azzal a kérdéssel, hogy kinek az ötlete volt Buda ostroma: Kossuthé, Klapkái vagy Görgeié.

Az utolsó két tétel (*X. Interjúk és a XI. Visszaemlékező levelek*) egy része szintén a forradalom és szabadságharc eseményeire és szereplőire vonatkozik. A tábornok mindig előzékenyen válaszolt a megkeresésekre, interjúkérdésekre, akár ismeretlen közember, akár történész (pl. Marczali Henrik) fordult hozzá. Volt bajtársait is kikérdezte egy-egy ügyben. Két levelében a szabadságharc zsidó honvédekének teljesítményéről fejtette ki elismerő véleményét, „híven ahhoz a jogkiterjesztő liberális állásponthez, amely elvből ellenezett minden vallási vagy nemzeti diszkriminációt” (Hermann Róbert). „1848-ban kilenc pont felől egyszerre támadtatván meg: legkisebb gondunk is nagyobb volt annál, hogy azt fürkésszük, közülünk vajon ki-ki melyiknek, római pápának, Kálvinnak, Luthernek vagy Mózesnek tanai szerint imádja-e a közös egy magyar Istent, akinek nevében, akiben bízva fegyvert ragadtunk mindnyájan” – írta Bernstein Béla főrabbinak. Az alatta szolgáló zsidó honvédekről elismeréssel nyilatkozott: „fegyelmezettségben, személyes bátorság és szívós kitartásban – tehát minden katonai erényben – derekasan versenyeztek a többi bajtársaival”.

Az eseményeket magától elidegenítve, Hermann Róbert szavaival „rideg szaktörténeti-kritikai attitűddel” írta meg „igen alapos és gyilkos iróniájú” bírálatát *Dembiński emlékiratairól*. Az *Életem és működésem Magyarországon 1848–49-ben* című emlékirata mellett ez Görgei második legterjedelmesebb munkája. Demár János álnéven adta közre a Budapesti Szemle 1875–1877. évi köteteiben

hat részben. Hermann Róbert megállapítása szerint „Görgei nagyszabású, már-már a megbírált munkával megegyező terjedelmű kritikája volt az első olyan szaktanulmány 1848–1849 hadtörténetéről, amely a modern történettudomány szabályainak megfelelően, visszakereshető és pontos hivatkozásokkal (több mint százal) tárgyalta témáját. Görgei felhasználta a legfontosabb összefoglaló munkákat és emlékiratokat, s ezek kritikai összevetésével alakította ki a maga ítéletét [...] fejtette ki viszonylag részletesen a maga hadtudományi-stratégiai gondolatait”. A kötetből kitűnik, hogy Görgei „Dembiński alkalmazását tartotta a magyar szabadságharc egyik legnagyobb szerencsétlenségének, s a lengyel tábornok volt az a személy, akinek – joggal – soha nem bocsátott meg”.

A másik nagy témakör a kiegyezési folyamathoz kapcsolódik. Görgei – amennyiben ezt a száműzetésben megtehetette – kiállt Deák politikája mellett (*III/2. Levele Kemény Zsigmondhoz az 1848-as törvényes alaphoz való ragaszkodásról, Viktring, 1861. január 22.*). „Adja a magyarok Istene, hogy tanulni csak most ez egyszer ne a maga kárán induljon népe! S áldja meg ő az önmegtagadás ihletével azon férfiakat, akik hivatvák, innen is, a Lajtán túl is, hirdetni az őszinte, tehát – kétségkívül – az 1847/8-dik évi törvényes alapon fölépülendő kiengesztelődés szent ígését.” Az ötödik tételben (*V. Memorandumai és cikkei, 1867*) olvashatjuk azt a két emlékiratát, amelyet Deák Ferenc számára készített még a száműzetésből a közös hadsereg kérdéséről, illetve a magyar haderőről. A bevezető tanulmány megállapítása szerint a memorandum „az egyik alapját képezte a kiegyezés kapcsán folyó katonai tárgyalások során az Andrássy Gyula által képviselt magyar álláspontnak”. E tételben olvasható nyílt levele Kossuth Lajoshoz. A készülő kiegyezés veszélyeit taglaló s Deák politikáját bíráló Kasszandra-jóslatra válaszulva Görgei felszólította Kossuthot, hogy ne izgasson tovább a kiegyezés ellen.

Görgei Artúr válogatott írásai árnyaltabbá teszik, helyenként át is rajzolják a közvéleményben működéséről és róla kialakult képet. Életrajzából tudjuk, hogy családja helyzete miatt, anyagi okból lépett katonai pályára. Tudjuk azt is, hogy riasztotta a csapatszolgálat során tapasztalt szoldateszkaszellel: „A százados kiabál, az őrnagy harap, a közember [...] összeressen” (lásd HERMANN Róbert, *Görgei Artúr*, Rubicon, 2018/1, 8.). A magyar haderőről készített emlékiratában talán erre is emlékezve törekedett az erőszakos katonai szellemet kiiktató szabályozásra. „Leszögezendő – írja Hermann Róbert a bevezető tanulmányában –, hogy »értelmiségbarát« és a hadsereg szocializációs funkcióit hangsúlyozó felfogása modernebb volt annál, mint amit a végül létrejött véderőtörvény tükrözött.”

A memorandum mellett több kiáltványa a humánus és az erkölcs fényével világítja meg a szigorú fegyelemtartásáról ismert, intranzigens tábornokot. Miután a császári csapatok kíméletlenül bántak hadifoglyaikkal, Görgei Vácott, 1849. április 12-én kiáltványban figyelmeztette a császári királyi fővezériséget: „Minden egy magyar fejért *három* osztrák fej esik.” Ám amikor hírért vette a Liptóvár feladásakor fogságba esett Mednyánszky László honvédőrnagy (egykori katonatársa, ifjúkori barátja a nemesi testőrségnél) és Gruber Fülöp honvédszázados kivégzésének, amikor tehát be kellene váltania a fenyegetését, egy újabb kiáltványában leszögezi: „egyes fegyvertelen ártatlanok legyilkolásával nem fogjuk megfertőztetni vitézségünket, s nem fogunk letörpülni alacsony bosszúállásra. [...] E gyilkosság sokkal borzasztóbb, semhogy a bosszú érzete ólomsúllyal ne nehezede a tiszta honfi kebelre, és e bosszú legyen meg, de legyen nagyszerű, valamint nagyszerű volt a dicsők halála. [...] csüggedhetetlen vitézséggel s győző fegyvereinkkel kivándó győzelmeink által bosszulandjuk meg az ártatlanok gyilkosságát, hogy legyen győzelmünk eredménye, létünk függetlensége és szabadsága örökös, mint leend az elhunytak emléke örökös.”

Görgei *Válogatott írásai* (emlékirataival együtt) megsejtetik a kelepccét, amelybe a függetlenségi nyilatkozat csalta a tábornokot. Görgei – saját bevallása szerint is – elvben egyetértett Magyarország független státusával, de ez 1848–49-ben nem szerepelt a stratégiai elképzelései között. A trónfosztás után döntenie kellett: váci nyilatkozata krédója ellenére átvált-e az önvédelmi küzdelemről a függetlenségi harcra, vagy ellenkezőleg: a nyilatkozat szellemében fellép Kossuth ellen, esetleg katonai diktatúra formájában, avagy hátat fordít a meggyőződése elleni történéseknek. Valószínű, hogy Görgei a rá jellemző módon ezúttal is alaposan mérlegelt minden lehetőséget. Jó döntést nem hozhatott. Bármit választ, személyisége integritását, saját értékvilágát bontja meg. Drámai élethelyzetbe kerül. A forradalom és az önvédelmi harc híveként a függetlenségi harcot nem hagyhatta cserben. Kossuthot kapcsolatuk változó szakaszai, sűrűsödő ellentéteik ellenére egész életében az események első mozgatójának tekintette, nemegyszer elfogódott is volt vele szemben. Fellépése Kossuth ellen alighanem a szabadságharc azonnali csúfos bukását okozta volna, talán polgárháborút is. A szélesebb közvélemény Kossuth ígézetében élt. Görgeit magyar Bonaparteként szokták emlegetni, ám ez csak katonai

képességeit tekintve állja meg a helyét. Hadvezér volt, uralkodói ambíciók nélkül. Móricz írta róla: „eszköz akart lenni csupán a Sors kezében. Egy szál kard, semmi más” (Móricz Zsigmond, *Görgey Artúr*, Nyugat, 1931. július 16., lásd még uő, *A tizenkettedik órában = Tanulmányok*, III, Szépirodalmi, 1984, 587.). Ha elgondolkodott is rajta, belátta, hogy a diktatúra nem lendíthet a nemzet ügyén. A hazáját akarta szolgálni, ezért az események sodrában maradt, hogy megpróbálja kilicitalni a legjobbat abból a rossz lapjárásból, amit a trónfosztás osztott le. Elvállalta a hadügyminiszterséget (de a hadseregénél maradt). A hazaszeretet szent ihletére hivatkozva, a tavaszi hadjárat győzelmeire emlékeztetve „Előre bajtársaim! mindég előre!” jelszóval biztatta katonáit a további harcra a Komáromban, 1849. április 29-én kiadott kiáltványában. Ám a függetlenségi harcot ekkor már kilátástalannak látta. A kiáltvány a nép távoli jövőben, mártírok vérével írt győzelméről beszél: „ezen harc nem Magyarország és Ausztria közti harc egyedül, ez európai harc leend a természet adta legszentebb népjog harca a bitor zsarnokság ellen. – S győzni fog a nép, győznie kell mindenütt! De ezen győzelemnek ti alig lehettek élvezői, ha bajnokai lenni híven akartok, és bajnokai csak akkor lehettek, ha mártírtjai lenni ezen legszebb, legdicsebb győzelemnek elhatározott szándéktok.” Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* elszántságára emlékeztet a kiáltvány pátosza. Görgei ettől kezdve egyre cinikusabb, modora egyre keserűbb. Vakmerő bátorsága halállal ingerkedő fanatizmusba vált. De engedelmeskedik Kossuthnak. Életveszélyes fejsebe ellenére Aradra vezeti seregét Komáromból, ahol a haderő összpontosítása sikereket eredményezhetett volna a császáriakkal szemben. Görgei ezt javasolta, tervét Kossuth jóváhagyta, majd sebtiben megváltoztatta. Görgei mégis engedelmeskedik a kormányzónak, mint korábban a feldunai hadtest hadosztályként történt megalázó besorolásakor Dembiński főparancsnoksága alá. Aradra vonul. Hadseregét megkíméli a fölösleges véráldozattól, a csatavesztés gyalázatától és a gyászos szétszórattól. A dinasztikus összefogás túlereje anélkül győz, hogy a honvédseregekre döntő vereséget mért volna. A szabadságharc nem bukott meg. Görgei rendezett méltósággal felsorakozó serege élén teszi le a fegyvert az orosz csapatok előtt, megalázva a császáriakat. Az érzéketlennek mondott tábornok könnyes szemmel borul lova nyakára, serege megéljenzi, „Isten veled, Görgei!” kiáltással búcsúzik mártíriumra készülő vezéréől. A tábornok rosszul számított. Csak harmincegy éves, de nem néhány hét, hanem hatvanhét év van még hátra. Életre ítélték. Szánakozva mutathatnánk rá, mint Solom mester Bánk bánra: „Király, a büntetés már ennek irgalom.” Válogatott írásai szerint azonban méltón viselte sorsát, bélyegét, mellőzöttségét: „le tudok mondani, és megnyugodni bármily nehéz végzetemben. És valóban le is mondtam, meg is nyugodtam” (IV. *Gazdátlan levelek 1862–1867*). (GÖRGEI Artúr *válogatott írásai – Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915*. Sajtó alá rendezte: HERMANN Róbert. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2018. 520 old.)

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális száma az **Írók Boltjában**, valamint az ország fontosabb, nagyobb újságosainál, minden hónapban kapható.

Az alábbi helyeken biztosan hozzájuthat:

BUDAPEST II. kerület • Széll Kálmán téri metróállomás • Budagyöngye, újságos, Szilágyi Erzsébet fasor 121. • III. kerület • Flórián üzletközpont, újságos • IV. kerület • Újpest Központ metróállomás, újságos • V. kerület • Kálvin téri metróállomás, újságos • Városház utca 3–5., újságos • Váci utca 10., újságos • VI. kerület • Nyugati téri aluljáró, újságárus • VII. kerület • Blaha Lujza téri aluljáró, újságárus • IX. kerület • Határ úti metrómegálló, újságárus • X. kerület • Árkád bevásárlóközpont, Örs Vezér tér 25/A • XI. kerület • Allee bevásárlóközpont, Október 23. utca 6–10. • XII. kerület • Déli pályaudvar metrómegálló, újságos • Hegyvidék Bevásárlóközpont, Apor Vilmos tér 11–12. • MOM Park, újságos, Alkotás utca 53. • XIV. kerület • Sugár bevásárlóközpont, újságárus, Örs vezér tér • XV. kerület • Pólus bevásárlóközpont, újságárus, Szentmihályi utca 131. • **DEBRECEN** • Cora, újságos, Kishatár utca • Csapó utca 100., újságárus • Fórum Debrecen, újságos, Csapó utca 30. • **EGER** • Széchenyi út 20. újságárus • **GYŐR** • Révai Miklós utca 4–6., újságárus • Vásárcsarnok, újságárus, Herman Ottó utca 25. • Győr Plaza, újságárus, Vasvári Pál utca 1/A • **GYULA** • Béke sugárút 12., újságárus • **KAPOSVÁR** • Fő utca 23., újságárus • **KECSKEMÉT** • Március 15. utca 15., trafik • **MISKOLC** • Szinva Park bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy Zsilinszky út 2–4. • **NYÍREGYHÁZA** • Korzó bevásárlóközpont, újságárus, Nagy Imre tér 1. • **PÉCS** • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy út 11. • **SOPRON** • Széchenyi tér 13., újságárus • **SZEGED** • Dugonics tér 1., újságárus • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Londoni körút 3. • **SZÉKESFEHÉRVÁR** • Alba Plaza, újságárus, Palotai út 1. • **SZOLNOK** • Pelikán bevásárlóközpont, újságos, Ady Endre utca 15. • **SZOMBATHELY** • MÁV állomás, újságárus • **TATABÁNYA** • Győri út 3., újságárus • **VÁC** • Káptalan utca 3., újságárus • **VESZPRÉM** • Kossuth utca 1., újságárus



LŐRINCZ ZSUZSA (1954) Prága

LŐRINCZ ZSUZSA

Luzsicza Fanni kiállításáról

Egy fiatal leánynak nehéz egy olyan családban megtalálnia a saját útját, hivatását, ahol mindenki képzőművész.

Luzsicza Fanni gyermekkorában megtanult hárfázni (ha módja van rá, ma is szívesen játszik ezen a műszai hangszeren), ám a génjeiben hordott képzőművészeti tehetség úgy győzte le benne a zenészt, hogy végül a fotográfia felé fordult, ebben a művészeti ágban ismerve fel a saját tehetségét...

Fiatal alkotónkat erős kötelék köti nagypjához – most is úgy érzi, lelkileg hasonlítanak egymásra –, s ez a láthatatlan érzelmi szál nagypja halála után sem tépődött szét. Továbbra is keresi, kutatja nagypja üzenetét, amely az utódokhoz (a fiához, a lányához, az unokákhoz) szól, általa kapcsolódik érsekújvári gyökereihez, tőle tanulta a hűséget a családi hagyományokhoz és értékekhez.

Idősebb Luzsicza Lajos (1920–2005) így ír erről *Ifjúságom Érsekújvár!* című kötetében: „A hazai táj megható ereje, az évszázadokon átöröklött kötődés az otthonhoz mily különös erő, mily sajátos emberi vonzalom.”

Fanni tehát évek óta foglalkozik családjá történetével. Hét éve kereste fel először újvári rokonait, és ment vissza azokra a helyekre, amelyeket nagypja elbeszéléseiből és képeiből ismert meg. Ő így vall erről: „Nagypám... szülőföldhöz való kötődése egész életét végigkísérte, ragaszkodása a tájhoz, amelyben felnőtt, rám is nagy hatást gyakorolt, hiszen a sok történet alapján megértettem, hogy mennyire fontos tisztelnünk az őseinket, és néha visszatekinteni, honnan is indultunk.”

Kiállított képein ezeket a gondolatokat próbálja meg kifejezni. Fotóin megjelenik nagypja képeinek színvilága, az álomszerű táj hangulata. A helyszínek a jelen korból valók, de magukban hordozzák a család múltját is.

Fanni visszatért a Nyitra-partra, felkereste azokat a helyeket, amelyeket nagypja képeiről ismert, a Zúgót, a Naszvadi járórt, a Ragonyát, a családi birtokot, amelyet még dédapja épített, az omladozó családi sírkövet, amelyről már lehullott a kereszt, de halványan még olvasható Luzsicza István neve...

Megrázó erejű fotóján egy magányos fa – mert csak ennyi maradt mára a sövénnel körbekerített, sok-sok gyümölcsfával, erdőséggel teli hajdani „tündéerkertből” –, de a táj még őrzi a nagypa képein fellelhető gyönyörű színeket, úgy, ahogyan további fotói is, amelyek erről a drasztikusan átalakult (átalakított) helyről készültek: a kék szemeteszások és az egyforma lakótelepi házak... Mégis kedves neki ez a föld, amely a távoli ősökhöz köti. Az emlékek megszelídítik a kemény valóságot. Fanni fényképezőgépének lencséje mögé állva keresi ennek a nyers, lekopasztott tájnak a poétikáját...

A fekete-fehér portrékból álló fotográfiai ciklusa is vallomás a szüleihez való erős kapcsolatról és Isten felé fordulásáról, vallomás a hitéről. Váratlanul ragyog fel az égő csipkebokor egy szürke betongyűrű közepén, a szürke mindennapok helyszínén, úgy, ahogy az ember hite része, ünnepe mindennapjainak. Fanni úgy tér vissza a múltba, hogy közben a jelenben marad, s arcát a jövő felé fordítja.

Végül elmosódott emlékként, mintegy kollázs-szerűen bukkannak fel az elhalványult, megsárgult családi fotók, fragmentumok, amelyekből vissza lehet idézni a régmúlt pillanatokat. És a „remixelt” archív felvételeken keresztül finoman szűrődik át a mai Fanni világa, mert most már az utód szól az elődökhöz.

A dunaszerdahelyi Kortárs Magyar Galériában 2018. október 12-én elhangzott megnyitószöveg szerkesztett változata. (EMLÉKEINK – TÁRGYAINK, Luzsicza Fanni kiállítása, 2018. október 12 – november 2.)

Luzsiczka Fanni még csak pályája elején tart – hiszen nemrég, 2017-ben diplomázott a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem fotográfiai szakán –, de az máris észrevehető, hogy folyamatosan érett munkákkal mutatkozik be a közönségnek, olyan alkotóként, akinek saját világa, mondanivalója van. Ezt az is bizonyítja, hogy idén elnyerte a XXI. Esztergomi Fotográfiai Biennále Emberi Erőforrások Minisztériumának Nagydíját.

Művészete határozott karakterű. Kasírozott digitális fotográfiai nyomatai olyan értékeket hordoznak, amelyek ilyen fiatal korban ritkán mutatkoznak meg: a hűség, a szerénység, a tisztaság és az alázat örökletes erényei „fixálják” képeit. Tudom, nem divatos szavak ezek, de arra predesztinálják őt, hogy kiemelkedőt alkosson.

LUZSICZA FANNI (1995) Budapest



LUZSICZA FANNI és LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, 2018



BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ

Vasadi Péter: Tenger mögötte

Vigilia, 2018

Vajon egy ember halálával „Becsukódik egy történet” (*Elbocsátó szép üzenet* – 2016), vagy a rokonok, barátok, a személyes tárgyak, az itthagytott eszmék, alkotások továbbírják azt? Bende József a Vigilia folyóirat és e posztumusz Vasadi-kötet szerkesztője szerint minden megkérdőjelezhetetlen biográfiai tény ellenére a *Tenger mögötte* – „egy még nyitott, születőfélben lévő verseskötet...” Vagyis ez a történet, az alkotójának más dimenzióba való átlényegülésétől függetlenül, még távolról sem ért véget.

A kötet a maga huszonnyolc, „odaátról” érkező vers-végrendeletével a Vigilia szép tiszteletadása a lap egy olyan szerzője, szerkesztője iránt, aki öt évtizeden át (1967-től haláláig, 2017-ig) elválaszthatatlan lelki háttérét képezte a folyóirat által teremtett virtuális közösségnek. Íróknak, költőknek, teológusoknak, papoknak, híveknek, s talán nem blaszfémia, ha azt mondom: angyaloknak mutatott példát elköteleződésben, hűségben, hitben, alkotáslélektanban.

Bende „vállalkozása” a 2016-os, utolsónak hitt *Csönd születik* című Vasadi-kötet címébe rejtett üzenetre cáfol rá. Bár a költő látszólag néma, a csönd ideje még nem jött el. Előbb még egybegyűjti megálmomatlan álmait, végigfuttatja ujjbegyeit a billentyűkön, szólásra hívja a csöndet. „.....s jön engede / lmesen elő az, ami eddig / is ott volt, a csöndben, sz / ólítás, mint az esőszag” (*Horowitz*). Ahogy a nagy orosz zongoravirtuóz kezei alatt dalra kel a csönd, úgy áradnak egyik valóságból a másikba az utolsó Vasadi-versek. Értelmet nyer általuk a metafizikai lét fogalma: a költő egy másik, nagyon más világból üzen.

Mert ahol most Ő van, ott hallani „a fatörzsek halk ropogását” (*Karácsony*, 2017), ott „Mindenfelé előre van. [...] A Teremtés-Gömbben nincsenek / irányok” (*Más vagy most is. 2. Himnusz a Földhöz*). Ezen a különleges helyen még „A semmi [is] színes” (*Más vagy most is. 3. Háttérzaj*). Pont, mint a költő virágcsokorba szedett versei esetében: „megműveli szavát, csokronként, / szín s szírom szerint” (*Asszonyok Vasváron II.*). Kis teológiai túlzással és csúsztatással: színről színre láttat.

A kötet aurája kék és arany: a tenger-mennyország és az aranylő-szentség. A strófák között kimondatlanul, mégis egyértelműen áthullámszik a végtelen kékség és a fenséges arany. E két szín adja a keretet – a fent és lent limesét –, az egyértelmű isteni

jelenlétet, pont úgy, mint Rubljov *Szentháromság* ikonján. Többek között az „aranybrokátba / burkolt kisanya-szobor” (*Asszonyok Vasváron*), az „aranytál // öled tele javakkal / szavad, rajzó aranyhal” (*Istvánzsoltár*), az „aranycsillagos tető” (*Eucharisztikon IV*), az „arany sugar” (*Eucharisztikon X*), a „matt búza-arany” (*Van Gogh öröme*) vagy éppen az „Aranyabroncs” (*Richter szerelme*) ragyogják be a hit kékjét.

Ez a két szubsztanciális szín-forma jut eszünkbe e vers-tengerről. Mert Vasadi versei kék-arany színben „tengerlenek”. Végtelenségük, titokzatosságuk, áradó szépségük előtt pontosan azt az elnévelésményt tapasztaljuk meg, amely őt is mindig elfogta a tenger látványától. „Szeretnék mondani valami / egyenrangút, hogy milyen, / mi ez az elsőprő jelenés, // de semmi nem jön ki, / nem akar elhangozni. / Ez a fajta valóság nem / hagyja magát megfogni” (*A Nagy-Idegen*).

Lehetséges volna, hogy a tenger-motívum a Vasadi-versek legtökéletesebb metaforája? Mert ez a különleges vers-tenger akkor is ámulatba ejti a szemlélődőt, ha nyugodt spondeus-síksággá csön-desül, s akkor is, ha gömbölyded jambus-hegyekbe emelkedik. „.....A tenger / is így, s ilyen. Tornyosul / az óriás tehetetlenség, / de ugyanúgy megsüllyed, / fölpuposodik szüntelenül, / sőt, szökken, árad, s táncol / is. És nyugalmas tükör” (*Hasonlat*).

Ahogy a versekben a verslábaknak karaktermeghatározó szerepük van, pontosan ugyanaz a funkciójuk a hullámoknak is a tengerek esetében. Pusztán a formájukkal képesek megváltoztatni a vers-tengerben rejlő érzelmi töltet előjelét, irányát, üzenetét. A megfoghatatlanságukat pedig az adja, hogy hullám és természetesen versláb önmagában nem létezik. Az lényegében maga a tenger, ahogy a verslábak összessége maga a vers. Csakhogy a fent és a lent között lévő dialektika, vagyis az ellentétekben rejlő egyensúly eltalálása termeli ki magából azt az energiát, amit a szó-hullámok hordoznak. „Nem beszél fenn a költő, / csak lassan s alant...” (*Asszonyok Vasváron II.*). S pontosan ettől a kettősségtől válhat egy vers, illetve a tenger mélységek és magasságok hordozójává. Akár Vasadi egész költészete.

Ugyanezeket a váltott nézőpontokat állítja elének maga a jelen kötet is tematikai és formai sokszínű-

ségével, az idősíkok és a különféle műfajok egymásra épülésével. Különleges helyet foglal el ebben a virtuális tengereken átlebegő időutazásban a *Karácsony*, 2017 címet viselő vers, hiszen ezt az ünnepet a költő az adott év november 24-én bekövetkezett halála miatt már meg sem érte. Mégis mindvégig olyan szemléletesen mondja el a fákkal való közös ünneplését, mintha az maga lenne a meg- és átél valóság. Talán egy másik valóságban meg is történt!

„Kerti vörösfenyőim alatt / ünnepelem a Születést. [...] Meg szoktam őket ölelni. / Nagy türelemmel hagyják.” A fáktól, növényektől tanult szellemi létmód, a szelíd bölcsesség és a keresztényi elfogadás nem pusztán poétikai artistamutatvány verseiben, hanem valóságos tapasztalat, maga a teljes szabadság. Az említett születésmotívum horizontális értelemben a Megváltó, vertikális olvasatban pedig magának a költőnek az új életre való újjászületésére vonatkoztható.

„Mindazt bírják, érzem, ami / a Megszületettnak kedvére / lehet. Az ártatlanság / növényi tudás...” (*Karácsony*, 2017). Ez az ártatlanságban fogant szabadság mutatkozik meg a kötet szinte összes szövegére jellemző szabad formákban is. Szabad gondolat. Szabad szó. Szabad vers. Legyen az a háborút (*Két fogoly*), az elhunyt barátokat (*Sírató*), a zene és a festészet virtuózeit (*Horowitz; Richter szerelme; Van Gogh öröme*), a természetet (*Rigónóta*) vagy éppen a feleségét hatalmas tenger-opuszokban (*Hasonlat; A Nagy Idegen, és a Tenger mögötte*) megidéző vers, mind-mind a Vasadi-líra elsőpró Isten-tapasztalatának szabadságélményéből fakad. Ennek betetőződése a Mel Gibsonnak (!) dedikált hatalmas, tíz egységre tagolt *Eucharisztikon*, amely lényegében egy életmű-hitvallás a Szentháromság mellett. „templomban a Kezdet húzza a harangot, / nem a sekrestyés. / a Test világít benne, nem a lámpa. / a Halott lélegzete hallatszik. / aki itt van, mert messze suhant” (VI).

A Kezdet, a Test és a Lélegzet az Atya, a Fiú és a Szentlélek szinonimáiként új megközelítésbe he-

lyezik a templomot, azt a „nagy tényéri kozmosz[t], melybe' lakunk” (VI). Ez maga az emberi lét, amelyben „Mindent lehet, de nem mindent / szabad, mert nem-szabadulsz” (*Nyári kockák*).

A tartalmi és verstani sokszínűségben rejlő szabadságot erősíti a Bende által alkalmazott formai változatosság is, amelynek köszönhetően a kötetben a szokásos nyomdai verzió mellett hol a költő kézírásos, hol írógéppel, hol különféle folyóiratokba tördelt szövegtörzseivel találkozhatunk. Igazi élő irodalom.

A kötetet s az életpályát a *Végül* című vers mint valami végső elszámolás azonban mégiscsak lezárja. A Vigília olvasóinak és a barátoknak ajánlott szöveg egyértelműen egy költözés előtti búcsúzás, FÖLszabadulás, győzelem. „meredek zuhanás / lefelé. Hagyd el / végre magad. / Igaz, megköszörül / a sebesség, karcsú / leszel, de a fény / benned, s a bőrödön / is fölszabadul. [...] Íme, győztél.”

A versen keresztül egy utolsó, nagy feszültséget hordozó párbeszéd szem- és fültanúi lehetünk. Lényegében ez az a mindnyájunkra váró döntő pillanat, amikor az embernek, jelen esetben a lírikusnak, számat kell adnia életéről, munkásságáról.

Az Úr faggatja a költőt: „Mit hoztál? [...] És még? [...] És még?...” Aggódva figyeljük a költő választát. Vajon elegendő lesz-e felsorolnia, hogy miket gyűjtött? „a lombhengést [...] a ...Madarak / suhogó röptét, [...] A kerti zöld tömördek / árnyalatát, [...] a sátán / előreszögezett állát [...] A csönd barlangjainak / opál színeit, hangját, / ragyogását”? Azaz mindazt, amit érdemes egy-egy csokornyí, kötetnyi versbe összegyűjteni.

A dialógus dinamikája itt egy pillanatra megakad. Szinte magunkon érezzük az Atya tekintetét, ahogy a végső döntés előtt még egyszer, utoljára megvizsgál minket. A bennünk születő kétség a végsőkéig feszül, s csak, amikor már „olvad a kő, / [és] késéles az idő”, akkor kapjuk meg a feloldást. „....végigtapogat / a tekintete: Mégsem. Mégis.”

ALFÖLDY JENŐ

Farkas Judit: A titokzatos áramlás örököse – Beszélgetés Csernák Árpáddal

Hungarovox, 2018

Amennyiben elfogadjuk, hogy a művészet művelése és közkinccsá tétele nem egyéb, mint az emberiség szellemi életének „titokzatos áramlása” nemzedékről nemzedékre, mesterről tanítványra és egyéni-

ségről egyéniségre, akkor találónak érzem a címben rejlő állítást: azt, hogy Csernák Árpád kétszere- sen is hordozója ennek a szép, de nehéz örökségnek. A könyv Farkas Judit kérdező és Csernák Árpád

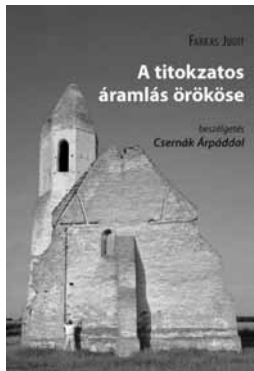
válaszoló közös munkája, de mindvégig a színész-írónak, a Búvópatak című kulturális folyóirat gazdájának sorsrajza, s nem mellékesen az utóbbi évtizedek színházi és irodalmi életének hiteles képe. Stílszerűen mondva: ezek állnak a „rivaldafényben”. Ám éppen hogy nem a fény, siker és dicsőség érdeklí a riportkönyv szerzőit, hanem a művészi produkció félhomályban lezajló előkészítése, az érte folytatott harc, nemegyszer kudarc feldolgozása az idősödő művész emlékeztetésében, világképi reflexióival, küldetéses munkájának rokonszenvesen kifejezett tartalmával. A nyilatkozó hangvétele általában az őszinte emberekre jellemzően tárgyilagos, és csöppet sem „színészes” a szó negatív töltésével, amit „alakoskodásnak” érthetnénk. Szavainak csupán indokolt esetekben, a dolgok természetének megfelelően van pátozsa: az összetartó, küzdelmeit mindmáig egymásért is vállaló család, a kiváló művészfesleg, Gera Katalin szobrász és leszármazottaiak emlegetésekor, vagy a történelmünket, a zsarnokságot, az '56-os forradalmat, annak leverését, majd 2006-os évfordulóját fölidéző lapokon.

„Közügyekről” van szó (Illyés Gyula kedvelt szavával) akkor is, amikor Csernák Árpád a színpadon jeleníti meg a magyar vagy a világirodalom valamelyik jelentős alkotásának egy-egy szerepét – amikor hitelesen alakítja akár egy példaértékű ember, akár egy intrikus gonosztevő vagy egy szerencsétlen áldozat személyét. És közügyekről beszél akkor is, ha kapcsolatba kerül a haza tágabb kulturális életével úgy is, mint aki a színházat, a vers- és könyvírást, a művelődési lap szerkesztését és általában a cselekvés szabadságát vagy gúzsbakötött-ségét vizsgálja.

A színészeket mindig bámultam létezési módjukért, és Csernák műhelyvallomásai most is megrendítettek. Az egyéni és a közösségi alkotómunka különös kettőssége jellemzi ezt a művészetet. Kiemelkedő példája annak a napjainkban oly égető kérdésnek, hogy miként gondolkodjunk e két alapértékről: egyéni és közösségi alkotásról. Miként értelmezhetjük helyesen a *szabadság* fogalmát, meddig felszabadító érték, és mely ponton válik közösségellenes önérdékké. A színész, az alakváltás művésze a negatív hős megjelenítőjeként éppúgy életet lehel az általa játszott figurába, mint a hősszerelmes vagy a morális döntések önfeláldozó hőseként. A színpadon elhangzó beszéd éppúgy „apostoli” nyelvművelés, mint esztétikum és lélektan. A jó alakítás az égbe röppent egy cinkos tekintettel, a rossz pedig kiábrándít egy

hamis hangsúllyal, mozdulattal. A színészen áll, mivé válik a drámaíró műve.

Sokat tanultam Csernáktól. Arról például, hogy miként érez és gondolkodik a színész maga, miközben az idős István királyt, V. Henriket vagy Horatiót játssza a színpadon. Hogyan hordozza magával a szerepek alanyait a maga belső életében, miközben utazik, bevásárol, átnézi fiainak leckéjét, vagy megpróbál kikapcsolódni, ha egyáltalán képes erre. Ismeretes Denis Diderot nyomában József Attila azon fejtegetése, amely *színészparadoxon* címen vonult be a drámaesztétikába. A színész élethalálharcot vív és „meghal” a színpadon, könnyei valódi könnyek, jajkiáltása legbelülről fakad – ámde madarat lehetne vele fogatni öröme-



ben, ha minden szava és minden mozdulata úgy sikerül, ahogy elképzelte, híven a szerepéhez. Csernák Árpád hozzá tudja tenni ehhez saját, tapasztalatokon nyugvó véleményét, amely nem cáfolja, de kiegészíti egy fontos feltétellel. Igaz, hogy a színész megőrizheti belső lényének függetlenségét egy vele ellentétes egyéniséget megformálva, de csak akkor, ha *van* belső szabadsága, és ezt tudatosan ápolja. Ha független tud maradni a híven ábrázolt, tőle gyökeresen eltérő egyéniségtől, attól, akit a közönség elé visz. Nem lehet személytelen, cinikus nihil-ember. Csak az igazi karakter képes arra, hogy egy másik, igazi karaktert hozzon létre a színpadon. A színész-író szomorú példákat látott élete folyamán arra, hogy miként züllött le és tévedt olcsó színészi pótcselekvésbe (hogy ripacskodást ne mondjak) egy-egy sikertelen, munkájában sem örömet, sem értelmet nem találó kollégája. „A színész munkája abban áll, hogy a próbák idején önmagát lebontja, és egy másik személyiséget hoz létre” – mondja. „A színész csak azokból a szenvedélyekből, gesztusokból, gondolatokból, tapasztalatokból dolgozhat, építkézhet, amelyeknek birtokában van” – folytatja. A profi színész bármilyen szerepet hitelesen el tud játszani, jót és gonoszt egyaránt, de ezen belül a karakterszínész az alkatánál fogva kijelölt bizonyos szereptípusokra. Fontos, hogy a rendező fölismerje benne az egyéni és a tipikus együttes lehetőségét, anélkül, hogy végzettszerűen beskatulyázná. Más dolog, hogy a színjátszó nem hajlandó „eladni” magát olyan eszmék képviseletére és terjesztésére, amelyek megvásárolhatóvá teszik aljas eszmék érdekében. Csernák le tudott mondani a kor előnyeiről: joggal vallja erényének, hogy pályája hosszán nem vállalt számára elfogadhatatlan szerepeket. Igaz, a neki való alakítások egy része

elmaradt, Latinovitscsal mondva, „ködszurkálásaiért”. Főként ezekért váltott két-három évente színházat mindaddig, míg Kaposváron végleg le nem gyökerezett. Ott folytatja másik hivatását, az íróit, szerkesztőit is.

A jól fölített kérdésekre adott válaszokban tisztán áll előtttem: az író Csernák Árpád vallomásai ugyancsak ars poetica értékűek. Az irodalomnak is megvoltak és megvannak a csapdái. A szerkesztőségeknek is vannak intrikusai, oda is elért a kézi vezérlésű hatalom, ott is akadnak stréberek, féltékeny és alattomos vetélytársak, s itt-ott máig megtörténik kedvenc szavaink cenzúrázása, eszméink meggyalázása. Az író-színész, illetve lapszerkesztő Csernák Árpád nem terheli túl az olvasót politikával, ideológiával, botránykrónikával, személyeskedéssel. Szeretettel emlékezik meg egykori munka-

társainak, mestereinek és tanítványainak többségéről. Konfliktusait nem hallgatja el. Bőven jutottak neki, de megerősödve került ki belőlük akkor is, ha utólag önmagát hibáztatja konokságáért. A „nagy” szerepek mellett a színészet „kismesteri” feladatait is egész emberként vállalta. Tisztán áll előttünk öntudatos egyénisége, írói-művészi ars poeticája, haza-, család- és művészetszeretete, amely a képzőművészetig is elér. Tevékenységének mindegyik formája egyszerre mives mesterség és ihletett hivatás, tehetség és szolgálat dolga. Adná az ég, hogy „búvópatakként” létező, exkluzívan is demokratikus kulturális folyóirata nagyobb közönséget szervezzen magának papíralapon éppúgy, mint elektronikus formában, s amit hetvenöt évén túl még elvgezhet főszerkesztőként, az a köz ügye legyen, s ne menjen kárba sohasem.

KONCZ TAMÁS

Térey János: Káli holtak

Jelenkor, 2018



Már a kötet felénél járva zavarba estem a *Káli holtak*-at olvasva: hogyan fogok én erről írni? Nem azért, mintha csapnivaló lenne – a gyenge, suta szöveget legfeljebb erkölcsi okokból nehéz kritizálni –, inkább eklektikussága adta fel a leckét. Térey János először írt tisztán prózát, és érezhetően a nagy mű igényével: annyi ötletet, annyi váltakozó minőségű és terjedelmű történeteszálát zsúfolt a 534 oldalas könyvbe, hogy az három, a *Káli holtak*-nál kompaktabb regényhez elegendő lenne.

Nagyravágó maga az alapfelvetés is: egy színész fejlődéstörténetén keresztül bemutatni a színházi élet kulisszatitkait, intrikáit – úgy, hogy a díszletek közül rálássunk a magyar történelem meghatározó pillanataira, újraértelmezzük a török hódoltság és pusztítás, Trianon, sőt a menekültválság traumáját. A szerző egy ügyes technikai fogással (Radák Zoltán miniszterelnöki győzelmének megemlékezésével) kijelöli a kötet helyét az átjárható, sok szállal kapcsolódó Térey-regényvilágban: 2018-ban járunk, a *Protokoll* után, ám még a *Legkisebb Jégkorszak* eseményei előtt.

A regény tere nemcsak a témaválasztás, de a topográfia szempontjából is szinte áttekinthetetlenül széles – a Káli-medencétől Kolozsváron át Isz-

tambulig villannak fel újabb és újabb helyszínek –, Térey pedig egy valóságos James Bondot választott bejárásához. Főhőse, Csáky Alex már-már idegesítően sokoldalú karakter, aki eltérő kulturális-társadalmi közegekben is otthonosan mozog. A történet kezdetén huszonnyolc éves színész kigyúrt, magas, szemtelenül jóképű nőcsábász, lángolóan tehetséges, de azért önmarcangoló, szorongó alkat is; kisujjában a popkultúra és a művészettörténetek biztos lexikális tudása, magabiztosan értekezik Athén és Kolozsvár építészeti örökségéről, sőt, még verekedni is tud. Karrierjének felívelő szakaszában ismerjük meg, mikor egyszerre képes eleget tenni a mainstream szórakoztatás és a színházlátogató elit közönségigényeinek: főszerepet vállal egy, a Káli-medencében zajló zombis sorozatban, miközben saját társulatában, a fiktív Füst Milán kőszínházban ezer fokon égve játssza Hamletet, alakítja a *Harami*-ákban Moor Károlyt.

Nem kérdés, hogy a két feladatkörnek nem lehet sokáig szimultán megfelelni. Az sem, hogy minden felívelő szakasz után eljön a lejtmenet, amikor a bombabiztosnak hitt státusz, hírnév kétségessé válik. A bukás lehetősége már a kezdetektől érezhető, Térey azonban ügyesen játszik az elbeszélői szűrővel, adagol reményt és feszültséget, így érthe-

tővé válik a hős önáltatása, nem kell ásítoznunk az elkerülhetetlen láttán.

A *Káli holtak* másik nagy erénye, hogy szerzője jól ismeri a színház belső világát, profin adja vissza a kőszínházi társulatokra jellemző viszonyokat. Interpretációjában megérthetjük, miért jelenthet halálos sértést egy félszóval odavetett rendezői utasítás és kitüntetés a jó helyről érkező biztatás – mélyre merülünk a konkurenciaharcok, liezonok világában, ahol igazi barátságokat alig, legfeljebb szakmai szövetségeket lehet kötni. Ezek a *Káli holtak* legélvezhetőbb jelenetei, a *Hamlet*- vagy a *Haramiák*-bemutatók leírásában ott van a színészmesterség minden kihívása és buktatója. Szintén szerzői bravúr, hogy a monológbázisú narráció egy pillanatra sem untatja, legfeljebb bosszantó zsákutcákba csalogatja az olvasót; Térey korábbi verses regényeiben akadtak vonatottabb jelenetek, a *Káli holtak* azonban mindig visz magával. Még úgy is, hogy magával Csáky Alexszel nehéz együtt érezni. Ahogy a Térey-művek esetében már annyiszor, ismét egy boldogtalan, hiú, a kíméletlenségig elitista hőst ismerhetünk meg, aki – bár naponta feláldozza magát a Közönség oltárán – egy(én)enként mégis csak lenézi rajongóit és kritikusait.

Rádadásul vastagon sznob, miközben karaktere szerint mélyen megveti a Káli-medencébe bukolikus idill reményében beköltöző fővárosi értelmiséget. „Akármilyen ügyes is Fonyód, mégiscsak a pallérozatlan Dél” – fanyalogja a zombis film forgatási szünetében, utalva a helyi lángosozókra; máskor pedig egy udvarias meghívó miatt méltatlankodik magában: „Lehessen néha visszaszólni a parazitáidnak, a zaklatóidnak [...] Ha terhesek számunkra, ha alkalmatlankodnak, ha ápolt mezőinkre lépnek, lehessen a körmükre koppintani.” Pallérozatlan, Dél, ápolt mezőink – egy hetvenéves irodalomtörténész háborogna így valami rangos tanulmányban, nem pedig a fiatal, elismertségre éhező színésztitán. A hangnem kimódoltsága hitelteleníti a karaktert, egy ilyen stílushiba után nehéz visszarázódni az egyébként izgalmas, szakmai intrikákkal terhes történetfolyamba.

Ennél komolyabb, szerkezet-szintű problémát jelent, amire már a bevezetőben utaltam: a szerző jóval nagyobb volumenű művet akar létrehozni egy biztos kézzel vezethető fejlődésregénynél – a perspektívát pedig gyengébb, olykor hiteltelen mellékszálak, jelenetek bevonásával próbálja kitégíteni. Csáky például résztvevőként keményen kritizálja a

gagyiban utazó hazai sorozatgyártást, miközben hónapokig dolgozik a regénynek is címet adó *Káli holtak* zombisorozatban. Ami – meg kell adni – valóban hiteltelen; főleg azért, mert a valóságban sosem kerülhetneadásba. A keresztény miszticizmussal nyakonöntött sztori szerint a Káli-medence török dúlás alatt kipusztított lakossága élőholtként tér vissza, hogy szétmarcangolja a medence új lakóit, vagyis az elitbárokban ücsörgő, kézműves borászkodással foglalkozó pesti értelmiséget. Ilyen kockázatos szériát egyetlen kereskedelmi tévé nem vállalna, joggal tartva tőle, hogy a nézők többsége simán átkapcsol az eltunyult pesti hipszterek kontra középkori zombik meccse láttán. (Egyáltalán, hobbiborászkodna bárki is a való világban, miközben éhes hullák ostromolják otthonát?) Ehhez képest túlzottan hosszú fejezetek szólnak a sorozatról, ami Térey regényében (arealitást sutba dobva) egyenesen kasszasiker lesz, és rajongók rohamozzák a sztárrá váló szereplőket.

Ugyanígy oldalakat kap, mégis elvarratlan téma marad, hogy Csáky mellékszerepet vállalt a *Saul fiában*. Erős a gyanúm, ez csak azért került be a regénybe, hogy az elbeszélő hangján ítéletet hallhassunk az Oscar-díjas filmről. „És nem is szerettem azt a filmet. [...] Mert nekem ez szintiszta pornográfia [...] A gázkamra filmen csakis csinálmány lehet. Egyenesen obszcén, ahogy itt ábrázolják. Nem filmbe való. Filmgyári körülmények között egyszerűen reprodukálhatatlan” – fejtegeti pszichológusának Csáky. Felvetődik a kérdés, hogy a szereplő miért vállal szerepet a számára visszataszító produkcióban, választ azonban nem kapunk rá. Nagyon emberi, ígéretes történetszál lenne Csáky és apjának feszültségekkel terhes, gyermekkortól feladatlan viszonya is – tekintve, hogy sok

esetben megmagyarázza, árnyalja a főhős döntéseit –, ám ez is csak bűvópatak marad a kötetben.

A terjedelmi korlátok persze az író is kötik. Ha minden felvett szál egyenlő súllyal szerepelne, a *Káli holtak* meg sem állna az olvashatatlanság határát feszegető 1500 oldalig. Ám épp ezért lehetett volna a kevesebb több; a káli jelenetek töredéke is jól ellenpontozta volna az események fősodrárt, vagyis a Füst Milán színház

társulatában történeteket. Csáky Alex szerepharca, magányával és a szakmai elvárásokkal folytatott küzdelmei pedig magukban is regényt érnek – és ehhez még egy James Bond sokoldalúságára sem lett volna szükség.



BENCE ERIKA

Király Kinga Júlia: Az újrakezdés receptjei. Erdélyi zsidó történetek életről, éhségről és reménységről

Mentor Könyvek, 2018

BENCE ERIKA (1967) Újvidék

A történetmesélés asszociatív technikája, az emberi elmének ez a „lenyűgöző sajátossága” adta a könyv szerkesztési elvét, tudjuk meg a szerzői előszóból, amelynek legfontosabb kérdésfelvetése, hogy miképp szólítható meg a „másik”: „Ki hogyan kapcsolódik egy másik emberhez, akit eddig sosem látott, és nagy valószínűséggel ezután sem fog?” Ezekre a kérdésekre próbál meg választ adni lehetőségek felsorolásával és megjelenítésével a könyv: „Egy recept révén? Egy történet révén? Egy tárgyon keresztül? Egy másik emberen keresztül?”

Legpontosabbak talán akkor vagyunk, ha *Az újrakezdés receptjeit* breviáriumnak tekintjük a szó mai, gyűjteményt jelölő értelmében. Élettörténetek, vallomások, az interjúkészítés és a történetmesélés eljárása során felmerülő, hivatkozott szövegek, kiadványok szemelvényei, dokumentumok, fényképek és receptek rendeződnek egységes fejezetekké és alfejezetekké lapjain, bonyolult szövevényt alkotva. Sokféle tradíció szublimálódik benne: a zsidó vallási és kulturális hagyományok tiszteletétől a vallási közösségek gasztronómiai tudásán át a haszidizmus mozgalmának jellemző sajátosságáig, a történetmesélés szokásáig: receptskönyv, interjúkötet, élettörténetek antológiája, fényképalbum és dokumentumgyűjtemény. A fejezetek elrendezettségét a zsidó sors-történetek kronológiája adja a gyermekkorra történő visszaemlékezésektől a második világháború kitörésén át a holokausztig, ami természetesen foglalta magában a gettót, a láger és a felszabadulás/újrakezdés élményegyüttesét. Főszereplői egyszerű emberek, többségük nő; izraelita származásúak, holokauszt-túlélők. Mindannyian kilencven éven felüliek, akik kamaszként, fiatal felnőttként élték túl a második világháborús üldöztetettséget, a haláltáborok szóval alig kifejezhető (esetenként ki sem fejezhető) borzalmait és az újrakezdés számkivetettségét. Tíz ember, tíz élettörténet hét fejezetben a zsidó családba való születés pillanatától az élet lezárulásával való szembenézésig. Szándékosan nem a „halálról” mint az élet végpontjával történő szembesülésről beszélnek, hiszen e történetek főszereplői, rendhagyó

módon, már kora ifjúságuk során megélték ezt a lét-tapasztalatot.

Holokauszt-émlékkönyv: egy tragikus kor mélyen megrendítő, elrettentő, súlyos tanulságaival. S noha magát a nagytörténetet eddig is már megszámlálhatatlan feldolgozásban (emlékiratok, regények, játék- és dokumentumfilmek révén, nem beszélve a történelemkönyvekről, a történetírás eszköztáráról!) közelíthettük meg, mégis izgalmas és megrendítő jelentései bontakoznak ki előttünk Király Kinga Júlia könyvéből. A kisember perspektívájából értelmezzük azt, amit a történetírás nagy volumenű erőik összefüggéseként tárgyal. Amíg az európai hadszíntéren gazdasági érdekek és hatalmi ideológiák, addig egy erdélyi vagy regáti kistelepülésen a tudatlanság, az irigység dönt életekről és sorsokról. A haláltáborokban pedig a szelektálók pillanatnyi közérzete, olykor a szerencse. Több mesélő is arról számol be, hogy a családja meghurcoltatásában és deportálásában a helyi, kisszerű érdekek, a kapzsiság játszott közre. A feljelentés a konkurens mestertől, az irigy és pénzéhes, ezért konspiráló szomszédától érkezett: „Figyeld csak meg a szomszédot mint intézményt! Nem akarok rosszat mondani róluk, mert végtére is egy halott nemzedékről van szó. De mennyi irigység, kémkedés, fűrészkésés tapad hozzájuk!”

Ilyen kegyetlenségű történetek (pl. a regáti pogromok, köztük Alex Spiegel kereskedő és társai megkínzása és megölése, gyermekek eleven elégetése, az auschwitz-i gázkamrába küldöttek utolsó pillanatai) elbeszélésével és epizódjaival utóbbi időben talán Zoltán Gábor *Orgia* című regényében vagy *Szomszéd* című kötetében találkoztam; s felidéződött még bennem az a jeges rettenet, amit akkor érez az olvasó, amikor *Gyarmati Fanni naplójának* a Radnóti Miklós meggyilkolásáról szóló bejegyzéseit olvassa; leginkább azért, mert a véletlen szemtanú (ha jól emlékszem, egy gátőr) megfigyelései, apró észrevételei semmissé teszik azt a – számunkra évtizedeken át sulykolt – állítást, miszerint a pusztítás, a kegyetlenség német fasiszták, főleg az SS-

katonák „műve” volt. Nem. Az *újra-kezdés receptjeinek* is ez az egyik szomorú tanulsága. Miként az Zoltán Gábor könyvében metaforává vált: a „szomszédaink” voltak.

A holokauszt-irodalomban emblematicussá vált „sorstalanság” új dimenzióit, a megalázottság elképesztő változatait ismerjük meg e történetek révén. Hogyan lehet megtörni és halálba kergetni az embert értelmetlen munkával (pl. a „földgyengetésnek” nevezett kőhordással), elviselhetetlen hosszúságú sorban állással, a méltóság (pl. a ruha és a személyiségi kódok, név elvételével, törlésével), a szemérem megsértésével (pl. meztelenre vetkőztetéssel, a test kiszolgáltatottságával; „alul is férfiak borotváltak le” – mondja az egyik riportalany), az alapvető szeparációs igény (pl. a szükség végzése közben) semmibevételével. Nagyon erős és megrázó részletei az interjúknak, amelyekben a gyilkosok cinizmusa képződik meg. Legismertebb példája az „Arbeit macht frei!” felirat.

És a kisemberi nagyság, az élni akarás és a remény megrendítő pillanatai: a gázkamra előtt meztelenre vetkőztetett, de tartásában megtörhetetlen, ezért Istent fenyegető („Engeded ezt!”) nagyapa emlékképe, a dermesztő hidegtől összebújással, körkörös mozgással védekező rabok képe, a szolidaritás megnyilvánulásai: a konyháról kilopott apróságok, amelyekkel életet mentenek, noha a saját életüket kockáztatják az oda beosztottak. De ilyen reménykeltő mozzanatnak számít a távoli rokonok egymásra találása – mint a valakihez tartozás fontosságának felismerése – is a haláltáborban, amikor a legtöbben már minden hozzátartozójukat elvesztették.

Hogyan kerülhet közel a másikhoz az ember, az olvasó, az értelmező? A szerző által felsorolt le-



hetőségek közül talán a megszerzhető tudás a legfontosabb; a másik (közösség) tradícióinak, történeteinek és szokáskultúrájának megismerése.

Noha a holokauszt-történetek képezik a könyv legértékesebb, s az olvasóban leginkább „nyomot hagyó” fejezeteit, *Az újrakezdés receptjei* több ennél, s címéhez híven:

rendhagyó szakácskönyv, amely a zsidó gasztronómia hagyományainak és receptjeinek felidézésével és bemutatásával nemcsak azt mutatja meg, hogy a tradíció hogyan segít a közösség és a személyes élet újraalkotásában, a traumák feldolgozásában, de közelebb is visz az idegennek gondolt Másikhoz. Leginkább azért, hogy nemcsak a különbözőségeket, hanem a köztünk levő hasonlóságokat is felismerjük. Akár ételreceptekben és -változatokban is. Megismerjük a zsidó szokáskultúra lényegét, megértjük gyakorlati szerepét (pl. a kóserolás eljárása a zsidó nép eredetének földrajzi koordinátái között nagyon is gyakorlati életvezetési tanács, egészségmegőrző, preventív eljárás). Még fontosabb, hogy megértjük – mert magyarázatot kapunk rá – a zsidó ünnepek jelentését, múltreprezentáló, kultúraalkotó fontosságát.

Kilátásként, ablakként működő könyv. Megnyerve érdeklődésemet arra inspirált, hogy a még több tudás érdekében magam kutassak történetek és szövegek után, illetve kamatoztassam azt, amit eddig sikerült megismernem a zsidó kultúrával összefüggésben. Két ilyen területet említhetek: Kemény Zsigmond történelmi regényei kapcsán a székely zsidók, a szombatosok történetét vizsgáltam, a Markovits Rodion-életmű kutatása során pedig a haszidizmus jelenségével szembesültem. Ezeket most hiteles, életszerű, „belső” perspektívából is megmutatta számomra ez a könyv.



FEKETE MARIANNA

Ugry Szabina: A gránátalma íze

Orpheusz, 2018

Két világ határán játszódik Ugry Szabina első regénye, amelynek főszereplője a görög mitológia Perszephonéjához hasonlóan két színhely között ingázik. A magyarországi szülőhely és a maga vá-

lasztotta napfényes Szicília között utazik és utaztatja az olvasót a narrátor-főszereplő, aki nemcsak a regénytérben, de emberi viszonyaiban is keresi a maga helyét.

Az írás leginkább nemzedéki problémákat fejeztet. A harmincas évei elején járó hősnő sorsa bármelyik bölcsészdiplomával rendelkező, idegen nyelveket beszélő, a magyarországi körülmények között megélni alig tudó és ezért önmagával békétlen szingliéhez hasonlítható. Talán nem túlzás párhuzamba állítani ezt a mostani fiatal közép-európai generációt a közel száz évvel ezelőtti amerikai nemzedékkel, amelyhez az elveszettnek nevezett jazznemzedék írói is tartoztak, és amelyről műveik szóltak. Igaz, itt és most nem háború és nem az (amerikai) álomból való kiábrándulás határozza meg világlátásukat, közérzetüket, ám ehhez legalábbis hasonló traumák, mint például az apátlan, csonka családban való nevelkedés, amelynek hátterét az ezredforduló közép-európai létezésének bizonytalanságai, a kapitalizálódás legkeményebb évtizedei adják.

Az író saját korosztályát, az önmagát kereső Y generációt veszi górcső alá. A hősnő folyamatos helyváltogatása és a közben „elszenvedett” névváltozása is – miközben minden más karakter állandó névvel és tartózkodási hellyel rendelkezik, s így valamiféle stabil identitással is – kettős szerepet tölt be. Egyrészt hangsúlyosabbá válik a távolságtartás, az elidegenítés a többi szereplőtől, a tárgyilagos, kívülálló, szemlélő nézőpont. Másrészt jobban érzékelhető az önazonosság hiánya vagy inkább formálódása: hiszen ha még a nevem is megváltoztatható, lehet, hogy a történeteim nem is olyan személyesek, elvégre nemzedékem hány meg hány tagja jár hasonló cipőben hazájától távol, mint én. A saját sorsától való távolságtartást erősíti a regény második fejezetének narrációja, az egyes szám első személyről harmadik személyre való hirtelen váltás is. Az objektivitást sugallja a főhős életkora (harmincas évei elején jár), amely valamelyes előnyt jelent a még egyetemista társak között, de amely fő azonnal megszűnik, amikor életének másik színterére, a munka világába érkezik, ahol más szabályok uralkodnak. Egyesekből gyorsan menedzserek, másokból pályaelhagyók, esetleg résztulajdonosok lesznek egy légitársaságban, vagy épp *self-made manek*.

A lakhatás miatt erasmusos egyetemisták közé keveredő harmincas szingli, Barbara, Szicília szigetén kissé meghosszabbítva, felelevenítve egyetemi éveit – amelyek azért nem hasonlíthatók az ösztöndíjasok lehetőségeihez –, már érzi tettei súlyát, a munkáltató által elvárt és el nem végzett munka következményét. Ha nem írja meg a Szicíliáról szóló útikönyvet, elbúcsúzhat az álomállásától, a három hónapos ingyen nyaralástól. S ez be is következik, mert lényé ösztönösen tiltakozik az ellen a

buboréklét ellen, ami csak arra szolgál, hogy megírja a szintetikus mítoszt, amelyet a turizmusban érdekelt munkaadója vele akar legyártatni, hogy fölkeltse a magyar fogyasztók étvágyát az egyes úticélok iránt. Olyan termék előállításával bízzák meg, amely az érzést kívánja eladni: „101 dolog, amit ki kell próbálnod Szicíliában, mielőtt meghalsz”. Tervezett fejezetcímek: „Nézz bele az Etna kürtőjébe a repülőről!”, vagy „Várd meg a naplementét a cataniai kikötőben!” A megírandó útikönyv felszólító fejezetcímei – a kirúgás ellenére – lassan átalakulnak a hősnő privát életének ironikus irányjelzőivé, és így a további cselekmény szervezőerővé is. Az egyik ilyen felszólítás: „Találj vasárnap egy nyamvadt kisboltot, ahol vehetsz magadnak ásványvizet!” A magánmítosz lassan kibontakozik: a kezdetben még a turistatömegek csábítására szánt élménygyűjtés az énépítés eszközévé lesz.

A sziget mítoszából kapunk választ a címben szereplő gránátalma szimbólumára. Persze-phonénak, az alvilág úrnőjének, Hadész szerelmének tartózkodási helye határozza meg az évszakok váltakozását; a nyolc hónapon át tartó napfényes nyarat az istennő a szigeten, míg a maradék négy hónapot, a hűvös, csapadékos téli időszakot az alvilágban tölti. A mitológia szerint Hadész csak azzal a csellel tudta maga mellett tartani korábban elrabolt szerelmét, hogy gránátalmával etette meg, mielőtt visszaengedte anyjához. Márpedig, aki az alvilág eledeléből eszik, annak vissza kell térnie oda. A regény hősnőjének sorsa, hogy beleszeressen Szicíliába, amikor találkozik a sziget korábban nem látott természeti szépségeivel, a tengerrel, és közben megismeri a helyiek életmódját, világlátását, amely nyelvükben, munkastílusukban, napi ritmusukban, járásukban, a másokhoz való odafordulásukban érhető tetten. De nem idealizált, romantikus elképzelések nyomán alakul ki benne az érzés, hanem a fárasztó, olykor kétségbeejtő mindennapokban, amikor a megélhetéséért, az ottmaradásáért küzd.

Íróniával vegyes kritikával szemléli nemcsak a maga, de társai sorsát is: „Mit keresek én itt ezekkel a füves, ezo-bio hippikkel, akik életükben nem dolgoztak hülye kiadóknak meg gimnáziumoknak, csak egyetemre jártak, amit vagy befejeztek, vagy életművészek lettek, vagy argentin feleségek, akiket eltart az anyjuk, apjuk meg a fenséges karmájuk, és semmi, de semmi iránt nem tartoznak felelősséggel?” A regény felénél fogalmazódik meg benne egy másik megállapítás fiatal, értelmiségi társairól, éppen akkor, amikor a cselekmény is fordulóponthoz ér. Barbara körül hirtelen elfogy a levegő, munka és társaság nélkül marad a szigeten az év végi egyetemi záróvizsgák után. Ahogy nézi

Catania főterén a búcsúpartin bulizó cserediákokat, eszébe jut: „Hamarosan lediplomáznak, dolgozni fognak, amiért megfizetik őket, ők meg megélnék belőle; [...] Most még hisznek benne, hogy bármi lehetséges.” Ő már nem hisz, ahogyan Boka sem *A Pál utcai fiúk* zárófejezetében, amikor már tudja, hogy a grund, amiért harcoltak, amiért Nemecsek az életét adta, egyszerűen megszűnik, beépül: „kezdet derengeni egyszerű gyereklelkében a sejtés arról, hogy tulajdonképpen mi is az élet” (Molnár Ferenc).

A szerző metaforái, szimbolikus pillanatfelvételei érzékletesen szemléltetik a kialakult élethelyzeteket, lelkiállapotokat. Az ablakpárkány redpédéséből kinövő életerős kapribokorhoz hasonlóan Barbarának is sikerül megkapaszkodnia, gyökeret eresztenie – saját erejéből – a főleg turizmusból élő városban. Siracusában olyan munkát kap, amihez a helyiek foga sem igazán fűlik, és végzettség sem szükségeltetik hozzá. Szinte közhelyes vendégmunkás-sors: konyhai kisegítő, majd felszolgáló lesz egy nem túl elegáns, de annál „szicíliaibb” bárban. Itt kapja új nevét, Principessa Ungheresének kezdik szólítani a kiszolgálásban való járatlansága, ügyetlensége miatt. Egy másik képben a barokk városka lakosainak lelkivilágát ragadja meg: „Az ember zavarba jön attól, hogy csak így beleshet mások életébe. És zavarba jön attól, hogy ez őket egy percre sem érdekli, mint ahogy az sem, hogy a foszlott csipkés bugyijuk vagy az izzadságtól megsárgult hónaljú trikójuk szárad az ajtajuk előtt.”

A mindig bonyolult férfi-nő viszony kérdését is érinti a regény. Sokféle megoldás létezik a szexualitásra Szicíliában is. A sziget fiataljai leginkább a családból családba költözés hagyományát folytatják, nincs külön életük, így házasság előtt például autóban szeretkeznek, miközben a közöttük élő cseh, lengyel, francia, angol, argentin és más nemzetiségű cserediákok ugyanúgy, mint otthon, összeköltözve vagy házibulikban oldják meg szerelmi életüket. A párbeszédekben előkerülnek a sztereotípiák, a nemzetkarakteri sajátosságok, amelyek persze a másik félreismeréséhez is vezethetnek, de történelmi és igazságalapjuk is lehet, mint például hogy a magyar lányokról az olaszoknak a szex jut az eszébe. A múlt század hatvanas, hetvenes éveiben ugyanis az olasz lányokat házasságkötés előtt nemigen lehetett ágyba vinni, ám a magyarokat annál inkább. Ugyanezért a magyarok az olasz férfiakat

kat nagy hódítóknak tartják. Bár Principessa Ungherese óvatosabb és szkeptikusabb is az átlagos lányoknál, őt sem kerüli el a szerelem, hiszen a reményteljes, harmincas szőrfősnek, az egyedülálló, magabiztos olasz srácnak a maga tökéletes testével és Javier Bardem-mosolyával végül sikerül rabul ejtenie a szívét. Ugyan a lány tudja, hogy Antonio is magáénak érzi az olasz mondást, miszerint tehenet és feleséget a saját hazádból válassz, nem tér ki az érzés elől. A szigeten semmi sem tűnik véglegesnek, még nincs kialakult, a jövőre szóló terv, amely mentén a későbbiekben haladni kellene, még minden átmeneti állapotban van, de a szerelem valamit mégis megváltoztat a szicíliai létezés embrió-nális állapotában.

A nem túl hosszú, mintegy kétszáz oldalas regény harmas tagolása meglepheti az olvasót, bár logikus, hogy az egyes színhelyek történései különálló egységekben kapjanak helyet. A második rész annak ellenére, hogy időben az első szicíliai tartózkodást követi, mintha a múltba rántaná vissza a főhőst, akinek haza kell jönnie Magyarországra édesanyja kezdődő és komolynak tűnő betegsége miatt. A szülői ház avítsága és gondozatlansága valahogy a két nő megmevedett anya-lánya viszonyát tükrözi. A betegség viszont átrendezi

addigi kapcsolatukat – amelyben korábban a gyermekét egyedül nevelő anya játszotta a meghatározó szerepet –, és továbblépést sürget. A koszos lakás kitakarítása a Barbarában hirtelen megjelenő erős változtatási vágyat jelzi. Nemcsak az anyjához, de a közben egyre ritkábban jelentkező Antonióhoz fűződő viszony is tisztázódik benne. A főhős cselekvései a lelkében zajló eseményeket tükrözik. Nem véletlenül jut eszébe éppen ezen a mindent tisztába tevő éjszakán anyja mondata, amit egykor neki, a vihartól megriadt gyermeknek mondott: „Menj vissza a szobádba, kicsim, egy ilyen nagylánynak már nem szabad félnie semmitől.” Ezen a ponton válik nyilvánvalóvá, hogy hősünk igazából egyedül van, de már nem fél, megbékél a sorsával. Lélekben itt véget is ér a történet, a felnőtté válás olykor gyötrelmes, ugyanakkor megismételhetetlen, egyedi folyamata.

A regény utolsó, nyúlfarknyi fejezete a Barbara választotta, hívogatóan szépséges, tengertől ölelt szigetre való visszatérés, és (kikövetkeztethetően) a jövőbeli ingázás kezdete. Ingázás a lélekben és a valóságban is, ahogyan a gránátalma ízétől szabadulni nem tudó istennő, Perszephoné tette.



KOLOZSI ORSOLYA

Acsai Roland: Csonthavazás

Napkút, 2018



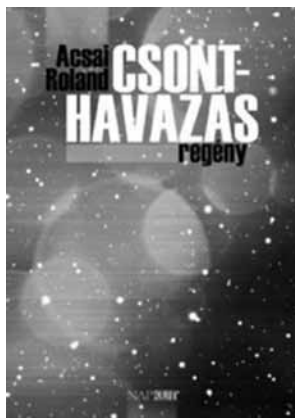
KOLOZSI ORSOLYA (1980) Budapest

Acsai Roland több mint húsz éve van jelen az irodalmi színtéren, folyamatosan publikál, elsősorban lírikusként ismert, de mindhárom műnemben szerzett tapasztalatokat, fordít és gyerekkönyveket is ír. Legutóbbi könyve, a *Csonthavazás* a disztópia (negatív világ- és társadalomvízió) és a fantasy elemait elegyítő ifjúsági(?) regény. A kis terjedelmű kötet egyszerű, letisztult borítóján havazik, és ez a címmel egybehangzóan utal a szöveg központi motívumára, a hóesésre. A történet elején csontok hullnak az égből, keselyűk lesnek a halottakra, a titkosrendőrség tudatosan ritkítja az embereket egy olyan világban, ahol már jó ideje nem születnek gyerekek. Ez a szörnyű (egyébként Budapestre emlékeztető) hely a disztópia műfajához kapcsolja a szöveget, s egyúttal belépteti abba a trendbe, amely egyre erősödni látszik mind a magyar, mind a világirodalomban. Az elmúlt évek negatív utópiái között akad társadalmi-politikai színezetű (Potozky László: *Égéstermék*; Sayfo Omar: *Allah tágas földje*) vagy általánosabb érvényű (Totth Benedek: *Az utolsó utáni háború*) regény is, de Acsai könyvének egyik színvonálát sem sikerül elérnie. Ennek okát persze kereshetnénk a fülszövegben implikálódó szétválasztásban: „Ugyanolyan otthonosan mozog a szépirodalomban, a mesében, a fantasyben és a disztópiában.” Mondhatnánk, hogy nem szépirodalmat akart írni, hanem disztópiát/fantasyt, de ez a szétválasztás meglehetősen furcsa, hiszen míg a *szépirodalmi* jelző inkább egyfajta minőséget, a mondat többi része irodalmi műfajokat jelöl. Egy jól megírt disztópia vagy fantasy miért ne lehetne szépirodalom?

Nem az a probléma a kötettel, hogy nem „magas” irodalmi témát választ, vagy hogy olyan műfajokat elegyít, amelyeket sokan a populáris, szórakoztató irodalom kategóriájába sorolnak, hanem az, hogy az általa választott műfaj(ok) követelménye(i)nek sem képes maradéktalanul megfelelni. A *Csonthavazás* nagyon jó ötleteket tartalmaz, érthető és gazdag a szimbólumrendszere, de ezek az ötletek mintha nem lennének elég részletesen kibontva. A regényt olvasva az az érzésünk támadhat, hogy egy izgalmas, fantáziadús szüzsé nem

lett kellőképpen kidolgozva, mintha valamiért sietett volna a szerző, és ahelyett, hogy részletgazdagon elidőzött volna az egyes helyszíneknél, történetelemeknél, inkább csak felvázolta azokat. Ez a történet sokkal nagyobb terjedelmet igényelt volna, hogy ne legyen szinte minden fejezetben hiányérzete az olvasónak. A főhős, Per jellemfejlődése, a gonosz hatalomtól való elfordulása és a jó melletti kiállása, a kislánnyal szövődő kapcsolata vagy az Ethümia személyében rátaláló szerelem ábrázolása egyenként is nagyobb téma, mint amit ez a rövid szöveg elbír. Nagyon jó lett volna részletesebben megismerni az egyes szereplők múltját vagy akár gondolataikat, vívódásaikat. A főhős „pálfordulásának” háttérében álló lélektani kifejtés is egy nagyon érdekes szelete lehetett volna a szövegnek, de nagyjából csak annyit tudunk meg, hogy az osztag tagjaként telepátiával távvezérelt, lélektelen géppé változtatott Per egyik pillanatról a másikra (újra) jó emberré válik: „A robbanással Perben is szétrobbant valami. Mit tettem?!”. Annyi derül csak ki, hogy az első angyal megölése után (talán mert az angyal szétrobbant koponyájából csontrepeszkek kerültek a szívébe) nem képes többé teljesíteni feljebbvalói parancsait, és az osztag ellen kezd el dolgozni. Az elnagyoltság miatt lehet az is, hogy sok esetben kiszámíthatóvá válik a cselekmény, szinte érezzük, hiszen a történetnek gyorsan, minden szálát elvarrva be kell fejeződnie.

Az Acsai költészetéből jól ismert letisztult, puritán nyelv ebben a formában is jól működik. Rövid, velős mondatainak egy része szállóigeként is működhetne, egyszerűségében és áttetszőségében is tökéletes nyelvet talált, csak néha billen át patetikus, esetleg közhelyes mondatokba. Per karakterfejlődése áll a középpontban, azé az emberé, aki a gonosz melletti kiállása ellenére megtalálja magában a jót, és elkezdi követni. Ezzel egy időben nem csupán a világot szabadítja fel, de rátalál a szerelem, sőt, Hannával való találkozása révén saját gyerekkora, a gyermeki ártatlanság és a családi kötelék is megjelenik az életében. A gonosz erők által uralt világban végül a jó



erői győzedelmeskednek, a főhős Per, az életre keltett angyalok, a szerzetesek és a főpapnő segítségével. A világ megmenekül, a csontok helyett, mint a kegyelem, végül hullni kezd az igazi, fehér

hó. Ha mélységekkel, árnyalatokkal bomlott volna ki ez a szépen kitalált történet, egy szórakoztató, gondolkodtató kötetet tartanánk a kezünkben, így azonban ez csak részben sikerült.



ARTZT TÍMEA (1977) Monor

ARTZT TÍMEA és boldogan éltek? – mesehősnők utóélete

CSER, 2018

Mi húzódik az Óperenciás-tengeren, a tanulságon és a „boldogan éltek, míg meg nem haltak” záró formuláján túl? A mesék kétpólusú világában az igaz győzelmet arat, a talmi lelepleződik, a bölcs megleckézteti az ostobát, az önzetlen jószág – szépséggel párosítva – jutalmat nyer. Kevés vonással rajzolt karakterek küzdenek a boldogságért, céljuk egy ép és igazságos, harmonikus világ meghódítása és otthonossá tétele. De milyen élete lesz Csipkerózsikának, Hófehérkének vagy Hamupipőkének az esküvő után? Képes lesz-e Piroška feldolgozni a farkaskalandot, Pöttyös Panni a felnőtté válást, Dorothy pedig Kansas örökös szürkeségét? Mi történik a hősnőkkel, ha vége van a mesének? Ez a kérdés hívta életre a Szederkényi Olga által szerkesztett kötetet a CSER Kiadó megbízásából.

Tizenöt kortárs magyar író – és Parti Nagy Lajos – szövegének olvasásakor az alkotói döntések nyomon követése tűnik a legizgalmasabbnak. Kiket kértek fel, ők melyik mesét és témalehetőséget ragadták meg; mennyire maradtak a műfaj és motívumrendszer keretein belül; kapcsolódtak-e korábbi alkotásaik stílusához, jelenlegi életszakaszukhoz vagy nem?

Rakovszky Zsuzsa Alice-e az öregkorral és a demenciával küzd (*A hazug tükör*), Halász Rita elbeszélője Dorothy lánya, akinek el kell fogadnia, hogy édesanyját már csak *A forgósél* viheti vissza a színek birodalmába. Arany Lídia – írói álnév, róla semmi személyes nem tudható –, mily meglepő, Hamupipőke történetét folytatja (*Másnap*). Pipót nászészakája *Másnapján* egy aprócska csokifiú ébreszti, míg hercege Abszurdisztán küldöttségével tárgyal. Eddig friss a sztori, amit jobb lett volna a másnapi meglepetések előadásánál lelassítani és megállítani. Kár, hogy a címben kitűzött feladattól és a humoros felütéstől eltévelyedett a szerző, és Pipót rá-

küldte a hormonkezelés és a szülés utáni depresszió útjára. Talán a feminista mese preconcepciója lebegett a szeme előtt.

Apropó feminizmus! A tizenöt női szerző mellett helyet kapott Parti Nagy Lajos is a gyűjteményben. Az írónők – köztük Berg Judit (*Rumini-sorozat*) és Boldizsár Ildikó (a *Metamorphoses* Meseterápiás Módszer kidolgozója) – szorosan kapcsolódnak a műfajhoz, illetve fontosnak tartják a nőket érintő történetek hiteles megfogalmazását. A *Mese* fiktív szerzője Sárbogárdi Jolán, Parti Nagy Lajos irodalmi konstrukciója (*A test angyala, Ibusár*). Jolán élete se nem kalandos, se nem meseszerű, olvasmányként is alig élvezhető, így Parti Nagy szövegének beemelése – azon túl, hogy legyen itt egy férfi – indokolatlannak tűnik.

De mennyire veheti magát komolyan egy író vagy egy mesefigura? A hősnők közül van, aki beleragad a naív szerepkörbe, és ez pszichológiai torzulásokhoz vezet. Ilyen Molnár T. Eszter hatvanéves aranyhajú Arankája (*Búcsúárja*) vagy Berg Judit gyanútlan Hófehérkéje (*Ő és én*). Berg Judit horrormesének induló, de terjengőssé váló, túlmagyarázott Hófehérke-története nekrofiliát csinál a szőke hercegből. Hernyák Zsóka is a pszichopatológia útján jár, csak nagyon apró lábakon, hiszen kis hableánya megcsonkítja Szebát, a rákocskát. Ez a tündérmese szadista rémálomhoz válik hasonlónak (*Vonalak*).

Nina Yergakov Piroškája, *A szófogadó kislány* önironikusan beszéli el életútját. Ez a legprovokatívabb szöveg: „Igen, elvi szinten persze kurvára bosszant, hogy egy olyan történet hősnője vagyok, amely arról szól: kislány, ne foglalkozz a világ felfedezésével, ne hagyd el a járt utat.” Sajnos az elbeszélő is elkalandozik, letér az útról más-más mesék motívumaiért (tökhintó, sárkány, álom, torony), s ezáltal felhígul a saját története. A nemi szerepeket, a

kettős mércét és a pszichoanalitikus elméleteket fricskázó kritikus hang felenged; repedezik a szerkezet, akár csak az eseményeket értelmező Piroska monológja. Nina mégis tovább beszélteti interjúalanya, nem éppen a csattanóig, hanem a tanulságig, ami nem olyan, mint „a nőkről maradi képet közvetítő” mesékben, inkább azt sulykolja: ne légy gépiesen alkalmazkodó, gondolkodj kritikusan, és ha kétélyed ébred, mondj nemet.

Szécsi Noémi szociálisan érzékenyítő szövege (#mimagyarnők) napjaink scenó- és homofób Magyarországon játszódik. Főhőse egy Mulannak becézett, kínai gyökerekkel bíró jogászlány. Hajnalka már sok éve robotol harmadrendű alkalmazottként, ám most törvényes, de elveivel nehezen összeegyeztethető karrierépítési lehetőség nyílik előtte egy hajdani bálványozott osztálytársa jóvoltából: pénzért árusítani jogokat, azaz letelepedési kötvényt kínaiaknak. Szegényen és harmincévesen már igent mond az ember, főként, ha James Bond kérdezi, miközben a fejében az a mozi pereg, hogy ő „egy kínai–magyar kettős ügynöknő, akit hamarosan kivégez a film aktuális főgonosza, de addig még lesz pár izgalmas pillanata a 007-sel”. Szécsi Noémi nem hull bele a feminista kiállítások csapdájába, alkotása végén rámutat, hogy az előítéletek nincsenek tekintettel nemre, korra vagy származásra, a nők tudatában éppúgy felszívódnak, mint a férfiakéban. Az előítélet olyan haláltánc, amely nem teremt egyenlőséget.

Több szerző észrevette, hogy a mese örök kortárs, amely mindig szociális üzeneteket közvetít. Boldizsár Ildikót idézve: „A mesékben minden benne van: mindaz, ami volt, és mindaz, ami még lehet.” Ezzel paralel Svoren Edina *A múlt, a jelen és megint a múlt* című írása, amely A halász nagy-ravágyó felesége történetét dolgozza fel. Talán ez a legkevésbé élvezetes és a legelvontabb parafrázis, mely maga után vonzolja a Svoren-próza szokatlan és nyomasztó világát és kérdőjeleit.

Műfaji szempontból sajnos nem született újítás az antológiában. Berg Juditnál és Arany Lídiánál megjelent a naplóforma, Hernyák Zsóka kis hableánya úgy beszél, mintha a bíróság előtt állna. Ugron Zsolna az általa kipróbált emlékirathoz nyúlt *Ha-*

gyaték című írásában. A kerettörténet szerint Hamupipőke lánya közreadja nevelőanyja (az egyik mostohanővér) írói hagyatékát. A *Hagyaték* nem más, mint Ida története. Hamupipőkét (Idát) mostohanővére áldozta fel a házasság oltárán azért, hogy ő írói ambícióinak élhessen. Végül csak az irodalmi konstrukció lett híres. A kiadónak szánt levélbe illesztett emlékiratrészletek a 19. század eleje óta létező megoldás (lásd Chamisso: *Schlemihl Péter csodálatos története*, 1813). Összességében a mesehősök nem szűnnek meg irodalmi alakként működni, csak átlépnek a novella terébe.

A keményfedeles kötet színes borítója leemelesre csábít. Az alkotások előtt álló mesekivonatokat a gyerekkönyvek tipográfiai megjelenését idézik, miközben az előttük álló szürreális fej nélküli nőalakok elidegenítően hatnak. Szabó Imola Julianna illusztrációin érződik, hogy a kötet darabjai a mese és a valóság határvonalán egyensúlyoznak, ilyen Rakovszky Zsuzsa öreg kislánya *A hazug tükörben* és Kiss Noémi Holle anyója *A város alatt*.

A szereplők elő- és utóéletét, a csoda és a valóság arányát, továbbá a szerkezet és a nyelv egységét szemlélve Halász Rita (*A forgószél*), Selyem Zsuzsa (*Múró, a menekülő kis csillagról*) novellája állítható a sorozat élére Kemény Zsófi *Lányomok a korai hóban* című írásával kiegészülve. Halász története finom motívumokkal

díszített áttetsző szövet. Selyemé fájdalmas, összetettségében széttartó, allegorikus és keleties. A mese mögött rejtőző tapasztalatok felmutatásában mégis Kemény Zsófi marad leginkább Andersen Hókirálynőjének közelében. Ami a gyerekek számára taszító, az a felnőttek számára szórakoztató is lehet, ám a kötet legtöbb darabja – *A forgószél* és a *Nagyí* kivételével – nem közvetít derűt, inkább a kiábrándultság érzetét hagyományozza.

A novella műfaj többektől feszesebb szerkezetet követelt volna, és akadt olyan, aki szadista módon kivégezte a varázst, vagy elcsúszott a direkt társadalomkritika irányába. Ezt az egyszerűnek tűnő feladatot kevesen alkották meg a maga komplexségében, de a kísérletek olvasása is felkavaró. Hiánypótló kötet született, s ez mindenképp mellette szól.





KEMSEI ISTVÁN (1944) Budapest

KEMSEI ISTVÁN

Borsodi L. László: Maszk és szerepjáték

Baka István költészetei

Kalligram, 2017

Ha valaki irodalommal éppen most ismerkedő kezebe veszi Borsodi L. László Baka-monográfiáját, s a kötet végén kezdi a tájékozódást, meghökkenhet azon a nagyszámú, csakis klasszikusoknak kijáró recepción, ami ezt a kétségkívül nagyon korszakos költőt és életművét reprezentálja.

A valóságban azonban kevesek írtak Bakáról – sokat. „Fősodorbeli” kritikusa pedig szinte nem is akad. Gyér számú, de kitartó híve van ennek a lírának, kevesebben tartják őt jelentős költőnek, mint amennyire megérdemelné. Belátom, magam is némileg vitattam lírája korszakos mivoltát, mielőtt főműve, a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* (1994) meg nem jelent s magával nem ragadott. Egy évvel halála előtt. S mégis évek teltek, mire teljes verses életművét megolvastam.

Ennek jelentenie kell valamit. S nemcsak a szekszárdiság-szegediség máig ható hátrányait. Jőcskán vannak ennek befogadástörténeti okai is. Pedig Borsodi L. László egy egész könyvön, alapos, majd minden költeményre kiterjedő verselemzések garmadáján át mást sem bizonyít, mint a Baka-életmű késő modernségen túli hagyományba rögzültségét, hagyományból gyökerezettségét s ezzel együtt posztmodern mivoltát. Hogy az ún. késő modern és a posztmodern között csupán hajszálnyi az eltérés/elkülönülés, azt maga Borsodi és alkalmazott elemzési módszerei nem egy esetben bizonyítják. Baka költészetének hagyományba rögzültsége viszont kézzelfoghatóbb: vertikálisan Vörösmartytól József Attiláig, horizontálisan a 20. századi orosz irodalom nagy üldözöttjeiig és még tovább. Márpedig ha Borsodinak igaza van – márpedig igaza van! –, akkor Bakának mára nemcsak elismertnek, hanem igen népszerűnek, sőt követettnek is kellene lennie, leginkább az utána jövő generációk szemében. Holott elmondható, hogy egyáltalán nem az. A vele kapcsolatos mítoszok ugyan élnek és közszájon forognak, formaművészetét, mondánivalójának keménységét azonban tudtommal nem tekinti szinte senki példának az újabb nemzedékekből. Mintha a Baka utáni világ kevésbé lenne kihívásokkal, tragikus ellentmondásokkal teljes. Ám nem csupán azért nem látszik szorosabban vett tanítvá-

nya, mert Baka felkészültségben, tehetségben stb. követhetetlen, hanem azért is, mert a legvégsőig ambivalens költészettel, látásmóddal, jobban mondva: a *könyörtelen szépség* esztétikájával állunk szemben, amitől valami ismeretlen okból a 21. század ifjú költője elborzad, és az megnehezíti a be- és elfogadást, a műalkotás *megszeretését*.

Egy, ma már nem egészen fiatal költőnek annak idején azt tanácsolta Baka, hogy olvasson Bellát és Döbrenteit. Azaz: egymás ellentéteit. A költészet két, szemben álló pólusát. Azt hiszem, többet mond ez a jó tanács Bakáról és költészet-szemléletéről, mint száz, akármilyen mélyreható verselemzés. Mert ahogy elnézem, a Baka-költészetben valóban valamiféleképpen szintézisbe került a két életmű eredménye is: Bella Istváné és Döbrentei Kornélé – és még megannyi másé! –, megteremtve azokból a továbblépés lehetőségét, ugyanakkor „kiszerve” Bellából a dal mindenkor szelíd tónusait, sokszor kíméletlen blaszfémiaiával helyettesítve azokat, Döbrenteiéből az indulat tobzódását, magáévá téve ugyanakkor a Bella-féle forma tökélyét, valamint a Döbrenteire annyira jellemző férfias, meg nem alkuvó keménységet, s részben ebből megépítve a 20. század végi költő szinte nihilig hatoló illúziótlanságát, Borsodi L. László megfogalmazásában: „apokaliptikus versvilágot”, amely túlnőve a személyes „énen” – mert a József Attila-i egyszemélyes tragédia egyetemessé tárgult az idők folyamán –, a látszólagos szereplőre maszkokat cserélgető változataiban talál újra önmagára.

Borsodi L. László munkája csak jóindulattal nevezhető monográfiának, annak ellenére, hogy bősséggel tartalmaz életrajzi adalékokat, Baka önjelmezéseit stb. Inkább költészetfejlődési összegezés az, amennyiben a szerző versről versre, elemzésről elemzésre, a posztmodern mélyelemzés-technika eszközeit (amennyiben a legfontosabb: a nyelvi tulajdonságok irányából közelítve) is felhasználva, a végeredmény felől deduktíve haladva nem is haszontalan feltérképezési kísérletet tesz ennek a kétségtelenül gazdag és lényegesen új hangot hozó költészetnek a feltárására.

Nem lehet az véletlen, hogy a Baka teljes költészetét összegző eddigi hat mű közül kettő – Nagy Gáboré („...*legyek versedben asszonánc*”) és Borsodi L. Lászlóé – is eredetileg bölcsészdoktori disszertációnak készült, jelezve egyúttal azt is, hogy szinte a fű alatt felnőtt egy új, a saját korára és korának költészeti-művészeti alapkérdéseire érzékeny irodalomtörténész-generáció, amelyik ledobva magáról a hosszú évtizedek alatt megkövesült kliséket, a talmi, beidegzett kánonok bilincseitől megszabadultan és rendkívül érzékenyen, ugyanakkor felkészülten, immár teljes fegyverzetben tudja látni és láttatni korát. Talán ez az első látásra legkirívóbb eredmény, amit felmutathat.

Kétségtelen, hogy az irodalomtudomány nyelve is állandó változásban van, s néha olybá tűnik, mintha önállósítani akarná magát a tárgyalt műtől, ami nélkül a valóságban nem is létezhetne. Az irodalomtudomány ugyanis nem más, mint tulajdonképpen sokadik magyarázatkísérlete, hermeneutikája annak a valaminek, amit a modernnek mondott idők egyre virtualizálódó parancsainak engedelmességre mind kétségbeesettebben próbál megközelíteni: a nyelv sajátos megnyilvánulásának, a gondolkodás folytonos félreolvasás által történő újragondolásának, amit összefoglalásképpen költészetnek szokás nevezni, lett légyen szó akár prózáról vagy versről.

Az irodalomtudós, ha valóban tudósnak kívánja magát érezni, nem tehet mást, mint hogy kövesse a meglepetést, a váratlant, a korszaktól elválót, a korszakból kiemelkedőt. S ebben az igyekezetében elbotlik, persze.

Maszk vagy szerepjáték Baka költészet? Mindkettő vagy egyik sem. Hajlanék az utóbbira: a maszk és a szerepjáték valójában a *személy-én* (*self*) kiiktatásának egyik – talán lényegi – eszköze csupán. S ez sem egetverő újdonság, hiszen Weöres az *Öregekkel* már százada meglepte azt, anélkül, hogy megvárta volna, mit is gondolnak majd erről a posztmodernnek. S vajon ezt a fajta költészetet csupán a posztmodern irodalomszemlélet kiemelkedő művein – Gadamer, Derrida, Paul de Man stb. – nevelkedve lehet megközelíteni? Tartok tőle, hogy igen. Ennyiben legalábbis alapvetés Borsodi L. László monográfiája. Idézzünk csak egy részletet példa gyanánt Baka *Van Gogh börtönudvarán* című versének elemzéséből mindennek igazolására: „a földi terrénumból megképződő perspektívára mintha azért lenne szükség, hogy hitelesítse a nyelven túli nyelvlét távlatából szóló versbeszédnek a honnanjöttését,

emberi-alkotói arcát, kínját. A lét, a nyelv dimenzióinak megnyitására tett kísérlet itt úgy történik, hogy a beszélő egy másik műalkotás megértésén keresztül igyekszik végrehajtani a világ- és önértelmezést, ami hagyományértelmezés is. A cím egyrészt arra utal, hogy az alkotó a teremtmény, aki birtokolja a műalkotást, másrészt azt sejteti, hogy az alkotó Philoktétészként műalkotásának a rabja, tehát az alkotás (folyamatként és létrehozott világként) egyszerre jelenti az alkotói szabadságot és a lét korlátainak a felismerését.”

S nézzük, hogyan fejezi ki mindezt a posztmodern, közelebbről Paul de Man: „Az irodalmiság tehát kettős értelemben definiált: mint állandó retoricitás, azaz a szövegnek egy olyan létmodalitása, mely a retorikus, azaz egy lezáratlan poétikai funkció érvénye alatt áll, másrészt ennek korrelátumaként mint természetéből következően lezáratlan interpretativitás, soha véget nem érő tevékenység alakul ki. A két értelem ugyanannak az ontológiai kvalitásnak a két oldala, egyik arról szól, hogy miként jelennek meg a lét értelemkonstrukcióiban a használati tevékenység kiküszöbölhetetlen jelei; a másik pedig arról, hogy a használati folyamatokat hogyan vezérlik az értelem, az írás alapvetően formai mechanizmusai. Különbőségüket egységbe fogja az, hogy mindkettő a jelentés léttörténeti, temporális természetére figyelmeztet minket: a jelentés nem áll fenn, hanem keletkezik.” S ha még ehhez hozzátesszük Derrida megfogalmazását, miszerint „az irodalom nem sajátos nyelvi, hanem sajátos olvasati forma”, akkor – vélem – a Baka-problematika olyan lényegéhez értünk, amelyet Borsodi L. László egy teljes monográfián keresztül bizonyít, rákényszerítve bennünket egy olyan „olvasati formára”, amely az újdonság erejével hat, de valójában – mint az előzőekben Weöres esetében, de folytathatnánk a sort Ezra Pound vagy T. S. Eliot munkásságával is – nem új kísérleti stádium, csak merőben szokatlan, s éppen szokatlan mivolta nehezíti a befogadást.

Miféle költészet Baka Istváné? Késő modern vagy posztmodern? A műélvező szempontját figyelembe véve már maga a kérdésfeltevés is

merő anakronizmus. Fölös küzdelem a szavakkal, amik még a gyakorlott „félreolvasónak” is alig mondanak valami emberileg megközelíthető lényegest. De Man szerint „az emberi nyelv legjelentősebb eredménye az, hogy hazudik”, azaz nincs abszolút, igaz olvasat, sőt kizárólag szükségszerűen részleges félreolvasatok történnek. S lám, Borsodi maga



is ingadozik a meghatározás kérdésében. A befogadás, a befogadó szempontjából valójában mindegy is, hogy a Heidegger-tanítvány Gadamer vagy a másik nagy ikon, Derrida és mások irányítják-e esetünkben az irodalomtörténész figyelmét. A lényeg a megvilágítás élessége, ami az olvasati forma fi-

gyelmét a műre vetíti, azaz a „félreolvasás” lehető legpontosabb gyakorlata, amelyben az irodalomtörténeti szemlélet a lehetőség szerint a mű pandanjává válhat.

Ezt a feladatát maradéktalanul teljesíti Borsodi L. László monográfiája.



WÉBER ANIKÓ (1988) Tatabánya

WÉBER ANIKÓ

Báttaszéki Lajos: Fővárosi zsánerképek

Kortárs, 2018

Báttaszéki Lajosnak 1867-ben, a kiegyezés évében jelent meg *Fővárosi genreképek* című kötete, amelyben a robbanásszerű fejlődés előtt álló, dualizmus kori nagyváros jellegzetes helyszíneit, hétköznapi élethelyzeteit és tipikus figuráit mutatta be. Bár a néhány száz példányban napvilágot látott művet az eltelt csaknem százötven év alatt egyszer sem adták ki újra, a Kortárs Kiadó 2018-ban úgy döntött, érdemes ismét az olvasók elé tárni Budapest egyik első krónikásának munkáját *Fővárosi zsánerképek* címmel. Kérdés azonban: van-e az elfeledett újságírónak mondanivalója a mai városlakók számára? Lehet-e aktualitása a százötven éve megjelent kötetnek?

A kérdésekre Csontó Sándor ad választ kötetvégi tanulmányában. Kifejti, hogy bár Báttaszéki művét megelőzték Patachich József (*Történeti jegyzetek szabad királyi Pest városról*, 1839), Nagy Ignác (*Magyar titkok*, 1844), Szokoly Viktor (*Pesti furcsaságok*, 1860) és Vahot Imre (*Budapesti kalauz*, 1864) életképei és pest-budai kalauzai, ezeken messze túlmutat a *Fővárosi genreképek*, amelyben a szerző nem útikönyv írására törekedett, hanem „a száraz tények és adatok felsorolása helyett egy új, minden korábbinál hitelesebb és demokratikusabb látásmódot képviselt, és megpróbálta egységben felfogni és elmagyarázni a városi sokszínűséget”.

Csontó Sándor részletes tanulmányban ismerteti az izraelita vallású Báttaszéki Lajos életét, aki 1844-ben született Bátorfán, Tolna megyében Hoffmann Lajos néven. Egyházi iskolába járt Bajára, majd a pesti piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait. A Pesti Királyi Tudományegyetemen 1870-ben avatták doktorrá, de már jogi tanulmányai befejezése előtt publikált újságíróként, és ezekben az ifjúkori években írta zsánerképeit is. Ügyvédi munkáján kívül több lapot alapított, dolgozott szerkesz-

tőként, és cikkei mellett alkotott verseket, elbeszéléseket, regényt is. Ő volt az első magyar flâneur (kószló), aki testközelből egyszerre mutatta be mikrokörnyezetben és széles vásznon Pest-Buda néha kacagtató, néha dühítő ellentmondásait.

A szövegek az eltelt százötven év alatt semmit sem veszítettek szellemességükből, humorukból, ma is magukkal ragadják az olvasót, mert hűen tükrözik a főváros fejlődését és hibáit, valamint szatirikus és elgondolkodtató képet festenek a különböző társadalmi rétegek jellegzetes figuráiról: képviselőről, városkatonáról, tárcairól, házaló zsidóról, arszlánokról, péklegényről. Báttaszéki tűpontos részletességgel tárja eléink egy-egy tipikus pest-budai helyszín atmoszféráját, szereplőit. A zálogházban megtudjuk, hogyan fosztják ki a szegényeket, akik elzálogosított tárgyaik valós értékének harmadrészét kapják, és belelátunk a kocsis, a tanuló ifjú, a púpos emberke fejébe is. Olyan érzéketesen, metaforákkal és hasonlatokkal színesítve láttatja a néha már-már groteszk jeleneteket, hogy minket is odarepít a csatatérre, ahol az izzadt, szomjas, tolongó sorban állók között a nyers erő győz. A szövegeket tovább gazdagítják az anekdoták, itt, a zálogházban várakozva is hallhatunk egy történetet arról, hogyan járt pórul a fiatal hősszerelmes. Ezek a szívporkázó művek azonban nemcsak az olvasók szórakoztatását célozzák meg, Báttaszéki kritikát csempész minden egyes írásába, és a szatirikus rajzaival nem a kigúnyolás, a megnevettetés az elsődleges szándéka, sokkal inkább így világít rá a komoly társadalmi problémákra, igazságtalanságokra. A kritikánál pedig nem áll meg, hanem megoldási javaslatokat is tesz, néha finoman, máskor szigorú határozottsággal, didaktikusan kioktatja olvasóit.

„Szégyen rátok, ti szűkkeblű gazdagok, kik mielőtt azt a nyomorult krajcárt odavetitek a szegénynek, azt kutatjátok, vajon megérdemli-e, vagy nem; ha tíz szenvedő közt csak egy van, ki ellen ezáltal igaztalanságot követtek el, megbocsáthatatlan inhumanitást is követtek el.”

A szociálisan érzékeny újságíró a város elmaradottságára is felhívja a figyelmet. „Még szebb épület volna egy oly közintézet, hol a szegény, lakás nélküli nép a tél hideg éjszakáin át biztos fekhelyet találna” – írja az elesettek védelmében *A Hermina-tér* című műben. Gyakran más országok fővárosaival is összeveti hazánk Pest-Budáját. *A városkaton*a című zsánerképben megjegyzi, hogy míg Franciaországban a rendőrség a közönséget szolgálja, „ná-lunk, úgy látszik, megfordítva van a dolog. A drabans nem szolgálja, hanem *ura* akar lenni a közönségnek.” A szerző azonban nemcsak pellengérré állítja a bemutatott figurákat, hanem törekszik több oldalról is megvizsgálni a problémákat, és hozzászól: a magyar városkatonának fizetése jóval csekélyebb a francia és angol rendőrökénél, hivatásában nincs köszönet, nincs békés nappala, éjjele, és még életét is kockáztatja. Báttaszéki gyakran állít egymás mellé különböző társadalmi rétegből érkező szereplőket, ezzel láttatva a köztük húzódó ellentéteket. A Hermina téri zsidóvásárban árulják egy „volt művészeti világ romjait”, itt alkuszik a beesett arcú baletarina az arany- és ezüstvirágokkal felcícomázott öltözékre, míg oldalán a „tisztára kopasztott, prózai libákkal” megrakott szekerekről vehetik a húst a szakácsnék.

A hasonlóságok és ellentétek adják a humor forrását a Duna-parti kiosk közönségének bemutatásánál is: „Úgy látszik, hogy az emberek nemcsak a halálban egyenlők, hanem egy nagy esőben is. Az előkelő, kimért lépésben járó gróf épp oly plebejus módon fut a kocsijához, mikor a zápor zuhog, mint a legszegényebb fiatalember valami védő födél alá. A dúsgazdag, kövér bankárné, három sovány leányával úgy szalad a kiosk egyik távolabbi végétől annak fedett része alá, hogy arasznyi hosszúságú gyémántfüggői egész közönséges módon himbálódznak, mint a torony harangnyelvel.”

Báttaszéki széleskörű tájékozottságát, irodalmi tudását is megcsillogtatja, sokszor utal más tárcaírókra, cikkekre, gyakran idéz kortársai irodalmi műveiből. Gazdag stilisztikai eszköztárával akar egyszerre szórakoztatni és elgondolkodtatni, figyelmeztetni és kioktatni, kritizálni és

tanácsokat adni. Gyakran táncol kötéllélen: van, amikor a műfaji és stilisztikai sokszínűség a szöveg előnyére válik, de előfordul, hogy szétesik a zsánerkép szerkezete, és a szöveg ritmusa erőltetett lesz. Az egyik legjobban sikerült alkotása a *Mit a gázlámpáktól hallottam*, amelyet mondhatnánk novellának, zsánerképnek, de anekdotafüzernek is, és dacára a metaforák, a hasonlatok, a humoros, ironikus képek és utalások sokaságának, mégis egységes, jó ritmusú, izgalmas szöveg. A szerző megszemélyesíti a gázlámpákat, és az ő képzeletbeli szemszögükből láttatja az elítélt rabokat, a vendéglő iszákos alakjait, az ifjú szerelmeseket, bárókat, grófokat és a doktort, aki nem kel fel a szegény leány haldokló anyjához, de rohan a grófné pudlijához, mert ott aranyat nyomnak a markába.

Az újra kiadott *Fővárosi zsánerképek*ben az eredeti szöveg mellett időutazásra invitálnak a korabeli grafikák, metszetek és rajzok is, amelyek többségében a Borsszem Jankó és a Bolond Miska hasábjain jelentek meg. Az élclapok karikatúrái kiválóan kiegészítik és felerősítik Báttaszéki írói hangját és mondanivalóját. A 2018-as kötet már a 21. század olvasóinak szól, Csontó Sándor jegyzetei segítenek eligazodni abban, hol találhatóak napjainkban azok az utcák, terek, amelyekről Báttaszéki ír. Megmagyarázza a mára ismeretlenné vált szavakat, kiegészítéseiből pedig megértjük a korabeli szerzői utalásokat is. Kiderül, hogy id.

Alexandre Dumas francia író 1865 decemberében járt Pesten, és fellépett a Vigadóban, de megtudjuk azt is, hogy Pesten 1866-ban indult az első lovasút a mai Kálvin tér és Újpest között. Az 1867-ben kiadott kötet mellett olvashatjuk az újságíró későbbi, nyolcvanas években írt zsánerképeit is, a kötetvégi tanulmányból pedig részletes képet kapunk Báttaszéki Lajos sokoldalú közéleti pályájáról, szer-

kesztői munkásságáról. A szerző a demokratikus hírlapirodalom korai művelője, a jogegyenlőség harcosa volt, és állást foglalt a nők munkavállalása, továbbtanulása mellett is. Újrafelfedezett zsánerképei nemcsak egy letűnt kor alakjait és vívmányait elevenítik fel, hanem azt is, hogyan változott százötven év alatt fővárosunk társadalma, és milyen problémákkal küzdött meg. Egyes tanácsai nemcsak néhány emberöltővel korábban voltak aktuálisak, de még ma is megfogadhatnák őket a budapesti olvasó.





„SÁRKÖZ, A SZÉPSÉG KERTJE”

FODORNÉ LÁSZLÓ MÁRIA

*szövő, a Népművészet Mestere, az MMA Népművészeti Tagozata
rendes tagjának jubileumi kiállítása*

2019. FEBRUÁR 10. – ÁPRILIS 21.

PESTI VIGADÓ, a Magyar Művészeti Akadémia székháza, VI. emeleti kiállítótér
1051 Budapest, Vigadó tér 2.

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

minden, ami művészet
mma.hu

VIGADÓ
GALÉRIA